

**BIULETYN
ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK
NR 65**

Warszawa 2024

ISSN: 0551-3782

BIULETYN

ARCHIWUM
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

NR 65

Warszawa 2024

Przygotowuje Komitet Redakcyjny w składzie
**Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska,
Hanna Krajewska, Katarzyna Słojkowska**

Redakcja
Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska

Korekta
Joanna Arvaniti

Tłumaczenie
Urszula Pawlik

Adres Redakcji
Archiwum PAN
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72

Wydano z dotacji Ministerstwa
Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISSN: 0551-3782

Skład, łamanie i druk
AMALKER sp. z o.o.
03-715 Warszawa, ul. Stefana Okrzei 21/4
www.amalker.com

Spis treści

Wykaz ważniejszych skrótów występujących w inwentarzach	5
Joanna Arvaniti, Katarzyna Słojkowska	
<i>Inwentarze archiwalne</i>	6
Joanna Arvaniti	
<i>Jan Molenda (1930–2024). Wspomnienie</i>	9
Agnieszka Domańska, Katarzyna Słojkowska	
<i>Materiały Kazimierza Jabłczyńskiego</i>	15
Stanisław Chankowski, Jakub Piech, Katarzyna Słojkowska	
<i>Materiały Walerego Łozińskiego.....</i>	27
Marek Ciara, Agnieszka Rzepka	
<i>Materiały Wacława Ponikowskiego</i>	63
Anita Chodkowska	
<i>Materiały Jerzego Wiszniewskiego</i>	79
Marek Ciara	
<i>Powstanie warszawskie i tajne nauczanie w relacji</i> <i>Lecha Niemojewskiego.....</i>	85
Marek Ciara	
<i>Pamiętniki Bogdana Nawroczyńskiego.....</i>	96
Marek Ciara	
<i>Stoleczny Komitet Samopomocy Społecznej w relacjach</i> <i>Artura Śliwińskiego i Henryka Drozdowskiego</i>	112
Joanna Arvaniti	
<i>Archiwum wiedzy i wzruszeń.....</i>	129

Katarzyna Słojkowska

Kolekcja fotograficzna Anny Dunin-Wąsowicz 154

Mateusz Sobeczko

*Działalność Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie
Oddziału w Katowicach w latach 1974–2024 ze szczególnym
uwzględnieniem ostatniej dekady. Jubileusz 50-lecia istnienia ..* 167

Mateusz Sobeczko

*Warunki mieszkaniowe pracowników Wrocławskiej Drukarni
Naukowej Polskiej Akademii Nauk w okresie Polskiej
Rzeczypospolitej Ludowej* 177

Radosław Gryczka

*Świat okiem polskiego obywatela. Co interesowało podróżników
w XX wieku na podstawie fotografii Wacława Korabiewicza
znajdujących się w zasobie PAN Archiwum w Warszawie* 186

Mateusz Dobosz

*Opracowywanie dokumentów elektronicznych w spuściznach
archiwalnych* 197

Urszula Szmigielska

Jakub Gieysztor (1827–1897), Pamiątki ... 207

Mateusz Dobosz

28. Warszawski Festiwal Nauki W Pałacu Staszica 219

Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska

XIV Warszawski Piknik Archiwalny 222

Sprawozdanie z działalności Pan Archiwum w Warszawie

w 2023 r. 226

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–65

„Biuletynu Archiwum PAN”(układ chronologiczny) 242

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–65

„Biuletynu Archiwum PAN”(układ alfabetyczny) 256

Summary 264

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW WYSTĘPUJĄCYCH W INWENTARZACH

b.d.	brak daty	kkp.	kserokopia
b.m.	brak miejsca	ks. nab.	księga nabytków
b.p.	brak paginacji	l.	luźne, list (w korespondencji)
b.t.	brak tytułu	masz.	maszynopis
cz.	część	m.b.	metr bieżący
dop.	dopiski	mkf.	mikrofilm
dot.	dotyczący	nadb.	nadbitka
dz.	dział	neg.	negatyw
egz.	egzemplarz	nlb.	nieliczbowane
fasc.	fascicule	not.	notatka
fkp.	fotokopia	odb.	odbitka
fot.	fotografia	odp.	odpowiedź
j.a.	jednostka archiwalna	opr.	oprawne
j. alb.	język albański	oprac.	opracowane
j. ang.	język angielski	pkt	punkt
j. białor.	język białoruski	poczt.	pocztówka
j. czes.	język czeski	pow.	powielany
j. fin.	język fiński	poz.	pozycja
j. franc.	język francuski	pozyt.	pozytyw
j. grec.	język grecki	r.	recto, rok, rocznik
j. hebr.	język hebrajski	rec.	recenzja
j. hiszp.	język hiszpański	rkp.	rękopis
j. hol.	język holenderski	rys.	rysunek
j. jap.	język japoński	s.	strona
j. lit.	język litewski	ss.	strony
j. łot.	język łotewski	sz.	szyte
j. łac.	język łaciński	szkl.	szklane
j. niem.	język niemiecki	t.	tom
j. norw.	język norweski	tel.	telegram
j. pol.	język polski	v.	verso
j. port.	język portugalski	vol.	wolumin
j. ros.	język rosyjski	w.	wiek
j. rum.	język rumuński	wiz.	wizytówka
j. serb.	język serbski	wyc. pras.	wycinek prasowy
j. słow.	język słowacki	wyd.	wydanie
j. szw.	język szwedzki	z.	zeszyt
j. tur.	język turecki	zał.	załącznik
j. węg.	język węgierski	zap.	zaproszenie
j. wł.	język włoski	zaw.	zawiadomienie
k.	karta, kartka		

(w korespondencji)

INWENTARZE ARCHIWALNE

80. rocznica powstania warszawskiego była doskonałą okazją, aby przypomnieć o niepowetowanych stratach polskich zbiorów naukowych w czasie 2. wojny światowej. O tym, jaką wartość miały dla uczonych ich prace, świadczą postawy profesorów Zygmunta Batowskiego i Władysława Tatarkiewicza, którzy — wypędzeni przez Niemców ze swoich domów — zabrali ze sobą tylko rękopisy ostatnich prac. Zygmunt Wdowiszewski uratował autograf *Grażyny* Adama Mickiewicza, wynosząc go w walizce z upadłej stolicy. W PAN Archiwum w Warszawie znajduje się przestrzelona książka ze zbiorów profesora Stanisława Kętrzyńskiego czy niezwykle relikwie przedwojennych kolekcji w postaci tzw. Spalenizny Przeździeckich i butelki z prochami zbiorów w Rapperswilu. Tym bezcennym uratowanym z pożogi wojennej dokumentom Archiwum PAN poświęciło wystawę *Wydobyte z gruzów. Ocalone fragmenty przedwojennych warszawskich zbiorów*.

W tegorocznym „Biuletynie...” prezentujemy inwentarze uczonych, którzy odeszli w roku zakończenia powstania warszawskiego. Są to:

Kazimierz Jabłczyński (1869–1944), chemik, który powstanie warszawskie przeżył wraz z córką w Warszawie, a potem z niedobitkami wysiedlonej ludności stolicy przeszedł obóz w Pruszkowie, później udał się do Brwinowa; na stacji w Milanówku — zepchnięty przez niemieckiego żołnierza — upadł na stopnie pociągu i stracił przytomność; nie udało się go już uratować; zmarł na peronie 13 października.

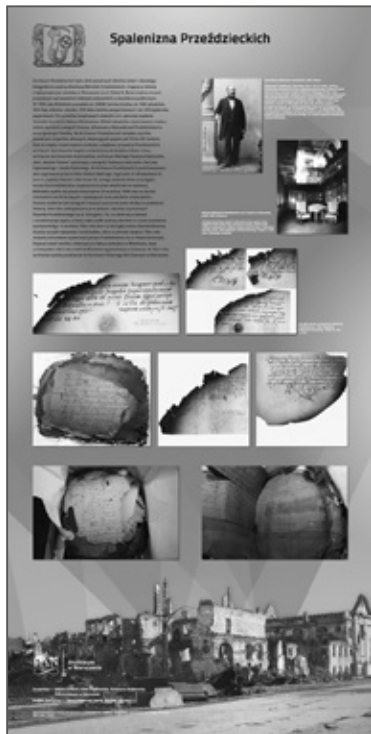
Walery Łoziński (1880–1944), geolog, geograf, doktor filozofii, we własnych publikacjach naukowych podpisywał się także jako W. Ritter von Łoziński; od 1927 r. profesor Katedry Gleboznawstwa na Wydziale Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego; zmarł 2 maja w Krakowie.

Wacław Cezary Ponikowski (1884–1944), specjalista ekonomiki rolniej, nauczyciel akademicki, profesor Politechniki Lwowskiej, Uniwersytetu Wileńskiego i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego,

podczas powstania warszawskiego został wraz z żoną zastrzelony 26 września prawdopodobnie na Mokotowie, gdzie mieszkał w domu swych rodziców.

Jerzy Wiszniewski (1908–1944), hydrobiolog, zoolog, limnolog, zginął 26 sierpnia pod gruzami kamienicy przy ulicy Kilińskiego 1 podczas nalotu bombowego; jego ciała nigdy nie odnaleziono.

W „Biuletynie...” prezentujemy też okolicznościowe artykuły i referaty pracowników APAN wygłoszone 21 września 2024 r. podczas 28. edycji Festiwalu Nauki w Pałacu Staszica.

Jan Molenda

Joanna Arvaniti
Warszawa

JAN MOLENDĄ (1930–2024). WSPOMNIENIE

Z głębokim żalem przyjęliśmy wiadomość o śmierci profesora Jana Molendy (12 lipca 1930–30 października 2024), historyka, badacza dziejów najnowszych, profesora nauk humanistycznych, byłego pracownika Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach, a następnie Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, syna rolnika i działacza ruchu ludowego Franciszka Molendy i Marii z Puchałów, męża wybitnej historyczki Danuty Molendy.

Pracę rozpoczął w 1952 r. na Uniwersytecie Warszawskim jako asystent, w latach 1954–1967 był zatrudniony w Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Warszawie jako asystent i adiunkt. Od 1968 r. pracował na stanowisku docenta, a następnie profesora w Instytucie Historii PAN w Warszawie. Od 1997 r. wykładał także w Instytucie Historii Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach. Był członkiem Komisji Historii 1. i 2. Wojny Światowej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN. Od 1990 r. był członkiem Rady Naukowej Archiwum Polskiej Akademii Nauk, a także rad naukowych kilku innych instytucji: Instytutu Historii PAN, Polskiego Słownika Biograficznego, Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Mazowieckiego Ośrodka Badań Regionalnych oraz Rady Programowo-Konsultacyjnej Instytutu im. Macieja Rataja.

Był też członkiem zespołów redakcyjnych „Kwartalnika Historycznego”, „Dziejów Najnowszych”, „Roczników Dziejów Ruchu Ludowego”. Należał do Polskiego Towarzystwa Historycznego, był członkiem i przewodniczącym Komisji Ruchów Społecznych i Politycznych XIX i XX Wieku, Komisji Historii Najnowszej przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Historycznego, przewodniczącym i wiceprzewodniczącym Prezydium Sekcji Historii Najnowszej przy Zarządzie Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie.

Był jednym z najwybitniejszych w Polsce specjalistów zajmujących się historią ruchu ludowego, dziejami polskich dróg do niepodległości oraz I. wojny światowej.

Do Jego najwybitniejszych prac należy zaliczyć następujące: *Polska w pierwszej wojnie światowej, Piłsudczycy a narodowi demokraci 1908–1918, Chłopi, naród, niepodległość. Kształtowanie się postaw narodowych i obywatelskich chłopów w Galicji i Królestwie Polskim w przededniu odrodzenia Polski*. W 2018 r. Jan Molenda wraz z Pawłem Brudkiem i Jerzym Pająkiem wydali drukiem ważne źródło dotyczące I. wojny światowej *Wielka Wojna w polskiej korespondencji zatrzymanej przez cenzurę austro-węgierską*. Jego dorobek naukowy obejmuje ponad 200 publikacji.

Zaszczytem dla Archiwum Polskiej Akademii Nauk jest posiadanie spuścizny profesora Jana Molendy (III–600), zawierającej liczne materiały warsztatowe. Profesor zawsze chętnie uczestniczył w organizowanych przez Archiwum PAN przedsięwzięciach i zebraniach Rady Naukowej APAN.

W 2012 r. profesor Jan Molenda ofiarował Archiwum PAN spuściznę swojej żony Danuty (1931–2004), zajmującej się historią górnictwa i metalurgii, profesor Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Pracowni Historii Górnictwa i Obróbki Metali, autorki prac *Górnictwo kruszcowe na terenie złóż śląsko-krakowskich do połowy XVI w., Kopalnie rud ołowiu na terenie złóż śląsko-krakowskich w XVI–XVIII w. oraz Polski ołów na rynkach Europy Środkowej w XIII–XVII w.* (III–402).

Wśród materiałów biograficznych Danuty Molendy jest m.in. przejmujący dziennik opisujący wydarzenia w Warszawie w sierpniu 1944 r. widziane oczami dziecka.

W naszych sercach na zawsze pozostaną wspomnienia z otwarcia w Pałacu Staszica wystawy *Powstanie warszawskie w zasobie PAN Archiwum w Warszawie* w październiku 2014 r. Na jednej z ośmiu plansz ekspozycji zaprezentowaliśmy przejmujący dziennik małej Danusi Mogulskiej, przyszłej żony profesora Jana Molendy, ubarwiony wzruszającymi dziecięcymi rysunkami, którego fragmenty odczytały podczas akademii najmłodsze koleżanki z Archiwum PAN. Uczestniczący w akademii profesor Jan Molenda wygłosił wówczas chwytającą za serce przemowę, w której opowiedział o losach i przeżyciach małej Danusi, mimowolnego świadka tragicznych wydarzeń w Warszawie w sierpniu 1944 r.

Profesor Jan Molenda uczestniczył również w naszej ostatniej wspólnej uroczystości zorganizowanej z okazji 70. rocznicy powołania Archiwum

Polskiej Akademii Nauk, na której został uhonorowany pamiątkowym medalem wybitym z okazji 200-lecia powstania Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Nie zdążyliśmy już zaprosić Pana Profesora na zbliżającą się uroczystość otwarcia wystawy *Wydobyte z gruzów. Ocalale fragmenty przedwojennych warszawskich zbiorów* i towarzyszące jej seminarium 20 listopada 2024 r.

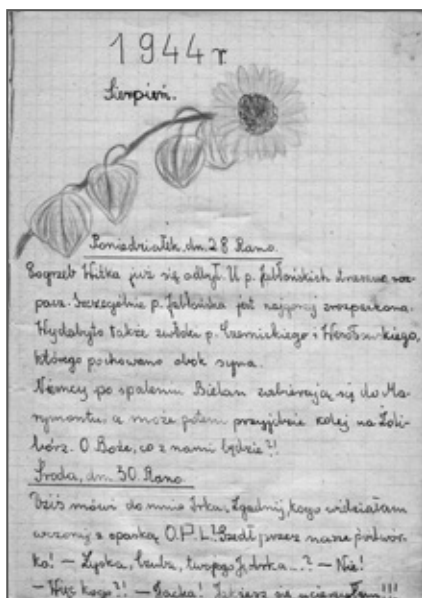
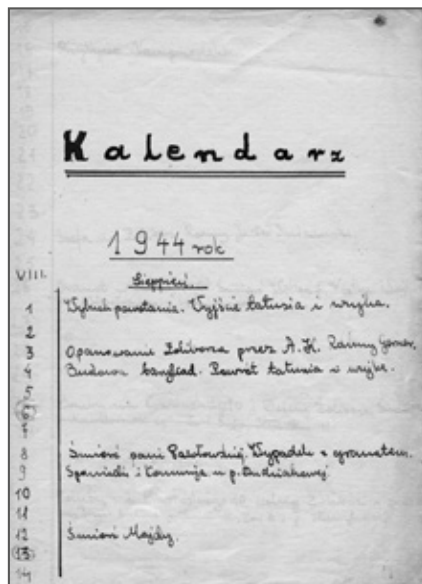
Żegnaj, Profesorze! Na zawsze pozostanie Pan w naszych sercach i pamięci.

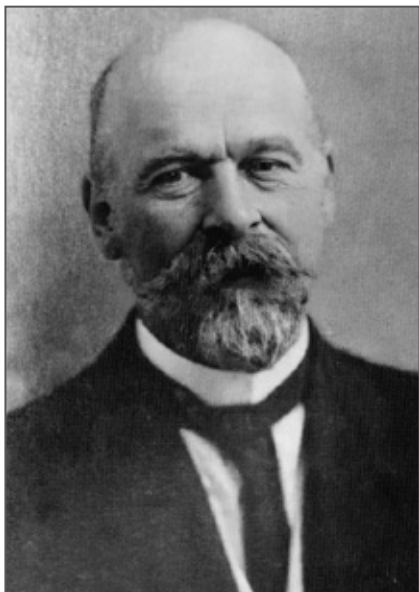
Finisaż wystawy *Powstanie warszawskie w zasobie PAN Archiwum*
w Warszawie, 2014, APAN

Uroczystość z okazji 70-lecia powołania Archiwum PAN, 2023, APAN

Kartki z pamiętnika Danusi Molendy, 1944, APAN

Kazimierz Jabłczyński

Agnieszka Domańska, Katarzyna Słojkowska
Warszawa

MATERIAŁY KAZIMIERZA JABŁCZYŃSKIEGO (1869–1944) (III–417)

Kazimierz Jabłczyński, syn Michała i Emilii z domu Laube, urodził się 25 marca 1869 r. w Warszawie. Jego ojciec był artystą rzeźbiarzem i właścicielem fabryki ornamentów gipsowych oraz kamienicy w Warszawie.

Po ukończeniu warszawskiej szkoły średniej i zdaniu państwowego egzaminu w Szwajcarii Kazimierz Jabłczyński w 1889 r. rozpoczął studia politechniczne w Zürichu na Wydziale Chemicznym, które ukończył w 1892 r. W latach 1898–1901 prowadził jako jeden ze współwłaścicieli Laboratorium Chemiczno-Analityczne w Warszawie. Od 1901 do 1906 r. współredagował „Chemika Polskiego”, pierwsze od lat czasopismo chemiczne w zaborze rosyjskim. Był jednocześnie sekretarzem Sekcji Chemicznej przy Towarzystwie Popierania Przemysłu i Handlu, a także Sekcji Odczytowej utworzonej w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Jego publiczne odczyty z chemii w 1905 r. zapoczątkowały utworzenie Towarzystwa Kursów Naukowych, przekształconego w Wolną Wszechnicę, której był jednym z członków założycieli.

W 1905 r., w chwili wybuchu rewolucji, wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej. Za tę działalność w roku następnym został aresztowany i skazany na dwa miesiące więzienia. Zwolniony 1 kwietnia 1906 r., nie mógł znaleźć pracy, a ostrzeżony o niebezpieczeństwie kolejnego aresztowania w grudniu 1906 r. wyjechał do Heidelbergu, gdzie na tamtejszym uniwersytecie pod kierownictwem prof. G. Bregida napisał pracę doktorską z chemii fizycznej. W 1908 r. na Uniwersytecie we Fryburgu uzyskał tytuł doktora filozofii.

W 1907 r. opracował i wydał nową wersję książki W. Hillvera *Systematyczne ćwiczenia laboratoryjne z chemii nieorganicznej*, a także przełożony przez siebie *Podręcznik chemii nieorganicznej* F.W. Hollemana, wypełniając tym samym lukę w polskich wydawnictwach chemicznych.

W latach 1909–1911 Kazimierz Jabłczyński pracował w Societé de l'acide nitrique we Fryburgu jako współpracownik Ignacego Mościckiego. W wyniku badań na temat syntezy cyjanków z azotu atmosferycznego i węglowodorów w piecu I. Mościckiego uczeni zgłosili patenty w Stanach Zjednoczonych oraz Kanadzie. Według tej metody fabryka „Azot” w Jaworznie wytwarzała przez pewien czas cyjanki. W 1912 r. Kazimierz Jabłczyński przeniósł się na Uniwersytet w Bazylei, gdzie w ciągu semestru wykonał pracę naukową o berylu. W 1913 r. wrócił do Warszawy i po krótkiej pracy w jednej z fabryk chemiczno-farmaceutycznych wraz ze współnikiem założył własną fabryczkę chemiczną pod nazwą „Krypton”. Po wybuchu wojny zlikwidował fabrykę i wstąpił do komitetu, którego celem było stworzenie szkół wyższych z polskim językiem wykładowym — Uniwersytetu i Politechniki. Program nauczania chemii opracował Kazimierz Jabłczyński wspólnie z J. Babińskim. Zaproponowano kandydatury przyszłych profesorów. Gdy w 1915 r. Niemcy weszli do Warszawy, zastali gotową organizację uczelni. Nowe władze podpisały umowę z Kazimierzem Jabłczyńskim na stanowisko wykładowego i kierownika Zakładu Chemicznego, następnie kilkakrotnie przedłużaną.

Po ogłoszeniu niepodległości państwa polskiego w 1918 r. naczelnik Józef Piłsudski mianował Kazimierza Jabłczyńskiego profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Chemii Nieorganicznej i kierownikiem Zakładu na Wydziale Filozoficznym, później Matematyczno-Przyrodniczym. Kazimierz Jabłczyński wykładał także na Wydziale Lekarskim, Farmaceutycznym i Weterynaryjnym. W 1924 r. prezydent RP mianował Kazimierza Jabłczyńskiego profesorem zwyczajnym.

Tematyka jego badań obejmowała zagadnienia chemii fizycznej i nieorganicznej, głównie kinetyki chemicznej i elektrochemii.

Od 1928 r. profesor był stałym kuratorem Koła Chemików UW i opiekunem Komisji Wydawniczej Koła Przyrodników. W latach 1937–1938 piastował urząd prezesa Polskiego Towarzystwa Chemicznego, a od 1938 r. przewodniczącego Koła Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwpowodziowej na Uniwersytecie Warszawskim.

Obok prac dydaktycznych i naukowych Kazimierz Jabłczyński czynnie działał w sprawie wybudowania nowego gmachu dla studentów chemii. Starania uwieńczone zostały sukcesem, gdy w latach 1936–1939 powstał nowoczesny gmach przy ulicy Wawelskiej 17. W roku ukończenia budowy Kazimierz Jabłczyński, ze względu na wiek, przeszedł na emeryturę, jednak pracę naukową kontynuował do śmierci. Brał także czynny udział w przygotowaniach obronnych w związku z wojną.

Wysiedlony z Warszawy, w ostatnich dniach powstania warszawskiego zmarł w wyniku upadku 12 października 1944 r., brutalnie ściągnięty przez żołnierza niemieckiego ze stopni pociągu na stacji w Milanówku. Pochowany został na miejscowym cmentarzu.

Rozmowy w sprawie przekazania materiałów Kazimierza Jabłczyńskiego były prowadzone już z Hanną Jędrzejewską, córką profesora, jednak do Archiwum PAN zostały one przekazane dopiero w 2008 r. przez jego wnuczkę [?] Teresę Jędrzejewską-Ścibak. Porządkowaniem spuścizny zajęła się w 2010 r. Agnieszka Domańska.

Rozmiar spuścizny wynosi 0,36 m.b., zawiera ona materiały z lat 1892–1990, podzielone na siedem zasadniczych grup zgodnie z wytycznymi przyjętymi w Archiwum PAN.

Grupę I tworzy jedna jednostka zawierająca materiały z lat 1938–1939. Znajdują się tu dwa artykuły.

Grupa II liczy dwie j.a. zawierające materiały z lat 1918–1940, [1990]. Umieszczono tu materiały działalności organizacyjno-naukowej. Są to dokumenty w znakomitej większości związane z działalnością na Uniwersytecie Warszawskim.

Grupa III liczy trzy j.a. zawierające materiały biograficzne z lat 1892–1944. Znajdują się tu dokumenty osobiste oraz korespondencja dotycząca zatrudnienia.

Grupa IV liczy dwie j.a. zawierające materiały z lat 1950–1970. Tworzą je materiały o twórcy spuścizny. Umieszczono tu artykuły i wspomnienia o K. Jabłczyńskim, w tym dokumenty z posiedzenia naukowego Polskiego Towarzystwa Chemicznego poświęconego jego osobie.

Grupa V liczy jedną j.a. zawierającą materiały z lat 1931–1985. Są to materiały osobiste należące do Hanny Jabłczyńskiej-Jędrzejewskiej, córki profesora.

W grupie VI znalazła się także jedna j.a. Stanowi ją praca magisterska Eleonory Dauter, z 1939 r., sklasyfikowana tu jako materiały osób obcych.

Grupa VII liczy 10 j.a. zawierających materiały z lat 1902–1937. Są to załączniki. W podgrupie A umieszczono prace autora spuścizny wydane drukiem, a w podgrupie B drukowane prace osób obcych, które to wydawnictwa były własnością profesora. Oddzielną jednostkę stworzono dla prac obcych dedykowanych K. Jabłczyńskiemu (j.a. 10), którą umieszczono na początku podgrupy. W kolejnych jednostkach znajdują się prace ułożone chronologicznie, a w obrębie roku alfabetycznie i artykuły.

W Archiwum PAN nadano spuściznie sygnaturę III-417. Liczy ona 20 jednostek, do inwentarza dołączono aneks. W bazie szukajwarchiwach zespół ma nr 761.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Kazimierza Jabłczyńskiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III-417, j.a. 5-6.
2. Bolewska-Hulanicka Z., *Wspomnienie o profesorze doktorze Kazimierzu Jabłczyńskim*, [w:] „Informator na rok akademicki 1996/1997”, Uniwersytet Warszawski, Wydział Chemii, Warszawa 1996, s. 5-8.
3. Jabłczyńska-Jędrzejewska H., *Kazimierz Jabłczyński*, „Przemysł Chemiczny”, t. XXXVIII, Warszawa 1958, s. 256-260.
4. Kemula W., *Kazimierz Jabłczyński, krótki zarys życia i pracy*, „Roczniki Chemii”, t. XXIII, z. 5, Warszawa 1950, s. 349-360.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Praca twórcy spuścizny	1
II. Materiały działalności organizacyjno-naukowej	2-4
III. Materiały biograficzne	5-6
IV. Materiały o twórcy spuścizny	7-8
V. Materiały rodzinne	9
VI. Materiały osób obcych	10
VII. Załączniki	11-20
A. Prace twórcy spuścizny	11-14
B. Prace osób obcych	15-20
Aneks	1

I. PRACA TWÓRCY SPUŚCIZNY

1. K. J., H. Jabłczyńska-Jędrzejewska, *Krystaloluminescencja chloru sodu*
K. J., H. Jabłczyńska-Jędrzejewska, T. Janczek, *Krystaloluminescencja chloru potasu*
Artykuły, opisy doświadczeń wykonanych w Zakładzie Chemii Nieorganicznej UW
1938-1939, rkp., masz., l., k. 10

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACYJNO-NAUKOWEJ

2. Wydział Chemii Uniwersytetu Warszawskiego — budowa gmachu
Zaproszenie na rozpoczęcie budowy, program uroczystego otwarcia gmachu, życzenia rektora Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, list od Juliana [Gulikowskiego], raport o gmachu, wycinki prasowe, fotografie z początku budowy, zaproszenia dla Hanny Jędrzejewskiej: na uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego, na sesję jubileuszową z okazji 50-lecia oddania gmachu, fotografie z sesji 1935–1940, [1990], rkp., masz., druk, k. 37, fot. 13
3. Współpracownicy i studenci
Zdjęcie portretowe, grupowe i negatywy
Ok. 1918, l., fot. 13

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

4. Autobiografie, zestawienie własnej bibliografii
Ok. 1939–1944, rkp., masz., l., k. 20
5. Dokumenty osobiste
Karta rozpoznawcza (kennkarte), legitymacja Uniwersytetu Warszawskiego, świadectwo ukończenia Politechniki w Zürichu, dyplom doktorski, mianowanie na profesora zwyczajnego chemii nieorganicznej Uniwersytetu Warszawskiego, zawiadomienie o nadaniu Krzyża Komandorskiego Orderu Odrodzenia Polski, list do prof. W. Antoniewicza w sprawie miejsca ukrycia własnych dokumentów na czas wojny
1892–1944, masz., druk, j. łac., niem., pol., l., k. 9
6. Uniwersytet we Fryburgu i Uniwersytet Warszawski
Korespondencja dotycząca zatrudnienia i pracy
1908–1939, rkp., masz., druk, fkp., j. niem., pol., l., k. 15

IV. MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY

7. Wiktor Kemula, *Kazimierz Jabłczyński (1869–1944), krótki zarys życia i pracy*
Hanna Jabłczyńska-Jędrzejewska, *Kazimierz Jabłczyński*

M. Kow., *Pamięci prof. K. Jabłczyńskiego. Uczony — pedagog — działacz*

Artykuły

1950–1970, druk, l. i sz., k. 111

Druk poz. 1: „Roczniki Chemii”, t. XXIII, z. 5, Warszawa 1950, s. 349–360

poz. 2: „Przemysł Chemiczny”, t. XXXVII, Warszawa 1958, s. 256–260

poz. 3: „Trybuna Ludu”, 26 kwietnia 1970, s. 5

8. Posiedzenie naukowe poświęcone pamięci i pracom prof. K. J. Zaprośnienie, artykuł biograficzny, pamiątkowe podpisy uczestników uroczystości zorganizowanej przez Polskie Towarzystwo Chemiczne
Wykaz tematyki prac naukowych K. J.
1970, rkp., masz., druk, l., k. 17

V. MATERIAŁY RODZINNE

9. Hanna Jabłczyńska-Jędrzejewska — córka
Dyplom uzyskania doktoratu, listy od Kazimierza Fajansa i z Polskiego Towarzystwa Chemicznego dotyczące wspomnień i pamiątek po ojcu, notatki z wykładu ojca
1931–1985, rkp., masz., druk, j. łac., pol., l. i sz., k. 58

V. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

10. Eleonora Dauter, *Zatrucie elektrody wodorowej w roztworach alkalicznych*
Praca magisterska wykonana w Zakładzie Chemii Nieorganicznej Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego
Ok. 1939, masz., l., k. 53

VI. ZAŁĄCZNIKI

A. Prace twórcy spuścizny

11. K. J., *Doświadczenia z chemji [!] w życiu codziennem [!]*
K. J., *Pierwiastki promieniotwórcze (budowa atomu)*
Prace
1911, 1923, druk, sz., opr., k. 100
Druk poz. 1: Warszawa 1911
poz. 2: Warszawa 1923

12. Kinetyka chemiczna
Odbitki artykułów K. J.
1917–1931, druk, sz., k. 101, zob. aneks 1
13. Jw.
Odbitki artykułów K. J. z „Roczników Chemii”
1924–1937, druk, l., k. 258, zob. aneks 1
14. K. J., W. Orłowski, *Promieniowanie ciemne podczas reakcji w gazach I*
K. J., Z. Jaworski, *Wpływ mocznika i mannitu na przewodnictwo chlorku potasu*
K. J., H. Jabłczyńska-Jędrzejewska, *Kinetyka świecenia fosforu białego*
K. J., A. Cholewicki, *Promieniowanie ciemne podczas reakcyj [!] chemicznych II*
Odbitki artykułów K. J. z „Roczników Chemii”
1936–1937, druk, sz., k. 124

B. Prace i artykuły osób obcych

15. Zygmunt Weyberg, *Mineralogia*
Zygmunt Leyko, *Mleko i jego przetwory w Warszawie*
Prace z odręcną dedykacją dla K. J.
1929–1935, druk, sz., k. 322
Druk poz.1: Lwów 1929
poz. 2: „Wiadomości Farmaceutyczne”, 1935
16. August Bernthsen, *Podręcznik chemii organicznej* [?]
Praca niekompletna z odręcznymi dopiskami
1902, druk, l., k. 293
Druk: Warszawa 1902
17. F.P. Treadwell, *Kurzes Lehrbuch der Analytischen Chemie in zwei Banden, Band I: Qualitative Analyse*
Praca
1902, druk, j. niem., l., k. 216
Druk: Leipzig–Wien 1902
18. J.H. van't Hoff, *Die Gesetze des Chemischen Gleichgewichtes für den verdünnten, gasförmigen oder gelösten Zustand*
Praca
1915, druk, j. niem., opr., k. 57
Druk: Leipzig 1915
19. R. Tomaschek, *Grimsehl's Lehrbuch der Physik..., Band I: Mechanik-Wärmelehre-Akustik*

- 1936, druk, j. niem., opr., k. 343
Druk: Leipzig–Berlin 1936
20. Mikołaj Łobanow, *Badania nad związkami czterowartościowego uranu*
L. Fogel, T. Rubinszteińska, A. Taumanówna, *Chlorooctany kadmowe, manganowe i kobaltowe*
B. Kalinowski, *Rtęciowanie pochodnych benzenu*
M. Świdorska, W. Kostanecki, P. Warszawska, *Utlenianie się koloidalnych siarczków arsenu, antymonu i miedzi*
Juliusz Lisiecki, *Wpływ ilości peptyzatora na szybkość strącania hydrozoli tlenku chromowego i tlenku żelazowego*
Artykuły
1925–1932, druk, l., k. 42
Druk poz. 1: „Roczniki Chemii”, 1925, t. V
poz. 2, 3, 4: „Roczniki Chemii”, 1929, t. IX
poz. 5: „Roczniki Chemii”, 1932, t. XII

ANEKS 1

- J. 12. Kinetyka chemiczna
K. J., *Szybkość tworzenia się osadów, Sprawozdanie z posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z dnia 8 lutego 1917 r.*, r. X, z. 2
K. J., J. Lisiecki, *Szybkość tworzenia się osadów: sole srebrne, Sprawozdanie z posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z dnia 8 lutego 1917 r.*, r. X, z. 2
K. J., R. Frankowski, *Szybkość tworzenia się osadów: chromian ołowiu, Sprawozdanie z posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z dnia 24 maja 1917 r.*, r. X, z. 5
K. J., W. Więckowski, *Reakcje w układzie niejednolitym: ciecz-ciecz, Sprawozdanie z posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z dnia 24 maja 1917 r.*, r. X, z. 5
K. J., M. Fordoński, *Szybkość tworzenia się osadów: ścinanie się kwasu krzemowego, Sprawozdanie z posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z dnia 7 marca 1918 r.*, r. XI, z. 3
K. J., F. J. Wiśniewski, *Prawo równowagi dla elektrolitów mocnych, Sprawozdanie z posiedzenia Towarzystwa Naukowego War-*

szawskiego. *Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z dnia 7 marca 1918 r.*, r. XI, z. 3

K. J., J. Kulesza, *Vergiftung Und Aktivierung des Zinks*, „Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie“, Band 207, Heft 1, Leipzig 1931

K. J., *Kinetyka koagulacji suspenzoidów*, Warszawa 1931

J.13. Jw.

K. J., *Powolna koagulacja koloidów pierwszego rzędu*, 1924

K. J., *Szybkość koagulacji koloidów drugiego rzędu*, 1924

K. J., H. Lorentz-Zienkowska, *Szybkość koagulacji mieszanin koloidalnych*, 1925

K. J., A. Przeździecka-Jędrzejowska, *Szybkość koagulacji siarczku antymonowego*, 1925

K. J., Z. Rytel, *Autokatalityczny rozpad kwasu siarkowego*, 1926

K. J., E. Hermanowicz, *Kinetyka rozpuszczania się glinu w kwasie i ługu*, 1926

K. J., S. Kobryner, *Pierścienie Lieseganga*, 1926

K. J., W. Więckowski, *Sole cynawe kwasów fosforowych*, 1926

K. J., G. Kawenoki, I. Kawenoki, *Szybkość strącania koloidów przez sole w obecności peptyzatora*, 1926

K. J., W. Stankiewicz, *Analiza kolorymetryczna z pomocą spektrofotometru*, 1927

K. J., M. Soroczyński, *Kinetyka koagulacji koloidów*, 1928

K. J., *Prawo równowagi dla elektrolitów i przewodnictwo*, 1928

K. J., M. Knasterówna, *Wpływ temperatury na szybkość koagulacji koloidów*, 1928

K. J., H. Jaszczółna, *Kinetyka koagulacji koloidów drugiego rzędu*, 1929

K. J., S. Kobryner, *Kinetyka powstawania koloidów*, 1929

K. J., H. Wajchselfisz, *Kinetyka rozpuszczania się kadmu w kwasie solnym*, 1929

K. J., *Prawo równowagi dla elektrolitów. Asocjacja*, 1929

K. J., C. Seidengart, *Prawo równowagi dla elektrolitów mocnych i uwadnianie się jonów*, 1929

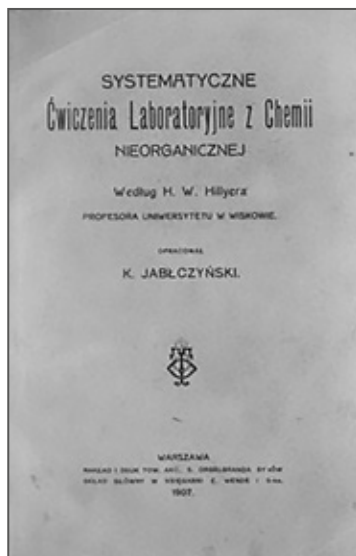
K. J., K. Dembowski, *Prawo równowagi i azotany*, 1929

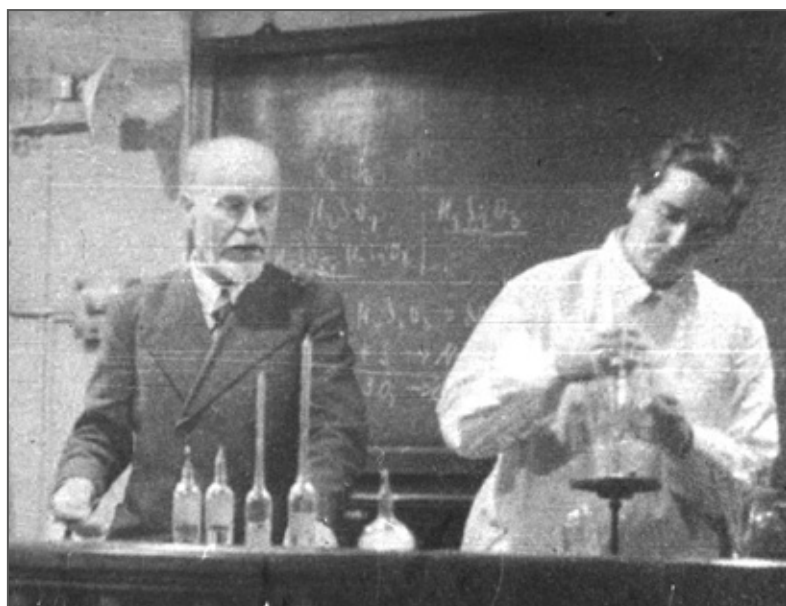
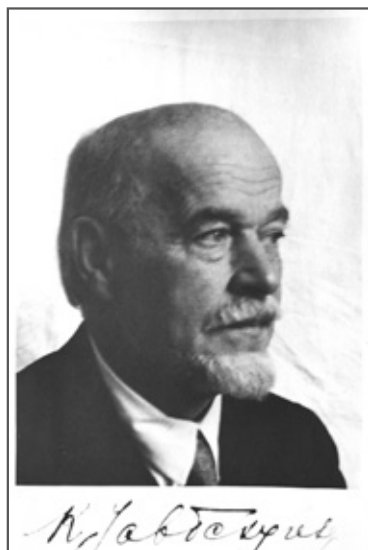
K. J., S. Frenkenberg, *Rozpad autokatalityczny kwasu tiosiarkowego II*, 1929

K. J., A. Emin, *Spółczynnik temperatury dla suspenzoidów drugiego rzędu*, 1929

K. J., G. Szamesówna, *Wpływ mieszania na szybkość koagulacji koloidów*, 1929

- K. J., H. Jabłczyńska, *Rozpad rodanków w świetle pozafioletkowym*, 1930
- K. J., S. Zalc, I. Ejbeszyc, *O stabilizatorach koloidalnego wodoru żelazowego*, 1931
- K. J., A. Emin, *Odmładzanie się roztworów koloidalnych*, 1931
- K. J., W. Laskowski, *Przesunięcie równowagi w koloidalnym wodorze żelazowym przez ogrzewanie*, 1931
- K. J., S. Zalc, *Starzenie się roztworów koloidalnych*, 1931
- K. J., J. Maczkowska, *Wpływ trucizn na reakcje w układach niejednorodnych*, 1931
- K. J., A. Walczuk, *Kinetyka rozpuszczania się ciał w roztworach niewodnych*, 1932
- K. J., Gutman, *Kinetyka roztwarzania się w wodzie soli łatwo rozpuszczalnych*, 1932
- K. J., A. Bałczewski, *Prawo równowagi dla elektrolitów mocnych: bromki i jodki potasowców*, 1932
- K. J., *Równanie van der Waalsa. I*, 1932
- K. J., J. Wojciechowska, *Prawo równowagi dla elektrolitów*, 1933
- K. J., *Równanie van der Waalsa. II*, 1933
- K. J., *Izotermie pary i linia skraplania dwutlenku węgla. VIII*, 1936
- K. J., S. Ciołek, *Koagulacja koloidalnego wodoru żelazowego przez związki rtęciowe*, 1937

Kazimierz Jabłczyński, ok. 1918, Materiały Kazimierza Jabłczyńskiego,
APAN, III-417, j. 3

Walery Łoziński

Stanisław Chankowski, Jakub Piech, Katarzyna Słojkowska
Warszawa

MATERIAŁY WALEREGO ŁOZIŃSKIEGO (1880–1944) (III–34)

Walery Władysław Łoziński hrabia Lubicz urodził się 3 stycznia 1880 r. we Lwowie jako syn Bronisława, pisarza, prawnika i historyka, i Olimpii z domu Filipeckiej. W 1898 r. otrzymał świadectwo dojrzałości z odznaczeniem w V Państwowym Gimnazjum we Lwowie i następnie podjął studia geograficzne i geologiczne na miejscowym uniwersytecie (u Eugeniusza Romera i Ryszarda Zuberą). W tym czasie przez jeden semestr studiował także na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie.

W 1902 r. uzyskał doktorat na podstawie rozprawy *Limany i delty*. Następnie do czerwca 1903 r. odbywał dalsze studia geologiczne na Uniwersytecie w Wiedniu (u prof. Albrechta Pencka i prof. Wiktora Uhliga), po czym objął posadę w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie.

Do wybuchu I. wojny światowej zajmował się studiami z dziedziny geologii fizycznej i geografii oraz podejmował dalsze podróże — do Bośni (1903), Szwecji (1910), Danii (1912). W 1911 r. otrzymał dłuższy urlop na studia naukowe w Berlinie.

Jego wnioski z prac były krytykowane przez prof. Eugeniusza Romera, w następstwie czego rozpoczęty przez niego w 1909 r. na Uniwersytecie Lwowskim przewód habilitacyjny został uznany za niewystarczający. W tym czasie ogłosił rozprawę *O mechanicznym wietrzeniu piaskowców w klimacie umiarkowanym* (w wersji niemieckiej *Über die mechanische Verwitterung der Sandsteine im Gemässigten Klima*), w której pierwszy użył terminu peryglacjał i zdefiniował jego znaczenie. Całokształt zagadnienia i pełną koncepcję zjawisk peryglacyjnych sprecyzował w referacie *Die periglaziale Facies der mechanischen Verwitterung*, przedstawionym na XI Międzynarodowym Kongresie Geologicznym w Sztokholmie w 1910 r.

W 1914 r. został czasowo przeniesiony do Biblioteki Jagiellońskiej i ostatecznie pozostał tam po wojnie jako stały pracownik. Jednocześnie prowadził badania naukowe, skupiając się na zagadnieniach paleoklimatu oraz wulkanizmu.

W latach 1920–1923 był pracownikiem Wydziału Geologicznego Państwowego Urzędu Naftowego, a po jego likwidacji — do 1938 r. — konsultantem państwowych i prywatnych firm poszukujących i eksploatujących kopaliny użyteczne. W 1924 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie swojego dorobku geologicznego, m.in. *Das seismische Verhalten der Karpathen und ihres Vorlandes* (1913), *Wpływy tektoniczne w rozwoju rzek Karpat fliszowych* (1921), *Miejscowe dy-luwium Karpat* (1925), *Die geologischen Probleme des ostsudetischen Steinkohlengebietes* (1925).

Od 1928 r. kierował jako zastępca profesora Zakładem Gleboznawstwa Wydziału Rolnego Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie wykładał do 1939 r. geologię, mineralogię, petrografię, meteorologię i klimatologię. Kontynuował swoje badania geologiczne — dotyczyły one gleb, które badał z uwzględnieniem uwarunkowań ich genezy w okresach plejstocenu oraz holocenu.

Podczas 2. wojny światowej wykładał w Krakowie na tajnych uniwersyteckich kompletach, współpracując z prof. Władysławem Szaferem. Opracował podręcznik gleboznawstwa (niewydany).

Był współpracownikiem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności i Komisji Geograficznej PAU, członkiem kilku niemieckich towarzystw geologicznych, Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. M. Kopernika. Czynny w ruchu ochrony przyrody.

Był żonaty z Walerią z domu Zborowską, z którą miał synów Jana i Władysława Aleksandra oraz córki Marię, Elżbietę i Emilię.

Zmarł 2 maja 1944 r. w Krakowie i pochowany został na cmentarzu Rakowickim.

Materiały Walerego Łozińskiego zostały zakupione przez PAN Archiwum w Warszawie w 1956 r. od wdowy Walerii (ks. nab. 96).

Inwentarz zespołu został ukończony w lutym 1959 r. przez mgra Stanisława Chankowskiego. W 2024 r. podjęto prace archiwalne mające na celu przygotowanie go do publikacji. Przystąpiono do nich z poszanowaniem zastanego układu archiwaliów. Pod kierunkiem Katarzyny Słojkowskiej wykonano niezbędne czynności prowadzące do uproszczenia i ujednolicenia zapisów inwentarza, zgodnie ze współczesną praktyką

stosowaną w PAN Archiwum w Warszawie. Student Jakub Piech dokonał sprawdzenia poprawności opisów naniesionych na teczkach i ich wartości z opisami jednostek archiwalnych istniejącymi w inwentarzu. W przypadku niektórych jednostek archiwalnych będą różniły się ilości kart i stron wpisane na okładce z ilością rzeczywistą, wykazaną w inwentarzu. Katarzyna Słojkowska uzupełniła opisy jednostek o brakujące informacje, dołączyła do inwentarza materiały niezinventaryzowane, prze-redagowała go i zaopatrzyła w część opisową, rozwijając część biograficzną i dokonując charakterystyki spuścizny. Ponadto dokonała skontrum zespołu, ze szczególnym uwzględnieniem materiałów fotograficznych i nieformatowych.

Materiały Walerego Łozińskiego pochodzą z lat 1880–1944 i liczą 3,05 m.b. akt. Zostały podzielone na siedem zasadniczych grup.

Grupa I materiałów twórczości naukowej zawiera dokumenty z lat 1880–przed 1942 i składa się z trzech podgrup. Podgrupa I prac naukowych została podzielona na prace w języku polskim i w języku niemieckim; ułożono je chronologicznie. Na szczególną uwagę zasługuje maszynopis z poprawkami i dopiskami rozpoczętego przez W. Łozińskiego wraz z wybuchem 2. wojny światowej podręcznika gleboznawstwa (j. 15). Wobec zamknięcia Biblioteki Jagiellońskiej i Zakładu Gleboznawstwa przez okupanta twórca spuścizny został pozbawiony dostępu do źródeł i literatury, przez co praca rozpisana na 9 rozdziałów jest pozbawiona rozdziałów 7 i 8, które miały być opracowane później.

Tytuł jednostek 18–20 oraz 64–71 i 76 nadany w trakcie opracowywania w końcu lat 50. najprawdopodobniej pochodzi ze spisu tymczasowego tek W. Łozińskiego, na podstawie którego zostały przejęte przez PAN Archiwum w Warszawie.

Następna jest podgrupa zawierająca konspekty wykładów i odczyty z lat 1924–ok. 1936.

W kolejnej, najliczniejszej podgrupie umieszczono materiały warsztatowe z lat 1880–przed 1942. Znalazły się tu notatki i wypisy z literatury zebrane w jednostkach według zagadnień, których dotyczą. Szczególną wartość dokumentacyjną przedstawiają obszerne materiały fotograficzne w postaci ok. 900 odbitek fotograficznych i 105 klisz szklanych lub błon fotograficznych (j. 108–164). Do podgrupy przynależą także liczne materiały nieformatowe w postaci map i planów, które są przechowywane oddzielnie.

W grupie II zebrano materiały działalności eksperckiej (podgrupa 1) oraz naukowej i wydawniczej (podgrupa 2) z lat 1890–1942. Dominujące

w tej grupie ekspertyzy rozdzielono według zagadnień na naftowe, dotyczące gleb, węglowe, leśne i hydrogeologiczne.

Grupa III to materiały biograficzne z lat 1898–po 1944. Zawierają cv, życiorys W. Łozińskiego napisany przez doc. dra inż. Michała Wójcickiego, spis prac, indeks uniwersytecki, kopię dyplomu doktorskiego, książeczkę Uniwersytetu w Berlinie, drobne materiały z podróży do Ameryki oraz fotografie.

W grupie IV zebrano korespondencję z lat 1910–1939 — 1 list W. Łozińskiego do nieustalonego adresata oraz listy wpływające do twórcy spuścizny, ułożone według nazwisk nadawców.

Grupę V tworzy jednostka archiwalna 272 zawierająca notatkę recenzyjną o pracy W. Łozińskiego *Ein unsichtbarer geologischer Faktor*.

Grupa VI zawiera materiały osób obcych z lat 1917–1928. Znalazło się tu między innymi orzeczenie geologiczne prof. dra Rudolfa Zuberera dla Galicyjskiego Banku Ziemskiego w sprawie występowania nafty w Skrzydlnej.

Z kolei w VII grupie — załączników — umieszczono drukowane odbitki prac W. Łozińskiego.

W PAN Archiwum w Warszawie zespół otrzymał sygnaturę III–34, w bazie szukajwarchiwach — numer 157. Inwentarz liczy 276 jednostek archiwalnych. Dołączono do niego 3 aneksy, w tym spis dokumentacji technicznej i kartograficznej wyłączonej ze spuścizny i przechowywanej poza nią.

Źródła i bibliografia

1. Odpisy materiałów znajdujących się w teczce biograficznej Walerego Łozińskiego w Muzeum Ziemi, korespondencja związana z akcesją zespołu, PAN Archiwum w Warszawie, teczka zespołu III–34.
2. Kosiek Z., *Łoziński Walery Władysław Daniel*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, t. XVIII, s. 459–460.
3. Wójcik Z., *Łoziński Walery Władysław Daniel*, [w:] *Polski wkład w przyrodoznawstwo i technikę. Słownik polskich i związanych z Polską odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki*, t. II, Warszawa 2015, s. 425–426.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–164
A. Prace naukowe	1–23
a. Prace w języku polskim	1–16
b. Prace w języku niemieckim	17–23
B. Wykłady i odczyty	24–37
C. Materiały warsztatowe	38–164
a. Notatki i wypisy z literatury	38–107
b. Materiały fotograficzne	108–164
II. Materiały działalności eksperckiej, naukowej i wydawniczej	165–216
A. Działalność ekspercka	165–210
a. Ekspertyzy naftowe	165–183
b. Ekspertyzy dotyczące gleb	184–189
c. Ekspertyzy węglowe	190–194
d. Ekspertyzy leśne	195–198
e. Ekspertyzy hydrogeologiczne	199–201
f. Ekspertyzy różne	202–210
B. Działalność naukowa i wydawnicza	211–216
III. Materiały biograficzne	217–221
IV. Korespondencja	222–271
A. Wychodząca	222
B. Wpływająca	223–271
V. Materiały o twórcy spuścizny	272
VI. Materiały osób obcych	273–275
VII. Załączniki	276
Aneksy	1–3

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace naukowe

a. Prace w języku polskim

1. *Geologiczne problemy naszego węgla*

Referat przygotowany na III Zjazd Górników i Hutników
Polskich w Katowicach

1922, rkp., masz., l., j. niem., pol., k. 43

2. *Miejscowe dyluwium Karpat*
Referat przedstawiony 13 kwietnia 1923 r. na Zjeździe
w Sprawie Dyluwium Polski w Warszawie
1923, rkp., masz., l., k. 10
3. *[O powstaniu ropy naftowej]*
Artykuł
Po 1923, rkp., l., k. 27
4. *Nasze bogactwo mineralne jako czynnik państwowości*
Artykuł
1927–1928, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 28 + s. 27
Druk: „Bellona”, t. XXX, z. 1
5. *Erozja gleby i stoków w woj. tarnopolskiem*
Artykuł
[1905, 1931], 1933, rkp., masz., druk, fot. 3, j. franc., pol., l.
i sz., k. 8 + s. 6
Druk: „Wszechświat”, t. XXXIX, nr 1, s. 14–20
6. *Pofaladowane utwory dyluwialne w Wieliczce*
Artykuł
1933, masz., druk, l. i sz., k. 2 + s. 3
7. *Zabytek gleby w Dańdówce koło Sosnowca*
Artykuł
1933, rkp., masz., druk, l. i sz., k. 6 + s. 4
Druk: „Ochrona Przyrody”, r. XII, s. 71–74
8. *Gleby leśne podgórza Wschodnich Karpat. Sprawozdanie z badań wykonanych w latach 1929–1931 za zasłankiem Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych*
Artykuł
1934, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 39 + s. 44
Druk: „Prace Rolniczo-Leśne”, nr 12
9. *Gleby boru niepołomickiego*
Artykuł, streszczenie
[1933, 1934], 1935, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l. i sz.,
k. 34 + s. 21, fot. 3
Druk: „Prace Rolniczo-Leśne”, nr 17
10. *VI Wietrzenie. IX (VIII) Wkraczanie roślinności na podłoże mineralne*
Rozdział niekreślonej pracy
Po 1935, rkp., l., k. 39
11. *Gleby Górnego Śląska. Część I*
2 egz. pracy, egz. 1 prawie kompletny, egz. 2 zdekompleto-
wany, streszczenie

- 1937, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 130
Druk: „Polska Akademia Umiejętności. Wydawnictwa Śląskie — Prace Geologiczne”, nr 4
12. *Formacja cieszowska*
Fragment pracy
Ok. 1938, rkp., masz., fot. 2, l., k. 53
13. *Woda w glebie*
Drobna praca, materiały warsztatowe
Po 1938, rkp., l., k. 29
14. *Czynniki atmosferyczne*
Praca — fragmenty oraz 57 fiszek z zapiskami dotyczącymi opadów
Ok. 1939, rkp., masz., l., k. 180
15. [*Podręcznik gleboznawstwa*]
Praca niedokończona, niepublikowana
Ok. 1939–[?], rkp., masz., l., k. 159
16. [*Gleba jako warsztat pracy rolnika*]
Praca
B.d., rkp., masz., l., k. 87

b. Prace w języku niemieckim

17. *Das Quartär im Vorlande der Karpaten*
Praca, wypisy z literatury
Po 1911, rkp., j. niem., l., k. 27
18. *Karpathenvorland*
Praca cz. I, rozdziały A 1, 2, 3, 4
Po 1918, rkp., j. niem., l., k. 115
19. *Karpathenvorland*
Praca cz. II, rozdziały A 5, 6, B i C
Po 1918, rkp., j. niem., l., k. 159, rys. 5
20. *Karpathenvorland*
Praca, fragmenty brudnopisu
Po 1917, rkp., j. niem., l., k. 170
21. *Schlammvulkane als Anzeichen gegenwärtiger Gebirgsbildung*
Odbitka korektorska artykułu
Po 1925, rkp., druk, j. niem., l., k. 1
22. *Das Steppenproblem im Polnischen Podolien vom bodenkundlichen Standpunkt*
Artykuł
1931, rkp., masz., druk, j. niem., l. i sz., k. 69

23. *Palsenfelder und periglaziale Bodenbildung*

Artykuł

1933, rkp., masz., druk, fot. 4, j. niem., l. i sz., k. 93

B. Wykłady i odczyty24. *Aktualizm wobec tworzenia się gór*

Konspekt odczytu w Towarzystwie Przyrodników im. M. Kopernika

1926, rkp., l., k. 7

25. *Rola geologa wobec zagadnień ekonomicznych*

Konspekt wykładu habilitacyjnego na Uniwersytecie Jagiellońskim

1926, rkp., l., k. 6

26. *Ekonomiczne zagadnienia geologii*

Wykład

1927, rkp., masz., l., k. 87

27. *Problemy geologii dyluwjalnej*

Konspekt referatu na walne zebranie Polskiego Towarzystwa Geologicznego

1927, rkp., l., k. 7

28. *Gleboznawstwo*

Konspekt wykładów I

1928–1934, rkp., l., k. 209

29. *Gleboznawstwo*

Konspekt wykładów II

1928–1934, rkp., l., k. 181

30. *Gleboznawstwo*

Brudnopis wykładu, notatki

Ok. 1936, rkp., sz., k. 31

31. *Mineralogia i petrografia*

Konspekt wykładów I

1928–1934, rkp., l., k. 218

32. *Mineralogia i petrografia*

Konspekt wykładów II

1928–1934, rkp., l., k. 194

33. *Geologia*

Konspekt wykładów

1928–1934, rkp., l., k. 180

34. *Meteorologia i klimatologia*

Konspekt wykładów

1928–1933, rkp., l., k. 225

35. *Epoki lodowe*
Konspekt wykładów
Po 1928, rkp., l., k. 222
36. *Bogactwo mineralne Polski*
Konspekt wykładu w Szkole Nauk Politycznych
1930, rkp., l., k. 102
37. Odczyty popularne (konspekty) wraz z terminarzem ich wygłaszania oraz wykresami do jednego z odczytów
1924–1927, rkp., l., k. 88, zob. aneks 1

C. Materiały warsztatowe
a. Notatki i wypisy z literatury

38. Zagadnienia stepów
Notatki
1931–1936, rkp., l., k. 6
39. Erozja gleby, splukiwanie stoków
Notatki do pracy i wypisy z literatury
1933–1940, rkp., j. ang., niem., pol., l., k. 23 + klisz 11 + planów 7
40. Zagadnienia leśne na Górnym Śląsku
Notatki i wypisy z literatury
1933–1937, rkp., l., k. 21
41. Terenowe badania leśne na Górnym Śląsku
Notatki
1928–1937, rkp., l., k. 82, fot. 5 + klisz 5
42. Terenowe badania leśne na Górnym Śląsku
Notatki, 2 mapy
1925, 1933–1939, rkp., druk, l., k. 126, zob. aneks 3
43. Terenowe badania leśne na Górnym Śląsku
Notatki
1934–1937, rkp., l., k. 130
44. Gleby i lasy na Górnym Śląsku
Notatki i wypisy z literatury, plany, mapy i szkice
1910–1911, przed 1939, rkp., druk, fot., j. niem., pol., l., k. 99, zob. aneks 3
45. Formacja cieszowska, paleografia dewonu
Notatki i wypisy z literatury, mapy i szkice
B.d., rkp., fot. 13 + klisz 5, j. niem., pol., l., k. 243, zob. aneks 3

46. Sandomierskie. Państwowe Nadleśnictwo Wierzbnik
Wypisy z literatury i notatki, wycinek prasowy
1932–1936, rkp., druk, l., k. 7
47. Zamarzanie gleby, palsy
Notatki i wypisy z literatury
Przed 1939, rkp., l., k. 72
48. Materiały dotyczące zagadnienia gleb
Wypisy z literatury, notatki, zapiski bibliograficzne, drukowane dane dotyczące ciśnienia atmosferycznego
Przed 1942, rkp., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 171
49. Geochemiczna ewolucja
Notatki i wypisy z literatury
Ok. 1939, rkp., l., k. 8
50. Źródła energii
Notatki i wypisy z literatury, wycinki prasowe
1927–1940, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 50
51. Wietrzenie
Notatki i wypisy z literatury, wycinki prasowe, szkice, 2 kłize fot.
1909–1939, rkp., druk, fot., j. ang., niem., pol., l. i sz., k. 141 + 6 tabl.
52. Wietrzenie i klimat
Notatki i wypisy z literatury, 41 wykresów pogody w Polsce z opisem
Przed 1945, rkp., l., k. 5, zob. aneks 3
53. Atmosfera, czynniki atmosferyczne
Notatki i wypisy z literatury
Przed 1939, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 92
54. Powodzie
Notatki i wypisy z literatury, tabela, wycinki prasowe
1927–1938, rkp., druk, j. ang., niem., pol., l., k. 35
55. Rozwaliska, urwiska, ciśnienie, obecne przesunięcia
Notatki i wypisy z literatury
Po 1910, rkp., j. niem., l. i sz., k. 25
56. Sejsmologia
Notatki i wypisy z literatury, karta pocztowa, wycinki z prasy
1912–1927, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 24 + 2 mapy, zob. aneks 3
57. Zjawiska wulkaniczne
Notatki i wypisy z literatury
Po 1917, rkp., j. ang., niem., pol., l., k. 113

-
58. Heuschener. Hronover Bruch
Wypisy z literatury dotyczące trzęsienia ziemi
B.d., rkp., j. niem., l., k. 17
59. Glacialne zjawiska u brzegu północnego dyluwium
Wypisy z literatury, rysunek
Po 1908, rkp., j. ang., niem., pol., l., k. 27 + 1 rys.
60. Grubość lodów
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., l. i sz., k. 194
61. Grubość lodów
Wypisy z literatury, notatki, mapy
B.d., rkp., j. ang., niem., pol., l., k. 111, zob. aneks 3
62. Epoka lodowa, Tatry, Riesengebirge
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. ang., niem., pol., k. 63
63. Karpaty Zachodnie. Gilowice
Wypisy z literatury, notatki, odbitka pracy W. Szajnoch
1900–1908, rkp., druk, j. niem. pol., l., k. 24
64. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki, wykresy
B.d., rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 169
65. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 161
66. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 118 + 3 mapy, zob. też aneks 3
67. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 200
68. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 206
69. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 66
70. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 138

71. Karpathenvorland
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 220
72. Paleogeografia
Wypisy z literatury i notatki prawdopodobnie do pracy
Karpathenvorland
B.d., rkp., j. niem., pol., l. i sz., k. 136
73. Paleogeografia
Wypisy z literatury i notatki prawdopodobnie do pracy
Karpathenvorland
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 124
74. Paleogeografia
Wypisy z literatury i notatki prawdopodobnie do pracy
Karpathenvorland, odbitka
B.d., rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 145
75. Paleogeografia
Wypisy z literatury i notatki prawdopodobnie do pracy
Karpathenvorland
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 78
76. Karpathenvorland
Rysunki, szkice, 4 mapy
Po 1910, rkp., j. niem., pol., l., k. 106, zob. też aneks 3
77. Królestwo Polskie
Wypisy z literatury
Po 1904, rkp., l., k. 10
78. Moldau
Notatki i wypisy z literatury
Po 1913, rkp., j. niem., pol., l., k. 19
79. M.in. Masa Czeska, Kras
Notatki bibliograficzne, wypisy z literatury, wycinki prasowe, szkic na kalce
Przed 1918, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 126
80. Alpy, Jura, Dynar, Elba i porównania
Kohlenwasserstoffe, Schlammvulkane, Salz, Gyps
Ostasien, Kippung, Zerrung
Diskordante Faltung. Gleitung. Abzeherung
Wypisy z literatury, notatki
B.d., rkp., j. franc., niem., pol., l., k. 343
81. Statystyka ogólna dotycząca nafty
Notatki, wycinki, czasopisma
1910–1926, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 19

-
82. Analizy rop
Notatki, zestawienia statystyczne, fragmenty czasopism fachowych
1914–1926, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 37
83. Badania próbek ropy w Borysławiu, Tustanowicach i Mrażnicy
Notes z zapiskami
1923–1925, rkp., sz., k. 51
84. Nafta
Tablice, fragmenty czasopism, fotokopia, notatki i wypisy z literatury
1925–1928, rkp., druk, fkp., j. franc., niem., pol., l., k. 89
85. Minerale i metale
Notatki, wypisy z literatury
1913–1924, rkp., masz., druk, j. franc., niem., pol., l., k. 215
86. Surowce i zagadnienia gospodarcze
Notatki, wypisy z literatury, wycinki prasowe
1925–1926, rkp., druk, l., k. 84
87. Geotermika, gazy, pliocen, głązy oszkliwione
Notatki, wypisy z literatury, wycinki prasowe
1903–1938., rkp., druk, j. ang., franc., niem., pol., sz., k. 121
88. Terasy, gleby aluwialne, brunatne gleby leśne, orsztyń, gleby G i B/G, ruda darniowa, wysocki glej, korzenie, siarczki i siarczany, lateryt, step, gleby stepowe
Notatki, wypisy z literatury
B.d., rkp., j. ang, franc., niem., pol., sz., k. 189
89. Less, wydmy, pył, piasek, prerie, rędziny, stepowa flora i fauna, pożary
Notatki, wypisy z literatury, wycinki prasowe
B.d., rkp., druk, j. ang., niem., pol., ukr., l., k. 189
90. Zagadnienia geologiczne
Notatki, wypisy z literatury, wycinki prasowe
Ok. 1925–1933, rkp., druk, j. ang., niem., pol., l., k. 144
91. Zagadnienia geologiczne
Notatki, wypisy z literatury
B.d., rkp., j. ang., niem., pol., l. i sz., k. 215
92. Zagadnienia geologiczne
Notatki, wypisy z literatury, wycinek prasowy
Przed 1941, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 21
93. Zagadnienia geologiczne
Wypisy z literatury, odbitka
Ok. 1907–1924, rkp., druk, j. ang., niem., l. i sz., k. 33

94. Populacje
Notatki, wypisy z literatury
B.d., rkp., j. ang., niem., pol., sz., k. 42
95. Turynia, Austria, Bośnia, Hercegowina, Stanisławowskie, Tarnopolskie
Notatki z badań terenowych, 7 notesów
1899–1905., rkp., sz., j. niem., pol., k. 250
96. Dolina Sanu, Tarnopolskie
Notatki z badań terenowych, 6 notesów
1905–1906, rkp., j. niem., pol., sz., k. 214
Notatki z badań terenowych, 6 notesów
1907–1908, rkp., j. niem., pol., sz., k. 244
98. Sandomierskie, Świętokrzyskie
Notatki z badań terenowych
1909, rkp., l. i sz., k. 213
99. Kieleckie, Lubelskie, Małopolska, Litwa, Łotwa, Szwecja, Dania, Ukraina
Notatki z badań terenowych, 4 notesy
1910–1911, rkp., j. niem., pol., sz., k. 134
100. Czechy, Małopolska, Śląsk
Notatki z badań terenowych, 3 notesy
1918–1921, rkp., j. niem., pol., sz., k. 172
101. Wieliczka, Tarnopolskie, Śląsk
Notatki z badań terenowych, 4 notesy, przekrój poprzeczny pięcioczęściowy
1914, 1920–1926, rkp., j. niem., pol., sz., k. 110, zob. aneks 3
102. Glina, cegielnie
Kartoteka w układzie alfabetycznym według miejscowości występowania, przy cegielniach nazwiska właścicieli
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 190
103. Dolomit, gips, ochra, piaskowiec, wapno
Kartoteka w układzie alfabetycznym według miejscowości występowania wraz z zakładami i nazwiskami właścicieli
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 143
104. Warsztat W. Ł.
Drobne zapiski, prospekty wydawnicze
Przed 1939, rkp., masz., druk, j. ang., niem., pol., l., k. 45
105. Karpaty
Kartoteka bibliograficzna
B.d., rkp., j. czes., franc., niem., rum., l., k. 545

106. M.in. Nasze bogactwo mineralne
Adresy uczonych do rozsyłki własnych publikacji, adresy
współpracowników w terenie
Przed 1939, rkp., j. ang., fin., franc., gr., niem., pol., węg., l., k. 52
107. Warsztat W. Ł.
Luźne gazety i wycinki
1919–1938, druk, j. ang., pol., l., k. 26

b. Materiały fotograficzne

108. Palestyna, Kroacja, Niemcy, Austria, Morawy, Bośnia, Hercegowina
Fotografie Instytutu Geograficznego Uniwersytetu
Wiedeńskiego
1895–1900, fot. 26
109. Austria, Francja, Niemcy, Polska, Rosja, Serbia, Szwecja, Włochy
Karty pocztowe w widokami
1902–1928, fot. 187
110. Okolice Vöslau, Wachaû, jez. Balaton, okolice Deboju, lewy brzeg
Bosny, Dolina Kočevy, prawy brzeg Vrbas, dolina Narenty koło
Jablanicy, okolice Mostaru, okolice Prozor, Jajce
Fotografie z wycieczki Międzynarodowego Kongresu
Geologów w Wiedniu
1903, karton, fot. 23
111. Bośnia, Hercegowina, Austria, Niemcy, Węgry
Fotografie z Międzynarodowego Kongresu Geologów
w Wiedniu w 1903 r.
1903, karton, fot. 12
112. Dalmacja, Hercegowina, Niemcy, Włochy
Fotografie barwne
B.d., karton, fot. 8
113. Hercegowina, Niemcy, Węgry
Fotografie
1897–1902 i b.d., karton, fot. 16
114. Okolice Sarajewa i inne
Fotografie
1903, fot. 7
115. Serbia [?]
Fotografie
Przed 1914, fot. 7
116. Okolice Eisenach, Wartburga, Saalfeld
Fotografie
1899, neg. szkl. 8

117. Semmering
Fotografie
B.d., fot. 7
118. Alpy Niemieckie i Włoskie, Szwajcaria
Fotografie
B.d., karton, fot. 10
119. Bilder aus Thüringen
Fotografie
B.d., karton, fot. 8
120. Bilder aus der Schweiz
Fotografie
B.d., karton, fot. 7
121. Troppau
Fotografie
1911, neg. bł. 2
122. Litwa, Łotwa, Szwecja, Dania
Fotografie z opisem
1896–1912, fot. 23
123. Pieniny, Tatry
Fotografie
1890–1891, karton, fot. 10
124. Czorsztyn, Pieniny, Sanok
Fotografie
B.d., karton, k. 6
125. Prawy brzeg Sanu w Krasiczynie, Węgierka, Dolina Oporu,
Pustomyty, widok na Krzywczę i dolinę Sanu, Lenina Wielka,
Starasól, dolina Prutu k. Jaremca, Jar Seretu, Dolina Białego,
Dolina Strążyska, Sarnia Skała
Fotografie z opisem
1899–1905, karton, fot. 31
126. Krakowskie, Kieleckie, Lubelskie, Litwa
Fotografie
B.d., fot. 12, neg. bł. 31
127. Tarnopolskie, Kieleckie, Sandomierskie, Lubelskie, Karkonosze,
Krakowskie, Czechy, Węgry
Fotografie do prac W. Ł. *Beiträge (zur Oberflächengeologie) oraz
Quartärstudien (im Gebiete der Nordischen)*, częściowo z opisem
1909–1911, karton, fot. 35
128. Pustynia Błędowska, Lubelskie, Sandomierskie
Fotografie z opisem
1932–1934, neg. bł. 9

-
129. Pasma Jaworzyny Krynickiej, Czortków, Schodnica, Koropiec, brzeg Seretu, Krasnowodsk, Pester Comitatus (Węgry)
Fotografie wykonane przez osoby obce
B.d., karton, fot. 13
130. Grabówki koło Wieliczki, widoki z Grójca koło Żywca, widoki Krynicy, Alwernia, Płaza, okolice Mielnicy (pow. Borszczów), Szybalin koło Brzeżan, Stryj koło Strzałkowa, Lisiatycze (pow. Stryj), Wownia (pow. Stryj)
Fotografie z opisem
1910–1933, fot. 3, neg. bł. 19
131. Okolice Przemyśla, Węgierka, Bubniszcze, okolice Bolechowa, lewy brzeg Sukieli powyżej Demni, Prut w okolicach Jaremcza
Fotografie
1899–1901, karton i pap. fot., fot. 12
132. Czartowska Skała, okolice Bolechowa, Bubniszcze, wodospad Sukieli w Polanicy, Węgierka, Strzelbice, prawy brzeg Prutu w Dorze, Jaremcze, zbiornik nad Pieczarną, jar Dupy poniżej Bodrykowiec, Zakopane, Beciu (Rumunia), Brykawica, Grzybowice, Imatra (Finlandia)
Fotografie prof. R. Zubera
1901–1905, karton, fot. 32
133. Prawy brzeg Dniestru w Niezviskach, Jar Seretu poniżej Sosolówki, widok stawu Wolickiego i Woli Dobrostańskiej, prawy brzeg Dniestru w Zaleszczykach, dół lejki w okolicy Jasionowa
Fotografie
1904–1905, neg. szkl. 5
134. Miodobory, okolice Czartkowa, jar Seretu, Buczacze, Czortkowiec, jar Dupy, Czerwonogród, Dolina Kościeliska, źródło Bugu, okolice Monasterzysk, okolice Brzeżan, okolice Jaworowa, okolice Rawy Ruskiej, Sudety, Szkło, Bubniszcze, Jaremcze, Kołtów, Theresienstadt
Część fotografii z opisem
Przed 1918, karton i pap. fot., fot. 77 + 68
135. *Mapa gleb woj. tarnopolskiego*
Fotografie i 4 szkice z opisem
1929–1932, rkp., masz., pap. fot. i karton, fot. 16
136. Stepy w pow. Zbaraż, step Chorostowski, Suchostaw, Sianożęć, Zazdrość, Jezioro Cygańskie, kolonia Popławy pow. Podhajce, Szpaki pow. Brody, Nadleśnictwo Niepołomice, Stryj koło Żydaczowa

- Fotografie z opisem
1930–1935, neg. bł. 16, pap. fot. 7
137. Malinówka pow. Skalałat
Fotografie do pracy *Mapa gleb woj. tarnopolskiego*
B.d., neg. szkl. 2
138. Nieustalona miejscowość z zagłębia naftowego
Fotografie
B.d., pap. fot. 11
139. Tymowa pow. Brzesko i inne
Fotografie
Przed 1914, karton, fot. 4
140. Wieliczka. Cegielnia Miejska
Fotografie
1930, neg. szkl. 5
141. Wieliczka. „Psia Górka”
Fotografie
1930, neg. szkl. 2
142. Wieliczka. Cegielnia Miejsca. „Psia Górka”
Fotografie
1930–1933, neg. bł., pap. fot. i karton, fot. 21
143. Jęzor
Fotografie
1929–1931, neg. bł. 14, pap. fot. 15
144. Jw.
Fotografie
1929, neg. szkl. 4
145. Gleby Górnego Śląska
Fotografie, 2 serie podklejone na kartonach
1929, 1931, karton i papier fot., fot. 50
146. Górny Śląsk
Fotografie
1933–1938, pap. fot. 56, neg. bł. 3
147. Górny Śląsk. Gleby i lasy
Fotografie
1935, pap. fot., fot. 46
148. Górny Śląsk. Gleby i lasy
Fotografie
1936, pap. fot., fot. 24
149. Nadleśnictwo Kąty
Fotografie (11,5 x 9 cm)
1931, pap. fot., fot. 4

-
150. Nadleśnictwa: Koszęcin, Paruszowice, Kośmidry, Bibiela, Woźniki, las Seget, leśnictwo Bujaków, Wirek, Kochcice, Cieślów, Krzyżkowice, Cegielnia, Wodzisław, Jaworzno
Fotografie
1934–1939, neg. bł. 21, pap. fot. 25
151. Maczki koło Państwowych Zakładów Wodociągowych
Fotografie, 1 rysunek
1932, neg. bł. 4, pap. fot. 6
152. Nadleśnictwo Baranowice
Fotografie
1935, neg. bł. 2
153. Nadleśnictwa Mokre, Murcki i in.
Fotografie
Ok. 1935, pap. fot. 6, neg. szkl. 4
154. Nadleśnictwo Koszęcin
Fotografie z listu B. Gabryela
1935, pap. fot., fot. 4
155. Żwirownia pod Cieszową
Fotografie
1935, pap. fot. 1, neg. szkl. 2
156. Dańdówka koło Sosnowca
Fotografie
1935, neg. szkl. 2
157. Niemiecki Śląsk
Fotografie
1930, pap. fot. 58, neg. bł. klisz 28
158. Świerklaniec
Fotografie
B.d., pap. fot., neg. szkl. 6, fot. 4
159. Okolice Jaworzna, okolica Szklą
Fotografie
B.d., pap. fot., fot. 4
160. Nieustalone miejsca
Fotografie
B.d., pap. fot., fot. 8
161. Nieustalone miejsca
Fotografie
B.d., pap. fot. 2, neg. szkl. 2
162. Ilustracje z książek
Fotografie
1901, neg. szkl. 7

163. Fotografie wycięte z pism i książek
1901–1928, druk, k. 12
164. Różne, m.in. szyb dawny „żydowski” w Borysławiu
1880–1938, karton, pap. fot., fot. 23

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI EKSPERCKIEJ, NAUKOWEJ I WYDAWNICZEJ

A. Działalność ekspercka

Ekspertyzy naftowe

165. Rypne, Słoboda Dubieńska, Perehińsko, Majdan, Przysłup,
Niebytów, Śliwki, Dolina
Ekspertyzy, szkice, plany, mapy, orzeczenia obce G. Bu-
kowskiego i B. Kropaska
1890–1922, rkp., masz., l. i sz., k. 142, zob. aneks 3
166. Grabownica, Humniska, Brzozów, Stara Wieś
Ekspertyzy, zestawienia, szkice, mapy, korespondencja,
orzeczenie prof. Zubera
1892–1922, rkp., l. i sz., k. 108, zob. aneks 3
167. Okolice Krosna. Gazy
Ekspertyzy, 2 orzeczenia dra Nowaka
1919–1922, rkp., masz., l., k. 11
168. Geologisches Gutachten über die Naphtagrube „Eres“ in Wielopole
(Bezirk Sanok)
Ekspertyza, list adwokata dra Edwarda Sternbacha
1920, masz., j. niem., l., k. 3
169. Geologisches Gutachten über die Naphtaterrain der Herrn Max
Liebermann, Dr Rafał Buber und Dr Klemens Sokal in Dubszara
bei Roźniaków
Ekspertyza
1920, rkp., j. niem., l., k. 3
170. Orzeczenie geologiczne o terenie naftowym „Mokre” w Mokrem
Ekspertyza
1921, rkp., masz., l., k. 1
171. Orzeczenie geologiczne o polach naftowych: Adam, Ewa,
Marysienka I–IV, Irena, Jan, Stanisława, Jarosław, Ludwik
w Librantowej
Ekspertyza, list Akcyjnego Banku Hipotecznego Filia
w Krakowie
1922–1924, rkp., masz., l., k. 6

-
172. Odrzechowa (informacja dla koncernu „Dąbrowa”)
Ekspertyza
1922, rkp., l., k. 1
173. Borysław
Ekspertyzy, notatki, szkice, plany
1922–1925, rkp., masz., druk, j. ang., niem., pol., k. 33,
zob. aneks 3
174. Bitków — Pasieczna
Prognoza dra Bujalskiego, notatki, plan
1912, 1923, rkp., masz., l., k. 4, zob. aneks 3
175. Rudawka rymanowska „Nafta”
Materiały do ekspertyzy, notatki, 2 plany
1923, rkp., l., k. 3
176. Geologischer Bericht über Krasna
Orzeczenie, notatki, 1 szkic
1923, rkp., masz., j. niem., l., k. 7
177. Geologischer Bericht über Ladzin
Orzeczenie, notatki, 1 szkic
1923, rkp., masz., j. niem., l., k. 5
178. Geologischer Bericht über Stróżna
Ekspertyza, 2 szkice
1923, rkp., masz., j. niem., l., k. 3
179. Geologischer Bericht über Cisna und Umgebung
Ekspertyza, 3 szkice
1923, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 5
180. *Sprawozdanie geologiczne o wierceniu i terenach Małopolskiej
Spółki Akcyjnej dla pola naftowego w okolicy Dobromila*
Ekspertyza, 1 plan
1923, rkp., masz., l., k. 2
181. *Sprawozdanie z badania geologicznego obszaru dworskiego
w Jureczkowej (pow. dobromilski)*
Orzeczenie, 2 szkice
1923, rkp., masz., l., k. 2
182. Równe („Nafta”)
Projekt nowych wierceń, ekspertyza, notatki, plan
1923, rkp., masz., l., k. 6, zob. aneks 3
183. Wróblak Królewski
Notatki do ekspertyzy, dane dotyczące lat 90. XIX w.
B.d., rkp., l., k. 3

Ekspertyzy dotyczące gleb

184. Badania geologiczne w okolicach Ostrowa Wielkopolskiego i Ostrzeszowa
List polecający PAU, notatki, fotografie, drobna korespondencja
1927, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 27, fot. 6
185. Mapa gleb województwa tarnopolskiego
Notatki z badań terenowych, sprawozdanie instruktora rolnego z badań gleboznawczych nad torfami w gminie Dmytrów pow. Radziechów, próby gleby w pow. podhajeckim, wycinki prasowe, korespondencja wpływająca od Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego i wydziałów powiatowych, memorandum, kwity, odczyty, druk pracy, mapa
1929–1933, rkp., masz., j. niem., pol., l. i sz., k. 226, s. 69, 8 tabl. + 8 tabl., zob. aneks 3
186. Nadleśnictwo Rachiń, Zazdrość, Wieliczka, Cegielnia Miejska, Uwisła
Analizy gleby wykonane dla W. Ł.
1930–1932, rkp., masz., l., k. 20
187. Analiza gleby metodą międzynarodową
Analizy pyłkowe z Górnego Śląska
Wyniki badań, opis badania
1931, rkp., masz., l. i sz., k. 81
188. Program i kosztorys badań gleboznawczych na Śląsku na rok 1934/35
Ekspertyza, notatki
1931–1937, rkp., masz., l., k. 14, zob. też j. 245
189. Spytkowice
Notatki, orzeczenia dotyczące klasyfikacji gruntów, analizy gleb wykonane przez osoby obce
1938–1939 rkp., masz., l., k. 46

Ekspertyzy węglowe

190. Badania geologiczne w okolicach Żywca
Materiały do ekspertyzy, korespondencja urzędowa, notatki
1919, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 5
191. Kopalnia „Szczęść Boże” w Jaworowie
List do Izzydora Dresslera z orzeczeniem W. Ł.
1921, masz., l., k. 2

192. *Aussichten des Steinkohlenbergbaus im Krakauer Gebiet*
Das flözführende Karbon im Krakauer und Dombrowa'er Revier
Erläuterungen zur Kohlenkarte des Generalgouvernements
Ekspertyzy, notatki, plany, szkice, korespondencja, orzeczenie W. Petrascheka, dedykowane odbitki prac Jarosława Dolińskiego, 10 map
1921–1941, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l. i sz., k. 63, zob. aneks 3
193. Górny Śląsk
Profile: Starostwa Górniczego, Kopalni Silesia, inż. Grocholskiego, R. Komorka, notatki własne, korespondencja, zestawienia, 7 map i szkiców
[1914], 1925, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 39, zob. aneks 3
194. Własność gruntowa Dąb
Orzeczenie o szkodzie górniczej
1937, masz., l., k. 6

Ekspertyzy leśne

195. Puszcza Sandomierska. Babule
Materiały do ekspertyzy, notatki do badań terenowych, 1 mapa
1928–1930, rkp., l., k. 43, zob. aneks 3
196. Nadleśnictwa Rudniki, Krynica, Stryj, Lisowice, Rachiń, Turza Wielka, Kałusz, Wistowa, Szeparowce
Materiały do ekspertyz, notatki z badań terenowych, korespondencja
1929–1931, rkp., l., k. 53
197. Nadleśnictwo Niepołomice, Leśnictwo Bratucice
Notatki z badań terenowych, fotografie, korespondencja, analizy wykonane przez osoby obce, profile gleb (obce), notatki, 1 mapa, wykresy
1929–1934, rkp., druk, fot. 2, neg. 5, l., k. 73, fot. 2 i kliszy 5, zob. aneks 3
198. Baranowice
Korespondencja, 1 plan
1935, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 5, zob. aneks 3

Ekspertyzy hydrogeologiczne

199. *Sprawozdanie z badania ścieków kopalni „Bernard” i „Franciszek” w Gnaszynie (pow. częstochowski) w dniach 29 lipca 1934 r. do 1 sierpnia 1937 r.*

- Ekspertyza, notatki z badań terenowych, praca obca
1923–1936, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 45, ss. 10
200. *Wyniki badania hydrogeologicznego w sprawie studzien Nr. I–III na terenie Pierwszej Fabryki Lokomotyw w Polsce Sp. Akc. w Chrzanowie*
Ekspertyza, korespondencja, plan sytuacyjny
1924, 1926, rkp., masz., l., k. 12, zob. aneks 3
201. *Sprawozdanie z badania terenu próbných studzien w Kamienobrodzie*
Ekspertyza, korespondencja, notatki
1930, rkp., masz., l., k. 12
Ekspertyzy różne
202. *Geologiczne orzeczenie w sprawie wiercenia za gazem, projektowanego przez Towarzystwo Eksploatacyi Soli Potasowych w Kałuszu*
Ekspertyza, notatki dotyczące także Daszawy, protokół badania terenów, korespondencja
1912–1922, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 36, zob. aneks 3
203. *Orzeczenie geologiczne w sprawie dostarczania solanki dla I. Galicyjskiej Akc. Fabryki Sody Amoniakalnej w Borku Fałęckim*
Ekspertyza, notatki
1920, rkp., masz., l., k. 27
204. *Orzeczenie geologiczne o terenie w Krynicy*
Notatki, protokół, korespondencja, orzeczenie
1930–1933, rkp., masz., l., k. 26
205. *Orzeczenia geologiczne W. Ł. dla władz okupacyjnych. I*
Orzeczenia, notatki
1939–1940, rkp., masz., j. niem., l., k. 123, zob. też aneks 2
206. *Orzeczenia geologiczne W. Ł. dla władz okupacyjnych. II*
Orzeczenia, notatki, drobne druki, wycinek prasowy
1908, 1922–1941, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 184., zob. też aneks 2
207. *Zagadnienie gleb województwa śląskiego*
Korespondencja z Muzeum Śląskim
1935, rkp., masz., l., k. 4
208. *Karta glebowa dla lasów i folwarków w Świerklańcu*
Korespondencja z Zarządem Dóbr hr. Donnersmarcka
1935–1936, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 4
209. *Korespondencja z Zarządem Leśnym w Szczygłowicach*
1935–1938, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 21

210. Monografia stosunków rolnych na Śląsku
Korespondencja z Instytutem Śląskim w sprawie oceny roz-
działu dotyczącego gleb śląskich
1937–1938, masz., l., k. 4

B. Działalność naukowa i wydawnicza

211. Współpraca międzynarodowa
Korespondencja wpływająca
1911–1939, rkp., masz., j. hiszp., niem., pol., l., k. 9
212. Zjazdy i kongresy
Programy, zaproszenia
1899–1938, druk, j. ang., franc., niem., pol., l., k. 17
213. Nasze bogactwo mineralne
Korespondencja wydawnicza
1927–1928, rkp., masz., druk, l., k. 12
214. Das Steppenproblem in polnischen Podolien
Korespondencja wydawnicza
1931–1932, rkp., masz., druk, j. niem., k. 13
215. *Erozja gleby i stoków w woj. tarnopolskiem*
Gleby leśne podgórza Wschodnich Karpat
Pofałdowane dyluwium w Wieliczce
Zabytek gleby w Dańdówce k. Sosnowca
1932–1934, l., masz., druk, k. 11
216. Korespondencja z księgarniami
1926–1942, masz., j. niem., k. 5

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

217. Dokumenty przebiegu życia, nauki i pracy
Cv, życiorys napisany przez doc. dra inż. Michała
Wójcickiego, spis prac, indeks uniwersytecki, kopia dy-
plomu doktorskiego, książeczka Uniwersytetu w Berlinie,
drobne materiały z podróży do Ameryki (o charakterze re-
klamowym)
1898–po 1944, rkp., masz., druk, fot. 2, j. niem., pol., l. i sz.,
k. 70
218. Grupy z wakacji
Fotografie
1904, neg. szkl. 3
219. Kuńkowce, Zakopane, Kołtów, Wrocław, Kraków, Wieliczka,
Theresienstadt, Siemiechów

Fotografie

1905–1908, neg. bł. 49

220. Fotografie osoby nieustalonej

Przed 1918, pap. fot., fot. 7

221. Klisze przedstawiające nieustalone osoby

B.d., neg. bł. 7

IV. KORESPONDENCJA

A. Wychodząca

222. W. Ł. do osoby nieustalonej, prawdopodobnie do kierownika

K. u. K. Geologische Anstalt

1911, rkp., j. niem., l., k. 2

B. Wpływająca

223. Banner, nadleśniczy

Bibiela poczta Świerkianiec

1935–1938, rkp., druk, j. niem., pol., l., k. 7

224. Bartonec Franciszek

Háj ve Slezsku (niem. Freiheitsau)

1910–1912, rkp., j. niem., pol., l., k. 4

225. Berndt Richard

Koszęcin

1934–1938, rkp., masz., j. niem., l., k. 5

226. Bohrer

Berlin

1933, rkp., l., k. 2

227. Brun

Bujaków

1938, rkp., l., k. 1

228. Cenquier Stanisław

Kobiór

1935, rkp., l., k. 1

229. Charter [?]

1934, rkp., j. niem., l., k. 1

230. Clarke G. Robin

Oxford

1938, rkp., druk, j. ang., l., k. 1

231. Cloos Hans

Wrocław

1925, rkp., masz., j. niem., l., k. 2

-
232. Czarnocki Jan
Warszawa
1937, rkp., masz., druk, l., k. 1
233. Duda Walter
Cieszyn
1934, rkp., l., k. 1
234. Edelman C.H.
Wageningen
1935, rkp., masz., druk, j. niem., l., k. 1
235. Eisenreich
Gliwice
1936–1938, rkp., masz., druk, j. niem., l., k. 3
236. Folprecht
Morawska Ostrawa
1916–1924, rkp., masz., j. niem., l., k. 8
237. Gabryel Bronisław
Koszęcin
1935, rkp., l., k. 5
238. Gajewski Władysław
Katowice
1934, masz., l., k. 1
239. Galus
Katowice
1931–1938, rkp., druk, l., k. 13
240. Gradman R.
Erlangen
1933, rkp., druk, j. niem., l., k. 1
241. Hanasiewicz Włodzimierz
Tarnowskie Góry
1934–1937, rkp., druk, l., k. 11
242. Hartel
Leipzig
1936, rkp., druk, j. niem., l., k. 1
243. Hartmann F.K.
Hann. Münden
1938, rkp., druk, j. niem., l., k. 1
244. Jakimowicz Roman
Światłowicz
1934, rkp., masz., druk, l., k. 3
245. Jasienicki, nadleśnicy
Hażlach
1933, rkp., masz., l., k. 1

246. Jasieński Władysław
Lubliniec
1935–1936, rkp., druk, l., k. 3
247. Kleczkowska J.
Londyn
1939, rkp., l., k. 1
248. Knothe J.
Wrocław
1936, rkp., masz., j. niem., l., k. 1
249. Kocik W.
Zagórze k. Dąbrowy Górniczej
1932, rkp., druk, l., k. 1
250. Kottermann Franciszek
Kochcice
1935, rkp., l., k. 1
251. Lambrecht K.
Budapest
1931, rkp., masz., druk, j. niem., l., k. 1
252. Marter Erika
Żyglinek
1935, rkp., j. niem., l., k. 1
253. Mehner
Koszęcin
1935, rkp., masz., j. niem., l., k. 2
254. Mních Edmund
Dziedzice
1937, rkp., l., k. 1
255. Moraczewski Jędrzej
Warszawa
1928, rkp., masz., l., k. 1
256. Nowakowski K.
Chebzie
1935–1936, rkp., druk, l., k. 5
257. Piess [?], nadleśniczy
Murcki
1934, j. niem., l., k. 1
258. Pietruski Wiktor
Chorzów
1937, rkp., masz., l., k. 3
259. Schanderna Rudolf
Pszczyna
1936–1938, l., k. 13

260. Scherf Emil
Budapest
1932, rkp., j. niem., l., k. 1
261. Schnitzel Aleksander
Katowice
1935–1938, rkp., druk, l., k. 2
262. Semkowicz Władysław
Gdynia, Kraków
1934, rkp., druk, l., k. 2
263. Skalka S.
Biskra
1939, rkp., druk, l., k. 1
264. Skrzyszewski P.
B.d., rkp., l., k. 1
265. Stremme Hermann
Gdańsk
1931–1935, rkp., druk, j. niem., l., k. 4
266. Szczerbiński Mirosław
Katowice
1939, rkp., masz., druk, l., k. 3
267. Tamm Olaf
1930, j. niem., l., k. 1
268. Trawiński Wacław
Wodzisław
1936–1938, rkp., druk, l., k. 5
269. Zackert Wł.
Pszczyna
1936, l., k. 1
270. Czyste bilety wizytowe inż. Jerzego Roberta Borkowskiego
i inż. Borysa Jeziorskiego
B.d., druk, l., k. 2
271. Listy od osób nieustalonych
1917–1935, rkp., druk, l., k. 6

V. MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY

272. Conrad V., *Łoziński W., Ein unsichtbarer geologischer Faktor*
Notatka recenzyjna o pracy W. Ł., 3 egz.
Ok. 1927, druk, j. niem., l., k. 3
Druk: Kraków 1927

VI. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

273. Rudolf Zuber
Orzeczenie geologiczne dla Galicyjskiego Banku Ziemskiego
w sprawie występowania nafty w Skrzydlnej, koresponden-
cja, szkic mapy
1917, rkp., masz., l., k. 5
274. Buzek J., *Węgiel jako postulat żywotności państwa polskiego*
Siwczyński H., *Niepodzielność Zagłębia Polskiego jako podstawa*
żywotności gospodarczej państwa polskiego
N.N., *Polska kwestia węglowa*
N.N., *Produkcja węgla i stosunki robotnicze w polskiej części*
Zagłębia Ostrawskiego
Referaty
Ok. 1919, rkp., masz., l. i sz., k. 47,
275. Przemysł górnośląski
Referaty, zestawienia, korespondencja, 3 przekroje
1924–1928, masz., j. niem., pol., l., k. 70, zob. aneks 9

VII. ZAŁĄCZNIKI

276. *Prawda o górnośląskim przemyśle górniczo-hutniczym*
Schichtenstörungen im Miocän des nordgalizischen Tieflandes
Über erdgeschichtliche Kälteperioden
Odbitki prac W. Ł.
1913–1926, druk, j. niem., pol., sz., k. 54

ANEKS 1

- J. 37. Odczyty popularne (konspekty) wraz z terminarzem ich wygła-
szania oraz wykresami do jednego z odczytów
Węgiel i nafta, 1924/1925
Geologia na usługach ekonomii, 1925
Przyczyny i prognozy obecnego przesilenia przemysłowego, 1925
Dary naszej ziemi na tle naszej gospodarki, 1926
Epoka lodowa, 1926
Krajobraz Polski, 1926
Kwestia wyżywienia ludzkości, 1926
Nasze bogactwa mineralne jako czynnik państwowości, 1926
Katastrofalna powódź Missisipi, 1927
Terminarz odczytów
Wykresy

ANEKS 2

- J. 205. Orzeczenia geologiczne W. Ł. dla władz okupacyjnych I
Rasenerze in den Kreisen Dębica, Mielec, Kolbuszowa und Rzeszów
Karpaten
Phosphatlagerstätten
Bleierze in polnischen Mittelgebirge (Gegend von Kielce usw.)
Kupfererze in der Gegend von Kielce
Eisenerze des Tatragebirges
Angeblicher Fund von Bleierz in Rzeplin
Orzeczenie dotyczące przemysłu górniczego w Tatrach
Orzeczenie dotyczące rudy żelaznej
Zum Manganen
Gips in Miozän weit verbreitet
Kreide
Gutachten über die von Edmund Duda eingestanden Problem
Zur Kobaltfrage
Zur Kaolinfrage
Zur angebliche Vorkommen on Phosphorit im Kreise Miechów
Schwefellagerstätten im Gebiete des Gen. Gouvernement
Rasenerze bei Przecław usw.
Eisenerze im Gebiete des General Gouvernement
Auftragsgemäss zu Aktennotiz betr. Erzlagerstätten Końskie–Opoczno
Rückblick auf die Naphtagesetzgebung in Polen bzw. ehem. Galizien
Schwefelkieslagerstätte von Rudki (Gem. Szupia Nowa)
Zum Angebot von Frau Żelechowska
Vorkommen von Blei und Zinkerzen in Czerna
Erdgasse in den Westkarpaten
- J. 206. Orzeczenia geologiczne W. Ł. dla władz okupacyjnych II
Die Salzformation und der Salzbergbau von Wieliczka und Bochnia
Zum Bericht über den Wassereinbruch in der Staszicgrube
Orzeczenie dotyczące złóż kredowych na Wyżynie Lubelskiej
Die Marmorindustrie des Kielcer Gebietes
Kristinagrube
Aussichten des Steinkohlenbergbau im Krakauer Gebiet
Erläuterungen zur Kohlenkarte den Gen. Gouvernement
Inspektion der Grube Kristine
Kurzer Abriss der Geschichte des Bergbaues im Tatragebirge

Vorräte im Gen. Gov.

Luźne notatki do orzeczeń

ANEKS 3

Spis materiałów dokumentacji technicznej i kartograficznej ze spuścizny W. Ł.

- J. 42. Terenowe badania leśne na Górnym Śląsku
Wirtschaftskarte der Oberförsterei Bibiella, 1:10 000, 1925 (sygn. 41–1)
Mapa przeglądowa nadleśnictwa Bibiela, 1:10 000, 1935 (sygn. 41–2)
- J. 44. Gleby i lasy na Górnym Śląsku
Topogr. Spezial-Karte von Mittel-Europa. Ratibor., 1:200 000
15 fragmentów niemieckiej mapy Górnego Śląska (sygn. 43–3)
- J. 45. *Formacja cieszowska. Paleografia dewonu*
Galizien und Bukowina, mapa konturowa 1:1 320 000, 2 egz. oraz
3 szkice na kalce okolic Cieszowej (sygn. 44–4/5)
- J. 52. *Wietrzenie i klimat*
41 wykresów pogody w Polsce do r. 1945 z opisem (sygn. 51–6/33)
- J. 56. Sejsmologia
Österreich-Ungarn mit Bosnien und Herzegowina, 1:3 000 000
Süd-West Russland, 1:3 000 000 (sygn. 55–34/35)
- J. 61. Grubość lodów
Süd-West Russland, 1:3 000 000 (sygn. 60–36/37),
[Mapa części Niemiec, okolice Sondershausen], 1:100 000 (sygn. 60–38)
- J. 66. *Karpathenvorland*
Österreich-Ungarn mit Bosnien und Herzegowina, 1:3 000 000
z zakresleniami W. Ł. (sygn. 65–39)
- J. 76. *Karpathenvorland*
Zechstein, Trias dolny, Zone hercynienne, Trias moyenne, 1900 (sygn. 75–40/43), 2 szkice na kalce
- J. 101. Wieliczka, Tarnopolskie, Śląsk
Szyb. Ces. Elżbiety, 5 części I–IV (I w 2 egz.), inż. Hanasiewicz
1914 (Wieliczka) (sygn. 100–44/47)
- J. 165. Rypne, Słoboda Dubieńska, Perehińsko, Majdan, Przysłup,
Niebytów, Śliwki, Dolina
4 fragmenty mapy okolic Rypnego, Perechińska, Słobody Dubieńskiej, 1:25 000 (sygn. 165–48)
(Szyb?) *Polonia*, plan na kalce (sygn. 165–49)
Gmina Rypne, plan na kalce 1:2880 (sygn. 165–50)

- Coupees à travers des mines de petrole près de Rypne et Perechińsko*, kalka, 1913 (sygn. 165–52)
Profilserie durch die Ostgebiete bei Rypne und Perechińsko, kalka (sygn. 165–51)
Tektonisch-geologische Karte von Rypne, Perechińsko, Majdan, Jasień, Bitków, 2 części, kalka, 1:75 000, 1914 (sygn. 165–53)
2 mapy, 1:75 000 Zone 10 i 11 kol. XXX: Dolina (10), Porochy (11) (sygn. 165–54/55)
1 szkic na kalce bliżej nieokreślony (sygn. 165–56)
4 szkice: 1. Rypne 1:2000, 2. Rypne III 1:2000, 3. Duba 1:10 000, 4. Rypne I 1:4000 (sygn. 165–57/61)
- J. 166. Grabownica, Humniska, Brzozów, Stara Wieś
Mapa okolic Brzozowa i Humnisk, 1:25 000 (sygn. 166–62)
Grabownica, 1:2880, kalka (sygn. 166–64)
Plan W. Ł. *Humniska*, 1:10 000, 1922 (sygn. 166–65; sygn. 166–66)
- J. 173. Borysław
Grube Photogen, 1:2880 (sygn. 173–67)
Borysław, Tustanowice, Mrażnica, 1:7500, 2 egz. (sygn. 173–68)
Plan rozmieszczenia szybów[?], 1:7500, 2 egz. (sygn. 173–69)
Bestandskarte des Grubenrevieres, sowie der aerarischen Waldabteilung im Bezirke Drohobycz (sygn. 173–70)
- J. 174. Bitków — Pasieczna
Bitków, 1:2880, 2 części (sygn. 174–71)
- J. 182. Równe („Nafta”)
Kopalnia Równe, 1:720, kalka (sygn. 182–72)
- J. 185. Mapa gleb województwa tarnopolskiego
W. Ł. *Gleby woj. tarnopolskiego*, 1:250 000, Kraków 1933 (sygn. 185–73)
K.K. Österr. Staatsbahnen (Galicja) (sygn. 185–74)
- J. 192. Jaworzno, Dąbrowa, Tenczynek
Situationskarte der Steinkohlenterrains in Tenczynek-Rudno, 1:25 000, 1940 (sygn. 192–75)
Tenczynek, 1:2880, 2 egz. (sygn. 192–76/77)
Okolice Jaworzna, 1:50 000 (sygn. 192–8)
Państwowy Teren Węglowy Brzeszcze (sygn. 193–79)
- J. 193. Górny Śląsk
Szkic bez tytułu, na kalce (sygn. 193–80)
2 fragmenty szkicu mapy okolic Dziedzic, 1:75 000, kalka (193–80)

- J. 195. Puszcza Sandomierska. Babule
Mapa przeglądowa dla rewiru Babule według stanu z r. 1901,
1:20 000 (sygn. 195–81)
- J. 197. Nadleśnictwo Niepołomice, Leśnictwo Bratucice
Bestandskarte vom K.k. Wirtschaftsbezirke Niepołomice,
1:120 000, 1907 (sygn. 195–82)
- J. 198. Jęzor. Baranowice
Baranowice, 1:10 000, na kalce płóciennej (sygn. 198–83)
- J. 200. Chrzanów
Plan sytuacyjny terenów Pierwszej Fabryki Lokomotyw „Chrza-
nów–Kościelec”, 1:2880, 1924 (sygn. 200–84)
- J. 202. *Geologiczne orzeczenie w sprawie wiercenia za gazem, pro-
jektowanego przez Towarzystwo Eksploatacyi Soli Potasowych
w Kaluszu*
Kalusz, Pochylnia, przekrój 1:100 (sygn. 202–85)
Profil szybu wentylacyjnego w Lacku Jabłonowie, z opisem
(sygn. 202–86)
- J. 275. Przemysł górnośląski
*Hydraulisches Längenprofil der Druckleitung zur
Wasserversorgung des Oberschl.
Industriebezirkes aus dem Sola- und Weichselteil bei Oświęcim*,
Höhen 1:1000, Längen 1:100 000 (sygn. 275–87)
*Lageplanskizze zur Wasserversorgung des Oberschlesischen
Industriebezirkes aus dem Sola-und Weichselteil bei Oświęcim*,
1:100 000 (sygn. 275–88)
Rewiry leśne Pniowice, plan 1:10 000 (sygn. 275–89)

Widok na Dunajec i Trzy Korony w Pieninach, [1890–1891], Materiały Walerego Łozińskiego, APAN, III–34, j. 123

Wacław Ponikowski

Marek Ciara, Agnieszka Rzepka
Warszawa

MATERIAŁY WACŁAWA PONIKOWSKIEGO (1884–1944) (III–193)

Wacław Cezary Ponikowski urodził się 20 sierpnia 1884 r. w Warszawie. Był synem Cezarego, adwokata i prezesa Naczelnej Rady Adwokackiej w Warszawie, i Eweliny z Łuczyckich. Wacław Ponikowski kształcił się w Szkole Realnej w Warszawie, gdzie w 1903 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. W 1908 r. zdał maturę jako eksternista w IV Gimnazjum w Krakowie. W latach 1904–1909 uczył się w Studium Rolniczym na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1909 r. przedstawił pracę dyplomową *Opis i projekt reorganizacji dwóch gospodarstw Magnuszewa i Rzęsznika w Królestwie Polskim*, napisaną pod kierunkiem Stefana Surzyckiego, i uzyskał tytuł inżyniera rolnika. Studiował historię gospodarczą i ekonomię (1908–1912) na Wydziale Filozoficznym na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po studiach odbył dwuletnie praktyki w Królestwie, następnie powrócił do Krakowa. Uzyskał absolutorium w styczniu 1914 r. W 1915 r. przeniósł się do Warszawy. Pracował w czasie I. wojny światowej w Centralnym Towarzystwie Rolniczym i w Związku Polskich Izb i Organizacji Rolniczych.

Od 1918 r. pracował w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie na stanowisku bibliotekarza (1918–1919), asystenta (1919–1923) i starszego asystenta (1923–1926) w Katedrze Zarządu Gospodarstwem Rolnym kierowanej przez Stefana Moszczeńskiego. W 1920 r. służył w Wojsku Polskim jako ochotnik. W 1924 r. uzyskał doktorat w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie na podstawie pracy *Znaczenie maszyn dla gospodarstwa wiejskiego ze szczególnym uwzględnieniem stosunków rolniczych Królestwa Polskiego*, napisanej pod kierunkiem Stefana Surzyckiego. W 1926 r. habilitował się tamże po przedstawieniu rozprawy *Dochód czysty i jego składniki*.

W latach 1926–1928 wykładał ekonomikę rolną w Studium Rolniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W latach 1926–1936 na stanowisku docenta wykładał ekonomię i rachunkowość drobnych gospodarstw w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

W 1936 r. został profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Rolniczo-Leśnym Politechniki Lwowskiej z siedzibą w Dublanach i kierownikiem Katedry Administracji Rolnej. Pracował tam do wybuchu 2. wojny światowej. Od 1933 do 1936 r. był redaktorem naczelnym specjalistycznego czasopisma „Rolnik Ekonomista”, organu Związku Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej.

Pracę naukowo-dydaktyczną na wyższych uczelniach łączył z zatrudnieniem w Związku Izb i Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej na stanowisku kierownika działu statystyki i ekonomiki gospodarstw wiejskich (od 1920 do 1936 r.). Od 1927 r. wchodził w skład komisji ankietowej badania warunków i kosztów produkcji i wymiany przy Ministerstwie Rolnictwa.

W latach 1939–1944 przebywał w Dublanach, gdzie zajmował się Biblioteką Wydziału Rolniczo-Leśnego Politechniki Lwowskiej. Brał też udział w tajnym nauczaniu.

Wacław Ponikowski w 1911 r. ożenił się z Zofią z Marczewskich. Małżeństwo było bezdzietne. Na początku 1944 r. przeniósł się do Warszawy. 26 września 1944 r. został razem żoną zastrzelony przez Niemców prawdopodobnie na Mokotowie. Dokładne miejsce śmierci i pochówku Zofii i Wacława Ponikowskich nie jest znane.

Wacław Ponikowski zajmował się badaniami z zakresu organizacji pracy i mechanizacji rolnictwa, metodologią badań w ekonomice rolnej i dochodowości gospodarstw rolnych. Był autorem około 80 prac z zakresu tych dziedzin. Napisał także m.in.: *Ustalenie niektórych mierników i liczb względnych w rachunkowości rolniczej* (Poznań 1929), *Badanie porównawcze gospodarstw wiejskich rozmaitej wielkości lub rozmaitych typów pracy* (Poznań 1934), *Gospodarstwa włościańskie i folwarczne na tle materiałów rachunkowych z 3 województw środkowych 1928–29* (Warszawa 1935). Artykuły publikował m.in. w czasopismach: „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, „Rolnik Ekonomista”, „Biblioteka Puławska” i „Gazeta Rolnicza”. W 1938 r. został powołany na członka korespondenta w sekcji nauk rolniczych przy Wydziale V Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. W 1939 r. został przyjęty do Polskiego Towarzystwa Statystycznego.

Materiały Wacława Ponikowskiego wpłynęły do PAN Archiwum w Warszawie w dwóch transzach. W 1970 r. w drodze zakupu i w 1992 r.

w postaci darowizny. Spuściznę przekazała w obu wypadkach Zofia Makowska (numery w księdze nabytków 960 i 2001). Agnieszka Rzepka uporządkowała spuściznę i opracowała inwentarz. W 2024 r. Marek Ciara częściowo przeredagował inwentarz. Objętość zespołu to 1,00 m.b. Materiały spuścizny uporządkowano zgodnie z *Wytężnymi opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Nadano im układ chronologiczno-rzeczowy. Wyjątkowo w grupie II w podgrupie A zawierającej materiały działalności dydaktycznej prace dyplomowe uszeregowano w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów. Spuścizna zawiera materiały z lat 1896–1951.

Materiały spuścizny dzielą się na osiem głównych grup. W grupie I (jednostki 1–31) znajdują się materiały twórczości naukowej z lat 1924–1941. Są to: opracowania lub fragmenty opracowań, artykuły i referat, dotyczące ekonomiki i mechanizacji rolnictwa oraz struktury agrarnej, konspekt opracowania, odbitka korektorska, teksty wykładów i materiały warsztatowe.

W grupie II (jednostki 32–56) znajdują się pochodzące z lat 1921–1944 materiały działalności dydaktycznej twórcy zespołu w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, na Politechnice Lwowskiej i na Państwowym Rolniczym Kursie Zawodowym we Lwowie z siedzibą w Dublinach. Znajdują się tu teksty prac dyplomowych napisanych pod kierunkiem W. Ponikowskiego ułożone w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów. Ponadto w tej grupie znalazły się materiały dotyczące pracy w Ministerstwie Rolnictwa i Dóbr Państwowych i Głównej Komisji Klasyfikacyjnej przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów.

W grupie III (jednostki 57–60) znajdują się pochodzące z lat 1896–1944 materiały biograficzne: autożyciorys, spis publikacji, dokumenty dotyczące edukacji, studiów, pracy naukowo-dydaktycznej oraz gospodarcze i majątkowe.

W grupie IV (jednostka 61) znajduje się nieliczna korespondencja z lat 1905–1935.

W grupie V (jednostka 62) znajdują się materiały o twórcy zespołu z lat 1926 i 1937 — opinia i wzmianka o jednej z książek twórcy spuścizny.

W grupie VI (jednostka 63) znajdują się materiały rodzinne dotyczące siostry Marii Ponikowskiej z lat 1898–1951 oraz list, którego adresatem był Cezary Ponikowski — ojciec W. Ponikowskiego.

W grupie VII (jednostki 64–68) znajdują się materiały osób obcych z lat 1917–1943 i niedatowane.

W grupie VIII (jednostki 69–72) znajdują się załączniki z lat 1912–1939. Są to egzemplarze czasopism z artykułami W. Ponikowskiego i osób trzecich.

W PAN Archiwum w Warszawie spuściznie nadano sygnaturę III–193. W serwisie <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> spuścizna ma numer 302/306/0. Inwentarz liczy 72 jednostki uzupełnione 2 aneksami.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Wacława Ponikowskiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III–193.
2. Brzozowski S.M., *Ponikowski Wacław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, t. XXVII, z. 114, s. 502–503.
3. Kwiatkowski M.J., *Ponikowska Maria*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, t. XXVII, z. 114, s. 497–498.
4. Muszalski E., *Ponikowski Cezary*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, t. XXVII, z. 114, s. 501–502.
5. *Ponikowski Wacław*, [w:] *Wielka encyklopedia PWN*, Warszawa 2004, t. XXII, s. 52.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–31
A. Opracowania, artykuł, referat	1–14
B. Wykłady	15–16
C. Materiały warsztatowe	17–31
II. Materiały działalności dydaktycznej, zawodowej i wydawniczej	32–56
A. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego i Państwowy Rolniczy Kurs Zawodowy	32–54
B. Działalność zawodowa	55–56
III. Materiały biograficzne	57–60
IV. Korespondencja	61
V. Materiały o twórcy spuścizny	62
VI. Materiały rodzinne	63
VII. Materiały osób obcych	64–68
VIII. Załączniki	69–72

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Opracowania, artykuł, referat

1. *Ostatnie prądy w gospodarstwie rolnym w Rosji współczesnej*
Fragment opracowania
1930, masz., l., k. 33
2. *Koszty produkcji czterech zbóż i okopowych w województwie warszawskim w roku gospodarczym 1929/1930*
Fragment opracowania
1931, masz., l., k. 11
3. *Porównanie gospodarstw włościańskich i folwarcznych na podstawie materiałów rachunkowych*
Fragmenty opracowań bez tytułów
Po 1936, rkp., masz., l., k. 35
4. *Rolnictwo i czynniki wytwórcze*
Fragment opracowania
Po 1936, rkp., l., k. 54
5. *Praca sprzężajna w rolnictwie*
Fragment opracowania
Po 1937, rkp., masz., l., k. 70
6. *Założenia polityki zaopatrzenia drobnego rolnictwa w sprzęty i maszyny rolnicze*
Fragment opracowania
Po 1940, masz., l., k. 19
7. *Struktura agrarna. Organizacja i struktura rolnictwa*
Fragment opracowania
Po 1941, masz., l., k. 143
8. *Dochód w rolnictwie*
Fragment opracowania bez tytułu
B.d., masz., l., k. 30
9. *Organizacja gospodarstw wiejskich*
Konspekt opracowania
B.d., rkp., masz., l., k. 40
10. *Wynik gospodarczy*
Fragment opracowania
B.d., rkp., l., k. 25
11. *Zasady zmianowania*
Fragment opracowania
B.d., rkp., l., k. 13

12. *Memorial w sprawie latyfundiów*
Artykuł
Po 1934, masz., l., k. 18
13. *Jaki areal gruntów winien być zachowany w gospodarstwach większych na racjonalną hodowlę koni*
Referat
1938, masz., l., k. 11
14. *Taksacja rolna*
Odbitka korektorska fragmentu artykułu lub referatu, korespondencja z wydawnictwem
1938 i b.d., druk, l., k. 9

B. Wykłady

15. *Rachunkowość rolnicza, Ekonomika gospodarstw małych*
Wykłady
1926–1937, rkp., l., k. 120
16. *Nauka o czynnikach produkcji rolnej*
Wykład bez tytułu
B.d., rkp., masz., druk, l., k. 26

C. Materiały warsztatowe

17. Organizacja gospodarstwa rolnego
Wypisy z literatury
Po 1924, rkp., j. niem., pol., l., k. 174
18. Gospodarstwa włościańskie w 1928/29
Wypisy z literatury, obliczenia, tabele
Po 1924–1935, rkp., j. niem., pol., ros., l., k. 46
19. Materiał rachunkowy Gajownicza
Tabele, zestawienia liczbowe, obliczenia
1930/31–1932/33, rkp., l., k. 15
20. Rozmiary gospodarstw
Wypisy z literatury
Po 1932, rkp., j. niem., pol., ros., l., k. 46
21. Dochód w gospodarstwie rolnym
Wypisy z literatury, obliczenia, tabele
Po 1933, rkp., j. niem., pol., l., k. 70
22. Gospodarstwa włościańskie. Systemy gospodarcze
Notatki, tabele
Po 1935, rkp., druk, l., k. 25

23. Płace w rolnictwie
Notatki, obliczenia, tabele
Po 1936, rkp., druk, l., k. 44
24. Bonitacja i taksacja rolna
Notatki, obliczenia
Po 1937, rkp., j. niem., pol., l., k. 71
25. Inwentarz żywy
Notatki
Po 1937, rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 85
26. Wstęp do nauki rolnictwa
Notatki, obliczenia
Po 1937, rkp., l., k. 24
27. Koszty produkcji rolniczej
Wypisy z literatury
Po 1939, rkp., j. niem., pol., l., k. 89
28. Statystyka i rachunkowość
Wypisy z literatury, tabele, obliczenia
Po 1939, rkp., j. niem., pol., ros., l., k. 56
29. Statystyka i rachunkowość
Wypisy z literatury, notatki, obliczenia
Po 1940, j. niem., pol., ros., l., k. 153
30. Gospodarka rynkowa
Notatki
B.d., rkp., j. niem., pol., l., k. 24
31. Gospodarstwa wiejskie
Notatki bibliograficzne
B.d., rkp., l., k. 29

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI DYDAKTYCZNEJ I ZAWODOWEJ

A. Materiały działalności dydaktycznej

32. Czarnowski Edmund, *Gospodarstwa folwarczne województwa poznańskiego w latach 1928/29 i 1929/30*
Praca dyplomowa
1934, masz., opr., k. 237
33. Gąsiński Henryk, *Opis okręgu Zagościniec ze szczególnym uwzględnieniem najmniejszego i najkorzystniejszego rozmiaru gospodarstwa wiejskiego*
Praca dyplomowa
Przed 1939, masz., opr., k. 86

-
34. Grodecki Władysław, *Położenie ekonomiczne gospodarstw folwarcznych w podokręgach kutnowsko-wrocławskim i płocko-łowickim w latach 1928/1929 i 1932/1933*
Praca dyplomowa
1937, masz., opr., k. 89
35. Gutowski Michał, *Opis i planowanie reorganizacji gospodarstwa w majątku Krasne*
Praca dyplomowa
Przed 1939, masz., opr., k. 164
36. Jaworowska Hanna, *Koszty wytwórcze ziemniaka w powiecie płońskim*
Praca dyplomowa
Przed 1939, masz., opr., k. 86
37. Kielmel Józef, *Źródła dochodów i rozchodów pieniężnych małych gospodarstw włościańskich (0–5,5 ha) w okręgu podolskim i przemysłowym w 3-ech leciach 1930/31, 1931/32, 1932/33*
Praca dyplomowa
1936, masz., opr., k. 79
38. Kintzi Aleksander, *Zestawienie majątności według klas wielkości w powiecie lwowskim*
Praca dyplomowa
1939, rkp., masz., l., k. 221
39. Kłosowiak Jan, *Źródła dochodów i rozchodów drobnych gospodarstw włościańskich (powierzchni do 5,5 ha) w okręgu Pogórze*
Praca dyplomowa
Przed 1939, masz., opr., k. 186
40. Kryński Witold, *Zużycie czterech zbóż i ziemniaków przez gospodarstwa włościańskie w rejonie południowo-wschodnim w latach 1927/28–1930/31*
Praca dyplomowa
Przed 1939, masz., sz., k. 186
41. Lebiedziński Franciszek, *Gospodarstwa włościańskie i folwarczne województwa poznańskiego w roku 1928/29 według materiałów rachunkowych*
Praca dyplomowa
1935, masz., sz., k. 190
42. Lewiński Józef, *Położenie gospodarstw włościańskich województwa poznańskiego*
Praca dyplomowa
1933, masz., sz., k. 50

-
43. Malinowska Wanda, *Położenie gospodarstw folwarcznych województwa poznańskiego w latach 1928/29 i 1929/30*
Praca dyplomowa
1933, masz., opr., k. 96
 44. Nowakowski Czesław, *Podział gospodarstw włościańskich według powierzchni i stosunków pracy*
Praca dyplomowa
1935, masz., opr., k. 90
 45. Obrębski Walenty, *Zużycie artykułów spożywczych w małych gospodarstwach włościańskich w rejonach środkowym i pogórskim w trzyleciu 1930/31–1932/33*
Praca dyplomowa
Przed 1939, masz., opr., k. 68
 46. Pawłowski Kazimierz Jan, *Opis okręgu Tuszcz ze szczególnym uwzględnieniem najmniejszego i najkorzystniejszego rozmiaru gospodarstw wiejskich*
Praca dyplomowa
1938/39, masz., sz., k. 78
 47. Radzimowski Tadeusz, *Kształtowanie się spożycia artykułów przemysłowych w małych gospodarstwach włościańskich na południu Polski A i Polski B w zależności od wielkości gospodarstwa, zamożności i koniunktury*
Praca dyplomowa
1937, masz., opr., k. 70
 48. Salski Tadeusz, *Gospodarstwo włościańskie w powiecie łódzkim*
Praca dyplomowa
1938/1939, masz., opr., k. 131
 49. Sobańska-Kieniewiczowa Zofia, *Zużycie wyrobów przemysłowych na wsi w roku 1932/1933 w zależności od położenia geograficznego i stopnia zależności gospodarstw wiejskich na podstawie materiałów rachunkowych*
Praca dyplomowa
1938, masz., opr., k. 60
 50. Szkultecki Edward, *Położenie gospodarstw włościańskich województwa poznańskiego w 1928/1929 r. i rejonu północno-zachodniego w 1932/1933 r. na tle materiałów rachunkowych*
Praca dyplomowa
1936, masz., opr., k. 216
 51. Światłowski Władysław, *Wpływ powierzchni gospodarstw i koniunktury na kształtowanie się bilansu pięciu głównych ziemiopło-*

dów w gospodarstwach włościańskich województwa poznańskiego w latach 1927/ 1928–1930/1931

Praca dyplomowa

Przed 1939, masz., opr., k. 106

52. Tomaszewski Tadeusz, *Badania wykresowe nad organizacją pracy w gospodarstwie wiejskim*

Praca dyplomowa

Przed 1939, masz., opr., k. 130

53. Walecki Wacław, *Opracowanie materiałów rachunkowych drobnych gospodarstw wiejskich z okręgu poznańskiego 1928/1929*

Praca dyplomowa

1932, masz., j. niem., pol., opr., k. 124

54. Staatliche Landwirtschaftliche Fachkurse Lemberg

Państwowy Rolniczy Kurs Zawodowy we Lwowie z siedzibą w Dublanach: fragment wykładu, lista słuchaczy, prace słuchaczy z ocenami, plan folwarku w Dublanach

1943–1944 i b.d., rkp., masz., j. niem., pol., l., k. 31

B. Materiały działalności zawodowej

55. Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Główna Komisja Klasyfikacyjna przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów

Prządek dzienny posiedzenia, plan projektowanej trasy NS w gminie Wilanów

Korespondencja 1921–1938, rkp., masz., l., k. 4

56. Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Ankieta, rachunek, zaświadczenie, schemat statystyczny

1925–1931, rkp., masz., druk, l., k. 71

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

57. Dokumenty osobiste

Odpis aktu chrztu, potwierdzenie szlachectwa, autożyciorys, paszporty, bibliografia prac

1896–1939, rkp., masz., druk, j. ang., franc., niem., pol., ros., l., k. 24

58. Nauka szkolna, studia, służba wojskowa

Świadectwa szkolne, protokoły, wyciągi ze świadectw, świadectwo wojskowe, legitymacja, indeks, umowa o pra-

- cę, zaświadczenie o oddaniu broni, rysunek, ulotki Polskiej Macierzy Szkolnej
1898–1939, rkp., masz., druk, j. łac., pol., ros., ukr., l. i sz., opr., k. 53
59. Wyższa Szkoła Rolnicza w Warszawie, Krajowa Średnia Szkoła Rolnicza w Czernichowie, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Politechnika Lwowska, Związek Izb i Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej, Prezydium Rady Ministrów, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Polskie Towarzystwo Statystyczne
Umowy o pracę, powołanie na stanowisko docenta, zaświadczenie, nominacja na profesora, akt powołania w poczet członków TNW
1918–1939, rkp., masz., druk, l., k. 26
60. Materiały gospodarcze i majątkowe
Polisy ubezpieczeniowe Towarzystwa „Przezorność”, książeczki oszczędnościowe, pokwitowania, obligacja, notatki z adresami
1933–1944, rkp., masz., druk, j. niem., pol., ros., ukr., l. i sz., k. 36

IV. KORESPONDENCJA

61. Tapernoux F.E. do W. P.	1931	l. 1
Związek Ziemian do W. P.	1935	l. 2
Nadawca nieustalony do W. P.	1905	l. 1
Korespondencja		
	1905–1935, rkp., j. niem., pol., l., k. 7	

V. MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY

62. Opinia Stefana Moszczeńskiego o W. P., wzmianka prasowa o książce W. P.
1926, 1937, masz., druk, l., k. 17

VI. MATERIAŁY RODZINNE

63. Ponikowska Maria — siostra W. P.
Program przedmiotu „Organizacja biurowości i korespondencja” dla Kupieckiego Instytutu Wiedzy Zawodowej:

wytyczne, lista przedmiotów, lista lektur, program wykładów, recenzje programu, list Lorentza D. do Cezarego Ponikowskiego (ojca W. P.),
1898–1951, rkp., masz., druk, j. niem., pol., l., k. 165

VII. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

64. Glas Jakub, *W sprawie zakładania hipotek dla drobnej własności w Królestwie Polskim*, 1917
Krzesimowski M., *Ustrój komunalny wiejski*, b.d.
Rutkowski J., *Sprawa włościańska w Polsce w XVIII i XIX w.*, b.d.
Wyjątek z mowy pogrzebowej wypowiedzianej w 1440 roku 20 sierpnia na pogrzebie Michała Słubickiego ożenionego z Rozalią Umińską, b.d.
Referat, wykład, artykuł, wypis z mowy pogrzebowej
1917 i b.d., rkp., masz., druk, l., k. 40
65. *Materiały w sprawie ubezpieczeń inwentarza żywego od chorób i wypadków w Polsce*
Publikacja Związku Izb i Organizacji Rolniczych w Rzeczypospolitej Polskiej
1938, masz., opr., k. 139
66. Moszczeński Stefan, *Program wykładów ekonomiki gospodarstw wiejskich w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego*
Konspekt
1943, rkp., l., k. 8
67. *Nawożenie gleby*
Fragment opracowania bez tytułu nieznanego autora
B.d., masz., l., k. 189
68. *Organizacja pracy w gospodarstwie wiejskim*
Fragment opracowania nieznanego autora
B.d., masz., l., k. 60

VIII. ZAŁĄCZNIKI

69. *Ekonomika rolnictwa*
Egzemplarze czasopisma „Gazeta Rolnicza” z artykułami W. P.
1912–1924, druk, sz., k. 114, zob. aneks 1
70. *Jw.*
Egzemplarze czasopism i nadbitki artykułów z artykułami i referatem W. P.
1922–1939, druk, sz., k. 147, zob. aneks 2

71. *Organizacja pracy w rolnictwie*, 1927
Ceny ziemi w Polsce, 1933
Program nauki w liceach rolniczych (projekt), 1936
Czasopisma i opracowania osób trzecich
1927–1936, druk, opr., sz., k. 93
72. *Próba obliczenia wartości produkcji rolniczej w Polsce w roku gospodarczym 1927/29*, nr 13–14, s. 13–24, 1929
Kilka uwag w sprawie znaczenia i sposobu wyliczania kosztów produkcji w gospodarstwach wiejskich, nr 24, s. 351–357, 1929
Zużycie wytworów przemysłowych przez rolnictwo, nr 1, s. 9–14, 1933
W sprawie cen nawozów sztucznych, nr 4, s. 120–123, 1933
Egzemplarze czasopisma „Rolnik Ekonomista” z artykułami W. P.
1929–1933, druk, sz., k. 82

ANEKS 1

J. 69. Ekonomia rolnictwa

- W. P. i Biedrzycki Stefan, *Żniwiarka i wiązalka w świetle liczb*, nr 23, s. 485–489, 1912
W. P., *Udział Polski w produkcji rolniczej światowej*, nr 18, s. 387–389, 1923
Szturm de Sztrem Edward i W. P., *Produkcja i spożycie ważniejszych ziemiopłodów w Polsce*, cz. 1, nr 27–28, s. 635–642, 1923
Szturm de Sztrem Edward i W. P., *Produkcja i spożycie ważniejszych ziemiopłodów w Polsce*, cz. 2, nr 27–28, s. 695–697, 1923
W. P., *Dochód czysty w gospodarstwie wiejskim*, cz. 1, nr 14, s. 345–346, 1924
W. P., *Dochód czysty w gospodarstwie wiejskim*, cz. 2, nr 15, s. 370–372, 1924

J. 70. Jw.

- W. P. i Chmielecki Wojciech, *Co mówią ceny*, [w:] „Przewodnik Kółek i Stowarzyszeń Rolniczych”, nr 49, s. 734–736, 1922
W. P. i Chmielecki Wojciech, *Co mówią ceny*, [w:] „Przewodnik Kółek i Stowarzyszeń Rolniczych”, nr 50, s. 746–748, 1922
Essai d'établissement de certaines grandeurs commensurables dans la comptabilité agricole, referat na XIV Congres International D'Agriculture, 1929
O najnowszych opracowaniach materiałów rachunkowych z gospodarstw wiejskich, odbitka z „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XXI, Poznań 1929

Ustalenie niektórych mierników i liczb względnych w rachunkowości rolniczej, odfitka z „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XXII, 1929

Polish Agricultural Land Organisation Since the World War, odfitka z „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, Philadelphia, July 1930

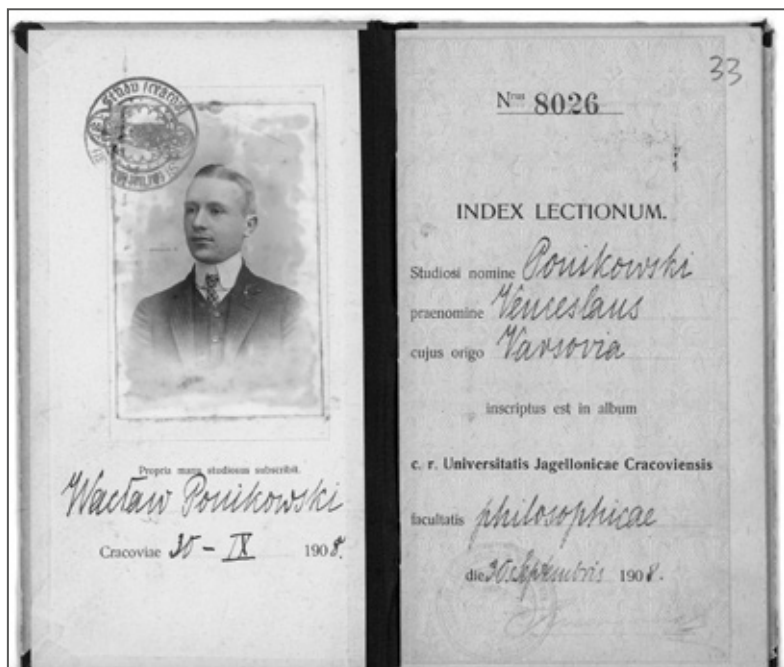
Badania porównawcze gospodarstw wiejskich rozmaitej wielkości lub rozmaitych typów pracy, odfitka z „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XXXIII, Poznań 1934

Materiały rachunkowe Wydziału Ekonomiki Rolnej Drobnych Gospodarstw Wiejskich Instytutu Naukowego w Puławach jako podstawa badawcza życia gospodarczego wsi, odfitka z „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XL, Poznań 1936

Zagadnienie podziału gospodarstw włościańskich na klasy wielkości według stosunków pracy (wstęp W. P.), Warszawa 1936

Projekt metody podziału Polski na okręgi rolnicze do podatku gruntowego, odfitka z „Rolnictwo”, r. IX, t. I, z. 2, Warszawa 1937

Zużycie wyrobów przemysłowych na wsi w roku 1932/33 w zależności od położenia geograficznego i stopnia zamożności gospodarstw wiejskich (przedmowa W. P.), Warszawa 1939

Materiały Wacława Ponikowskiego, APAN, III-193, j. 57

Jerzy Wiszniewski

Anita Chodkowska
Warszawa

MATERIAŁY JERZEGO WISZNIEWSKIEGO (1908–1944) (III–70)

Jerzy Wiszniewski urodził się 22 października 1908 r. w Siedlcach w rodzinie Eugeniusza, naczelnego lekarza Szpitala Miejskiego w Siedlcach i senatora II RP, i Janiny z domu Michałowskiej. Ukończył I Gimnazjum Podlaskie (po zmianach Gimnazjum Przyrodnicze im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego), w 1924 r. uzyskując maturę typu matematyczno-przyrodniczego. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, specjalizując się w zoologii. W roku akademickim 1926/1927 pracował w Zakładzie Zoologii UW pod kierunkiem prof. Konstantego Janickiego. Od 1927 do lata 1929 r. przygotowywał i obronił pracę doktorską *Wrotki (Rotatoria) zbiorników wodnych okolic Warszawy*. Część pracy w postaci opisów dwóch nowych gatunków wrotków została opublikowana (1929).

Na jesieni 1928 r. zdał egzamin nauczycielski w grupie biologicznej.

W latach 1929–1930 odbył trzynastomiesięczną służbę wojskową w Szkole Podchorążych Łączności w Zegrzu.

1 października 1930 r. rozpoczął pracę jako młodszy asystent Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach. W latach 1931–1934, w związku z problemami finansowymi Stacji, pracował tam jako stypendysta Funduszu Kultury Narodowej, po czym wrócił na etat i pracował do 31 stycznia 1935 r.

Od 1 lutego 1935 r. do 31 sierpnia 1937 r. był zatrudniony jako starszy asystent Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie w Zakładzie Zoologii.

W lipcu 1936 r. na podstawie pracy *Recherches ecologiques sur le psammon et spécialement sur les Rotiferes psammiques* uzyskał tytuł doktora habilitowanego i powierzono mu stanowisko docenta zoologii na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego.

Praca została nagrodzona przez Instytut im. Nenckiego nagrodą z Funduszu im. Librachówny.

W latach akademickich 1936/1937 i 1938/1939 prowadził na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UW wykłady zlecone: *Zarys hydrobiologii, Zagadnienia wybrane z ekologii fauny słodkowodnej i Zoologia systematyczna: Rotatoria*.

Od września 1937 r. rozpoczął pracę na stanowisku kierownika nowo utworzonej Poleskiej Stacji Biologicznej w Pińsku.

Zmobilizowany 23 marca 1939 r. jako podporucznik rezerwy, zmobilizowany 8 sierpnia 1939 r., w czasie wybuchu wojny przebywał w Pińsku pod okupacją radziecką. Od 1 stycznia do 5 maja 1940 r. pracował w stacji działającej wówczas pod nazwą Piński Oddział Naukowo-Badawczej Stacji Gospodarstwa Rybnego BSSR. Wysiedlony z Pińska jako „liszeniec”, nielegalnie przebywał we Lwowie. Dorywczą pracę naukową prowadził wówczas dzięki pomocy prof. Benedykta Fulińskiego w Zakładzie Zoologii Politechniki Lwowskiej.

1 listopada 1940 r. wrócił do Pińska powołany przez miejscowe władze jako specjalista w zakresie rybactwa [!] i pracował do czasu wejścia Niemców (1941). Ponownie zmuszony do opuszczenia Stacji, zamieszkał z rodziną na przedmieściach Pińska, pracując naukowo w domu. W czerwcu 1944 r. przedostał się do Krakowa, a następnie do Warszawy, gdzie został zatrudniony w Państwowym Muzeum Zoologicznym. Działal w szeregach Armii Krajowej, używając pseudonimu „Poleski”, współpracował także z Tajnym Uniwersytetem Warszawskim. W tym czasie zrezygnował listownie z członkostwa w Międzynarodowym Towarzystwie Limnologicznym, zdominowanym wg niego przez Niemców.

Jerzy Wiszniewski prowadził swoje badania w dwóch kierunkach. Jednym były badania systematyczne, faunistyczne i ekologiczne nad wrotkami, drugim badania nad zespołem wilgotnych piasków nadbrzeżnych (psammonem). Opisał cztery nowe rodzaje, 24 gatunki i cztery odmiany wrotków. Badania nad psammonem prowadził w pierwszym rzędzie na Wigrach. W okresie wojennym uporządkował swoje notatki. Pracując w zakresie rybactwa, znalazł i zbadał nowego wrotka pasożytującego na karpniu. Przygotował materiały do polskiej bibliografii hydrobiologicznej za lata 1918–1939. Jego dorobek naukowy obejmuje 27 oryginalnych prac, komunikatów i referatów oraz trzy artykuły publicystyczne.

Brał udział w wyprawie hydrobiologicznej na Polesie (1929). Latem 1934 i 1935 r. był prelegentem na wakacyjnych kursach limnologicznych organizowanych dla studentów przez Stację Hydrobiologiczną na Wigrach.

Uczestniczył w kongresach Międzynarodowego Związku Limnologicznego w Amsterdamie (1932), Belgradzie (1934) i Paryżu (1937). Odwiedzał przy tym stacje biologiczne w Plon i Lunz. Należał do Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, był współpracownikiem redakcji „Archiwum Hydrobiologii i Rybactwa” oraz „Fauny Śloddowodnej Polski”.

W 1937 r. zawarł związek małżeński z Aleksandrą Wysocką [?]. Małżeństwo miało córkę Ewę.

W powstaniu warszawskim walczył w szeregach oddziału „Bakcył” (Sanitariat Okręgu Warszawskiego AK), grupie „Północ”, zgrupowaniu „Róg”, batalionie NOW-AK „Gustaw”. Ranny 13 sierpnia w wyniku eksplozji „ciężkiego nosiciela ładunków” zdobytego przez powstańców na Starym Mieście, trafił do szpitala polowego. Zginął 26 sierpnia 1944 r. pod gruzami kamienicy przy ulicy Kilińskiego 1/3 podczas nalotu bombowego; jego ciała nigdy nie odnaleziono.

Po wojnie jego córka dr nauk medycznych Ewa Bizoń umieściła na grobowcu rodzinnym Wiszniewskich na Cmentarzu Centralnym w Siedlcach napis „Doc. dr Jerzy Wiszniewski — zginął w powstaniu warszawskim 29 VIII 1944 r., przeżywszy 35 lat”. Nazwisko jego umieszczono na tablicach poległych wychowanków „Żółkiewskiego” i poległych pracowników UW na gmachu Instytutu Historii UW. Profesor Marian Gieysztor, z którym Jerzy Wiszniewski pracował w Stacji na Wigrach, zadedykował mu pośmiertnie nowy gatunek wrotka — *Migrodalyella wiszniewskii*.

Materiały Jerzego Wiszniewskiego zostały zakupione przez PAN Archiwum w Warszawie od jego żony Aleksandry w 1959 r. (ks. nab. 240). Prace porządkowo-inwentaryzacyjne przeprowadzone zostały w 2019 r. przez Anitę Chodkowską, a ich wynikiem jest inwentarz książkowy. Rozmiar zespołu wynosi 0,08 m.b. Spuścizna zawiera materiały z lat 1936–1944 i są to materiały szczątkowe, uratowane z czasów wojny. Spuścizna została podzielona na dwie grupy zgodnie z metodami porządkowania przyjętymi w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie.

Grupa I, licząca sześć jednostek z lat 1936–1944, podzielona została na dwie podgrupy: A. Prace naukowe i B. Artykuły, notatki. Znajdują się tam rękopisy publikowanych i niepublikowanych prac autora spuścizny.

Grupa II, składająca się z materiałów z lat 1937–1941 i licząca dwie jednostki, zawiera sprawozdania z działalności Poleskiej Stacji Biologicznej w Pińsku i drobne materiały autobiograficzne.

W PAN Archiwum w Warszawie spuścizna otrzymała sygnaturę III–70. Inwentarz liczy osiem jednostek archiwalnych. W bazie szukajwarchiwach ma nr 192.

Źródła i bibliografia

1. Materiały Jerzego Wiszniewskiego, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, III–70, j.a. 8.
2. Instytut im. Nenckiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 1928–1935. Organizacja–Działalność–Środki, Warszawa 1936.
3. <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jerzy-wiszniewski,48792.html>, 13 listopada 2024.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości naukowej	1–6
A. Prace naukowe	1–4
B. Artykuły, notatki	5–6
II. Materiały działalności i biograficzne	7–8

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace naukowe

1. *Materiały do nomenklatury i bibliografii wrotków. Część 4*
Opracowanie
1940, rkp., opr., k. 143
2. *Materiaux relatifs a la nomenclature et la bibliographie des Rotiferes*
Opracowanie
1940, rkp., masz., j. franc., pol., opr., k. 198
3. *Notes sur le psammon VII. Les Rotiferes psammiques des environs de Lwów*
Uwagi na tle ostatnich badań nad psammonem słodkowodnym. Remarques reelles aux recherches recentes sur le psammon d'eaux duces
Opracowanie
1942, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 64
4. *Zarys ogólnej charakterystyki limnologicznej i rybkiej Polesia*
Opracowanie
1943, rkp., l., k. 93

B. Artykuły, notatki

5. *Notatki o psammonie. VI. Wrotki psammonowe Prypeci w okolicach Pińska*
Nowy wirek ze skrzela gammarus ischnus z Wisły

O wrotkach — komensalach niektórych skorupiaków

Uwagi w sprawie typologii jezior polskich

Artykuły

Przed 1936–1944, rkp., masz., l., k. 38

6. *Jezioro Wołoso i jego reliktowa fauna*

Sur un Rotifere, parasite des carpes

Zygmunt Koźmiński (*necrologie*)

Artykuły, fragmenty, rysunki, notatki

1941–1944, rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 76

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI I BIOGRAIFCZNE

7. Poleska Stacja Biologiczna w Pińsku

Sprawozdanie za okres 1.09.1937–31.10.1938, pisma
w sprawie organizacji Stacji i jej potrzeb, zarys harmono-
gramu prac

1937–1938, masz., l., k. 14

8. *Jerzy Wiszniewski. Materiały autobiograficzne*

Życiorys, bibliografia, streszczenie pracy *O wrotku pasoży-
tującym na karpiach*

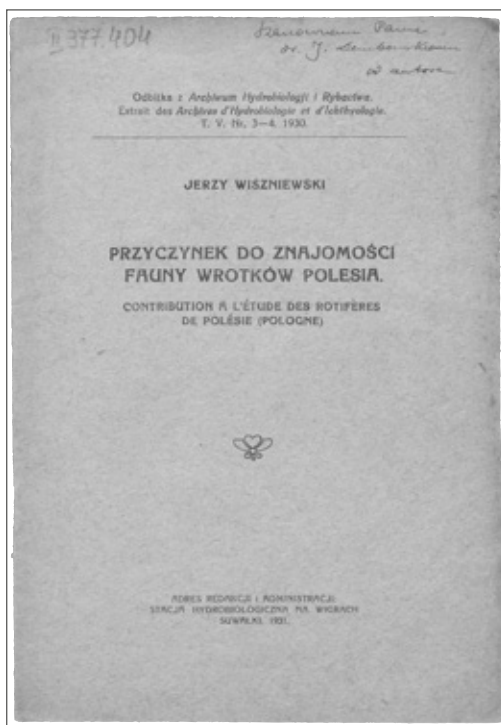
1941 i b.d., rkp., masz., j. franc., pol., l., k. 20

Jerzy Wiszniewski, ps. „Poleski”,
przy pracy naukowej na Stacji
Hydrologicznej nad jeziorem Wigry,
Stary Folwark, 1930–1935, fot. N.N.,
Archiwum Rodzinne Katarzyny Bizoń,
wnuczki Jerzego Wiszniewskiego

Jerzy Wiszniewski, 10 marca 1935,
Akta personalne Archiwum
Centralnego SGGW, 4609

Marek Ciara
Warszawa

POWSTANIE WARSZAWSKIE I TAJNE NAUCZANIE W RELACJI LECHA NIEMOJEWSKIEGO¹

Lech Józef Niemojewski urodził się 26 sierpnia 1894 r. w Sosnowcu. Studiował na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej i w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie. Po uzyskaniu dyplomu architekta w 1922 r. pozostał na Politechnice Warszawskiej jako asystent profesora Oskara Sosnowskiego, następnie jako asystent Stanisława Noakowskiego, kierownika Katedry Historii Architektury i Sztuki Nowożytnej na Politechnice Warszawskiej. W latach 1928–1933 zarządzał Katedrą Historii Sztuki na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej na stanowisku zastępcy profesora. Od 1933 do 1944 r. był kierownikiem Katedry Historii Nowożytnej Architektury i Sztuki, w latach 1945–1951 sterował Katedrą Historii Architektury i Sztuki Średniowiecznej. W 1933 r. został profesorem nadzwyczajnym, w 1948 r. profesorem zwyczajnym. Zajmował się projektowaniem budynków mieszkalnych i architekturą wnętrz oraz pracą dydaktyczną. Był autorem projektów, m.in.: Centralnej Hali Targowej w Poznaniu (1927), wnętrza gmachu Ministerstwa Spraw Zagranicznych przy ulicy Wierzbowej w Warszawie (1934–1935), willi Tadeusza Pruszkowskiego w Kazimierzu Dolnym (1934–1935), willi przy ulicy Frascati w Warszawie (1935–1936), dworu Fryderyka Chopina w Żelazowej Woli. Sprawował nadzór artystyczny nad projektowaniem wyposażenia wnętrz statków MS „Piłsudski” i MS „Batory” (1934–1936). We wrześniu 1939 r. Lech Niemojewski brał udział w cywilnej obronie Warszawy. W czasie okupacji wykładał w ramach tajnego nauczania na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej i był zastępcą przewodniczącego w powołanej przez Stefana Starzyńskiego konspiracyjnej Komisji Rzeczników Architektury przygotowującej plany odbudowy i przebudowy Warszawy.

¹ Materiały Lecha Niemojewskiego, APAN, III-67, j. 101, k. 1-4.

Lech Niemojewski, Materiały Lecha Niemojewskiego, APAN, IV-39

W czasie powstania warszawskiego znajdował się na prawym brzegu Wisły. Jesienią wyjechał do Lublina i tam w listopadzie 1944 r. brał udział w pierwszym po wojnie zebraniu Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (SARP), na którym wybrano go na przewodniczącego.

Po wojnie wrócił do pracy na Politechnice Warszawskiej. W 1948 r. został profesorem zwyczajnym, w roku akademickim 1945/1946 prorektorem, w 1947/1948 dziekanem Wydziału Architektury na Politechnice Warszawskiej. W roku 1947 wszedł w skład Rady Odbudowy Stolicy. Od roku 1945 był członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

Dorobek naukowy profesora Lecha Niemojewskiego to kilkadziesiąt prac i artykułów. Był autorem dzieł m.in.: *Łazienki Królewskie oraz znajdujące się w nich dzieła sztuki* (1922), *Architektura i złudzenia optyczne* (1929), *Konstruktywizm w architekturze* (1933), *MS Piłsudski. Katalog dzieł architektury, rzeźby, malarstwa i grafiki na polskim statku oceanicznym* (1935) oraz *Uczniowie cieśli. Rozważania nad zawodem architekta* (1948).

W zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie znajduje się spuścizna Lecha Niemojewskiego, a w niej tekst jego przemówienia na pierwszym po wojnie zebraniu Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej SARP w Lublinie w listopadzie 1944 r. (III-67, j.a. 101), który prezentujemy w niniejszym biuletynie. Pisownię w tekście dostosowano do obecnie obowiązujących zasad. Rozwiązano skróty imion, przypisy zastosowano dla osób występujących w tekście oraz uwspółcześniono interpunkcję. W maszynopisie niektóre zdania zawierają luki, co zaznaczono nawiasem kwadratowym.

Sprawozdanie profesora Niemojewskiego z terenu Warszawy²

Z kolei wypada powiedzieć, co się działo w tym czasie w Warszawie. To słowo „Warszawa” nabiera dziś odmiennego znaczenia, to co się stało w przeciągu sierpnia i września tak zasadniczo wpłynęło na jej oblicze, że właściwie wszelkie sprawozdania dotyczące Warszawy można raczej uważać za wspomnienie czegoś, co było. Nie czuję się przygotowany do zabrania głosu o Warszawie, bo moja obecność na zebraniu jest dziełem wypadku, który sprawił, że wczoraj przyjechałem do Lublina, sądząc, że nie zdążę przyjechać na dzisiaj, tak że przemówienie moje nie będzie miało charakteru uporządkowanego. Nie będę mógł wymienić nazwisk kolegów, którzy w ten czy inny sposób drogę zakończyli. Wiem, że na sali jest kilku kolegów, którzy będą mogli uzupełnić to, co powiem. Warszawa była zawsze ośrodkiem i największym skupiskiem architektów. Przeszła kilka okresów w czasie wojny. Pierwszy to 27 dni bombardowania niemieckiego. Potem okres bardzo długiej niemieckiej gospodarki na terenie Warszawy, w której słynna „Bausperre” zatrzymała wszelką prywatną akcję budowlaną, ograniczającą wszystko do robót zabezpieczających, niemieckich lub wojskowo-gospodarczych. Potem okres od 1 sierpnia roku bieżącego, kiedy ten cały dorobek lat wojennych, wielusetletni dorobek przedwojenny stopniowo, lecz coraz gwałtowniej pada w gruzu. Sprawozdanie odnośnie ostatniego punktu będzie wspomnieniem człowieka, który [spędził] w Warszawie całe życie [...]. Od 1 sierpnia musiałem patrzeć jak z łoży w teatrze z mieszkania na Saskiej Kępie, jak nasza Warszawa pada w gruzu w sposób metodyczny, systematyczny, z tą przynoszącą chlubę Niemcom pedanterią ich pracy. Oni są pedantyczni we wszystkim, nawet w zniszczeniu. Niszcząc Warszawę, byli na tyle rozsądni, że zdawali sobie sprawę, że bezbronną Warszawę można było zniszczyć przy pomocy szkół lotniczych, dając zadania przy pomocy kopuł i wież kościelnych. Patrzyłem przez pięć tygodni, jak sylweta Warszawy zamienia się w jakąś nową Pompeję. Tylko że w Pompei świeci słońce i pachną piękne kwiaty, a w Warszawie — tylko jad trupi i zapach rozkładających się pod gruzami ciał, uniemożliwiający wszelkie tęskne rozpamiętywanie.

To wszystko, co sobie kto tutaj wyobraża, że cokolwiek znajdzie w Warszawie — to nic nie jest. Mam relacje od architektów, co prawda po pięciu tygodniach trwania powstania, mam relacje od mego asystenta, któ-

² Przemówienie Lecha Niemojewskiego na zebraniu Stowarzyszenia Architektów Rzeczypospolitej Polskiej o powstaniu warszawskim i tajnym nauczaniu w czasie okupacji, Lublin, listopad 1944.

ry zorientowawszy się, że powstanie zostało stracone i została tylko dalsza praca z profesorem, zdjął buty i ubranie, ułożył na głowie i wpław prosto do mnie przepłynął, żeby zdać mi pierwsze sprawozdanie architektoniczne o tym, co tam jest. Możemy podkreślić czerwoną linią i saldo pod względem zabytkowym wyprowadzić na zero. Co było, nie istnieje. Istnieją mury i szlaki ulic, ale wartość plastyczna nie istnieje. Ludność została wyprowadzona i czy z nią wyszli wszyscy nasi koledzy, tego powiedzieć nie umiem. Czy zostało cośkolwiek żywych — nie wiem. Wiem tylko, że do ostatniej chwili, do której mogę sięgnąć informacjami, Zakład Architektury Polskiej istniał, a doktor Jan Zachwatowicz³ do ostatniej chwili pracował i starał się zabezpieczyć, żeby ten materiał do przyszłej odbudowy przygotować. Lecz prace te wszystkie były pracami syzyfowymi, bo gdziekolwiek schowaliśmy, to musiało ginąć z tym domem, który po kolei był przez Niemców wysadzany. To jest taki wstęp. Dzisiaj tu spokojnie przy tym stole o tych rzeczach mówić, to trzeba być wielkim mówcą, poetą. Ja nie jestem nim i dlatego wolę przejść, bo wydaje mi się, że tym ludziom nie tylko minuta ciszy, ale parę minut wspomnień należy się. Jak w Warszawie trwała ostoja życia architektonicznego, to jest Wydział Architektury?

Sytuacja naszego Wydziału była trudna. Najpierw Zakład Architektury Polskiej, którego kierownik profesor Oskar Sosnowski zginął tragicznie podczas bombardowania Warszawy⁴. Wyszedł wieczorem nieść pomoc rannym i pocisk oderwał mu nogę. Odnaleziono go dopiero rano — zmarł z upływu krwi. To była pierwsza ofiara naszego Wydziału. Profesor Oskar Sosnowski stworzył Zakład Architektury Polskiej i postawił go na światowym poziomie, dzięki czemu liczyły się z nim wszystkie wyższe uczelnie zawodowe świata. Zakład Architektury Polskiej był w kontakcie z całym światem, cały świat o nim wiedział, niestety również i Niemcy. Ci sami panowie, którzy jako uczeni zwracali się nieraz do profesora Oskara Sosnowskiego, zjawili się w mundurach i żądali już, z przytupywaniem nóg, żądali wydawania materiałów. Tylko taktowi profesora Zachwato-

³ Jan Zachwatowicz (1900–1983), architekt, historyk architektury, konserwator, wykładowca i profesor Politechniki Warszawskiej (1930–1975), wykładał historię architektury i historię sztuki na tajnym Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (1939–1944), w latach 1945–1957 generalny konserwator zabytków w Polsce, członek Polskiej Akademii Nauk (od 1952), przeprowadził prace konserwatorskie m.in. Archikatedry św. Jana w Warszawie, jako przewodniczący Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie odpowiadał za zgodność projektu architektonicznego z historyczną formą.

⁴ Oskar Sosnowski (1880–1939), architekt, profesor Politechniki Warszawskiej, kierownik Katedry Architektury Polskiej i Historii Sztuki na Politechnice Warszawskiej (1923–1939), współzałożyciel Towarzystwa Urbanistów Polskich.

wicza zawdzięczamy, że umiał zawsze przewlec sprawę i zrobić odbitki z zabieranych dokumentów. Ale wypadki postępowały coraz gwałtowniej, apetyty niemieckie rosły i powstała myśl, że trzeba najcenniejsze rzeczy, materiały naukowe ukryć, przenieść. Wyniesione zostały różne przeźrocza. Zabraliśmy najcenniejsze książki i rozproszyli między asystentami i profesorami. W 1942 r. bombardowanie sowieckie niszczy mieszkanie, gdzie zostały schowane przeźrocza⁵. Podczas ostatniego powstania inny dom, w którym również schowano przeźrocza, dom ten został spalony również przez ekspedycję karną SS. Uległy zniszczeniu nie tylko przeźrocza, ale i dorobek rysunkowy. Widzicie koledzy stąd, że na terenie Warszawy niepodobna było być przezornym. Największe ostrożności zawodziły wobec faktu, że przez Warszawę przeszedł walec zniszczenia. Po pierwszych ciosach, jakie spadły w 1939 r., niemal natychmiast, bo już w październiku 1939 r. powzięliśmy uchwałę, a taką samą, nie wiedząc o tym, powzięło Towarzystwo Urbanistów Polskich i Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej — Oddział Warszawski, żeby zgłosić się do prezydenta miasta Stefana Starzyńskiego i zaoferować współpracę przy odbudowie. Ta była dwojaka: szacowanie strat i odbudowa. Prezydent Starzyński przyjął mnie (jako delegata Wydziału) bardzo serdecznie i postanowił nawiązać kontakt z Biurem Planowania, żeby stworzyć podstawy do powołania Komisji Rzeczników. Dwie godziny po moim aresztowaniu został aresztowany i ślad po nim zaginął. Komisja Rzeczników jednak już istniała, rozwiązana nie została i de nomine istnieje do dzisiejszego dnia. Ponieważ przez cały czas byłem wiceprzewodniczącym tej Komisji, więc czuję się na siłach dać obraz tej Komisji. Komisja miała na celu opracowanie programu odbudowy Warszawy z lat [...] tzw. epoki stanisławowskiej. W rezultacie tych prac Komisja złożyła memoriał, przy czym wyjaśniam, że Komisja była przez Niemców zatwierdzona w charakterze doradczym, a nieoficjalnie wykonywała bardzo poważne prace: całkowity pogląd ideowy na sprawę reorganizacji władz miejskich i odbudowy miasta. W rezultacie tych prac powstał memoriał, na który była potem odpowiedź Zarządu Miejskiego i mniej więcej można powiedzieć, że punkt widzenia na sprawę odbudowy Warszawy odnośnie 1939 r. był ustalony. Jednakże, ledwie te prace zostały ukończone, następuje nowy fakt w życiu Warszawy, polegający na spaleniu i zburzeniu getta. Dzielnica żydowska obejmowała poważną część

⁵ Naloty lotnictwa sowieckiego z dnia 20/21 sierpnia 1942 r., 1/2 września 1942 r. i 13 września 1942 r. Celem miały być niemieckie obiekty wojskowe. W istocie w nalotach ginęli też mieszkańcy Warszawy i niszczone obiekty cywilne, np. zajezdnię tramwajową na Woli, cmentarz na Powązkach, targowisko „Kercelak”, budynki mieszkalne.

Warszawy, która została całkowicie zniszczona, co pozwoliło z kolei na przemysłenie idei znanej uprzednio jeszcze z 1915 r., idei tzw. Alei N–S⁶. Tutaj muszę uczynić małą przerwę, żeby wyjaśnić, w jaki sposób został zrealizowany projekt i model przebudowy tej dzielnicy. Wydział Architektury nie mógł istnieć dalej. Niemcy, pozwoliwszy początkowo nawet kończyć prace dyplomowe studentów, na co dali określony termin, ściśle w dniu terminu złożenia prac zamknęli całą Politechnikę Warszawską. Cała praca studentów była przekreślona, bo dyplomów nie można było przyznać jawnie. To były pierwsze dyplomy przyznane nielegalnie. Jednakże Niemcy postanowili uruchomić na terenie Politechniki tzw. Höhere Technische Hochschule für Bauwesen. Nie było Wydziału Architektury, a tylko Budowlany. Niektórzy profesorowie wykładali, a inni — jak ja — pozostawali w charakterze starszych inżynierów, ażeby uniknąć wykładania przedmiotów, których wykładanie nie byłoby rzeczą zbyt miłą. Architektura nowożytna musiałaby obejmować na pierwszym miejscu architekturę niemiecką. Uznaliśmy za lepsze zaproponowanie, żeby przedmioty artystyczne nie były wykładane. Dlatego udało się rektorowi [Kazimierzowi] Drewnowskiemu⁷, którego losy zostały okryte mgłą na Majdanku, gdzie pracował początkowo jako więzień przy budowie elektryczności, udało mu się zakonspirować Zakład Architektury Polskiej, Nowożytnej i Urbanistyki w postaci początkowo Instytutu Badań Urbanistycznych, a następnie już w sposób poniekąd groteskowy w Instytucie Techniki Budowlanej. Doktor Zachwatowicz i ja byliśmy starszymi inżynierami. Kierownikiem Instytutu był profesor [Tadeusz] Tołwiński⁸ i ten zbiegiem okoliczności czy niedopatrzaniem Niemców miał prawo wykonywać prywatne zamówienia. Ponieważ można było ustawić deski rysunkowe i najmować pracowników, było to doskonałym pretekstem i parawanem, żeby za tym krył się Wydział

⁶ Autor nawiązuje do przedstawionego w 1936 r. przez Stefana Starzyńskiego projektu przebudowy Warszawy, przewidującego m.in. budowę trasy N–S od ulicy Chałubińskiego do placu Mirowskiego, budowę tunelu łączącego Wolę z Pragą pod placem Piłsudskiego i nowym mostem na wysokości ulicy Karowej.

⁷ Kazimierz Drewnowski (1881–1952), specjalista w zakresie miernictwa elektrycznego i techniki wysokich napięć, profesor (od 1922) i rektor (1939–1944) Politechniki Warszawskiej, w czasie okupacji w konspiracji, m.in. w 1941 r. współpracownik Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj, w latach 1943–1945 więzień obozów w Majdanku i w Dachau, kierownik Katedry Miernictwa Elektrycznego i Wysokich Napięć na Politechnice Warszawskiej (1945–1951).

⁸ Tadeusz Tołwiński (1887–1951), architekt, urbanista, kierownik Katedry Budowy Miast i Katedry Urbanistyki na Politechnice Warszawskiej, autor m.in. projektu gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie, projektów osiedli mieszkaniowych w Ząbkach i w Podkowie Leśnej, w czasie wojny wykładowca na tajnej Politechnice Warszawskiej.

Architektury, na którym wiosną roku 1944 studiowało przeszło 250 studentów na czterech latach. Że się to nie wydało — nie wiem.

Niemcy nie chcieli czy nie umieli wykryć i wyspy nie było, pomimo że raz podczas wykładu weszło dwóch Niemców na salę wykładową profesora [Jana] Zachwatowicza i zapytali, co robią. On odpowiedział ze spokojem, że udziela wyjaśnień pracownikom. W tym zakładzie został wykonany szereg projektów regulacji placu Trzech Krzyży, placu Grzybowskiego, przebudowy Alei Jerozolimskich (Sikorskiego), Marszałkowskiej, projekt i model Alei N–S, projekt odbudowy szlaku od placu Zamkowego wykonany przez szereg architektów. Praca była wykonywana bardzo szeroko i zapowiadała się jak najcieplej.

Na Wydziale Architektury, jak już wspomniałem, studiowało z górą 250 studentów, przy czym wobec strat, jakie ponieśliśmy w zespole profesorskim i asystenckim, przyjęliśmy za zasadę, że nie możemy się bawić w tzw. wojenne dyplomy, lecz przeciwnie, muszą być one z trudem zdobyte, bo jeżeli ludzie się narażają, niech wiedzą dlaczego, i dlatego prace były ze szczególnymi rygorami przeprowadzane. Wychowano nowych ludzi najwyższej klasy. Nie jestem w stanie wymienić 11 prac doktorskich, które były złożone. Były tam [prace] z dziedziny akustyki, budowy lotnisk, inżynierii miejskiej. W czerwcu roku bieżącego odbyło się ostatnie posiedzenie Rady Wydziałowej. Na to posiedzenie zaprosiliśmy wszystkich doktorów i docentów habilitowanych w czasie wojny w liczbie 30 osób.

To była wielka radość dla naszego Wydziału, która pewnie dziś zamieni się w poważny smutek, ponieważ prawie wszyscy ludzie zebrani tam byli zaangażowani w mniejszym lub większym stopniu w akcję podziemnej. Co się z nimi działo — nie wiem, ale wiem tylko z całą pewnością, że byli bardzo głęboko zaangażowani.

Na terenie budowlanym Warszawy Niemcy podjęli pracę dwojakiej natury: idei politycznej nie potrafię zrozumieć, z jednej strony pozwolili koledze [Janowi] Łukasikowi⁹ na wykonanie przebudowy pałacu Prezydium Rady Ministrów na tzw. „Deutsches Haus”, gdzie udało mu się przy przeróbkach odkryć dekoracje z XVII wieku. Ten sam kolega [Jan] Łukasik restytuował zniszczony w czasie działań wojennych pałac Brühlowski i kościół św. Anny i zdawałoby się, że Niemcy życzliwym okiem patrzą na opiekę nad zabytkami. Stanowisko, jakie zajęli wobec Zamku Królewskiego, było niezrozumiałe. Co powiem na temat Zamku, nie wiem, jak dale-

⁹ Architekci Juliusz Nagórski i Jan Łukasik dokonali w czasie okupacji przebudowy pałacu Prezydium Rady Ministrów (obecnie Pałac Prezydencki).

ce jest wiarygodne, ale słyszałem to w okolicznościach, które upoważniły mnie do tego, że relację tę postarałem się we właściwym czasie przesłać na Zachód. Na Zamku Królewskim w [19]15 r. przez [Hansa] Beselera była ogłoszona niepodległość Polski. W [19]39 r. Zamek ucierpiał niewiele: zniszczona była sala wielka kolumnowa, która szła przez dwa piętra, miała strop przegniły, kiedyś wykonano nowe wiązanie drewniane, do którego dawne zgniłe podwieszono. Do tego wiązania dachowego był przywiązany strop drewniany, na którym był namalowany największy polski sławny plafon [Marcella] Bacciarellego. Jak w roku [19]15 objęły Zamek władze polskie, to stwierdzono, że nowe wiązanie nie tylko nie utrzymuje dawnego, ale grozi zawaleniem. Nie można go było usunąć, żeby nie uszkodzić plafonu. Wtedy wykonano konstrukcję stalową, która tę całość podtrzymywała. Nad plafonem Bacciarellego utworzono stos drzewa, który w [19]39 r. był zapalony przez samoloty niemieckie i wszystko runęło do środka. Poza tym nie było na Zamku żadnych innych uszkodzeń. Doktor [Jan Alfred] Lauterbach¹⁰, zamordowany przez Niemców w ubiegłym roku kustosz Zamku Warszawskiego, powiedział, że za cenę 60000 złotych pełnowartościowych podjąłby się w przeciągu dwóch tygodni przygotować salę Zamku do normalnego rautu. Warszawa nie znalazła się na wysokości zadania: gdy wojska niemieckie zajęły stolicę i [Adolf] Hitler dokonywał przeglądu wojsk, nikt nie zwrócił się z propozycją, że wodza Niemiec chciałby ktoś powitać w murach Warszawy. Jak fama głosi, Zamek Warszawski, w którego murach została ogłoszona niepodległość Polski, a Polska nie umiała się odwodzić, został skazany na śmierć. Wkroczyły oddziały niszczycielskie, które miały za zadanie usunięcie wewnętrznych urządzeń. Połączono dwie pieczenie na tym samym rożnie i do wynoszenia dzieł sztuki użyto Żydów z gwiazdą, co było filmowane przez dzienniki niemieckie i ogłoszone, jak Żydzi rabują mienie polskie. Dalej posunięto cynizm, że kiedy dyrektor Muzeum Narodowego [Stanisław] Lorentz¹¹ wyjednał, że może zabezpieczyć zabytki, to [Niemcy] powiedzieli, że nawet plafon może w ciągu trzech dni zdjąć. Nie wiedział, że niemiecka firma Schönker

¹⁰ Jan Alfred Lauterbach (1884–1943), historyk sztuki, muzealnik, w latach 1921–1928 radca w Departamencie Sztuki w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w okresie 1928–1937 dyrektor Państwowych Zbiorów Sztuki z siedzibą w Zamku Królewskim w Warszawie, w czasie okupacji ze względu na żydowskie pochodzenie ukrywał się pod przybranym nazwiskiem Majewski, zamordowany przez Niemców w 1943 r.

¹¹ Stanisław Lorentz (1899–1991), historyk sztuki, muzealnik, w latach 1936–1982 dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, członek Polskiej Akademii Nauk.

tymczasem podpaliwała na górze belki i wskutek tego po ustawieniu rusztowania wszystko runęło.

Co nie zostało rozkradzione i nie przeszło do prywatnych osób, wywieziono do getta. Wszystkie te przedmioty jako materiały budowlane były składane w składach. Do dziś dnia posiadam na pamiątkę girlandę złożoną z sali tronowej z Zamku. Był moment, że zdawało się, że będzie można wykraść te rzeczy. Niestety, rozpoczęto na wiosnę [1943] getto palić w niedzielę palmową i wszystkie rzeczy, posadzki, boazerie i część mebli z Zamku spłonęła. Nawet mury zasadniczo miały być zniszczone i w tym celu wiercono otwory w fundamentach. Jednakże na skutek relacji, jaką przez ambasadę włoską udało się przemycić za granicę, udało się spowodować interwencję króla włoskiego, który spowodował, że nie wysadzono Zamku w powietrze¹². Wówczas, kiedy Zamek został zburzony, podjęto wśród architektów dyskusję, jak się ustosunkować do tego faktu i wszelkie teorie konserwacji zabytków nie przewidywały takiego faktu. Wszystkim jednocześnie uprzytomniło się, że czyn niemiecki w stosunku do Zamku Warszawskiego wskazuje na to, że zabytki naszej architektury stają się czymś więcej niż pamiątkami. One są zarzewiem niemieckiej nienawiści. Im przeszkadza nie tylko to, że Polacy są, ale i to, że mają wielką tradycję. Zamek Królewski i Łazienki były to najpiękniejsze zabytki ze swej epoki jako architektura wnętrz. To ma szczególnie ważne znaczenie, bo wtedy rodziła się w całym tego słowa znaczeniu szkoła architektury polskiej. Jeżeli Niemcy niszczyli Warszawę, to znaczy że ich kłuła w oczy. Jeżeli opieka nad Warszawą była zagadnieniem kulturalno-zabytkowym, to teraz odbudowa Zamku staje się zagadnieniem polityczno-zabytkowym. Zaznaczam, że to mówię za okres [19]40 r., kiedy jeszcze Warszawa była, a nie teraz. Zamek Warszawski nie był budowany przez państwo sezonowe, my mamy pewne podstawy i wartość. Przypominam, że w Polsce, która miała specyficzny ustrój społeczny, bo nie miała swojego mieszczaństwa, a wielkich posiadaczy, że kultura powstawała raczej na prowincji niż w miastach. Nie posiadała architektury, a wielkie umysły urbanistyczne. Nie będę się cofał do Kazimierza Wielkiego, który zastał Polskę drewnianą, a zostawił mury, ale odwołam się do [Jana] Zamoyskiego z Zamościa, którego spotkał wielki zaszczyt, że jego miasto przemianowano na Himmler-Stadt. Zamość w swej klasie architektonicznej dorósł do tego, żeby połączyć jego imię z imieniem największego po Hitlerze Niemca. Widzimy, że myśl urbanistyczna w Polsce ma swoją wielką tradycję i tylko pewien układ społeczny

¹² 10 lutego 1940 r. Niemcy zaprzestali prac przygotowujących wysadzenie Zamku. Zburzono go dopiero po upadku powstania.

nie pozwolił, żeby polscy architekci taką akcję stworzyli, jaka w duchu naszej kultury leży. Dlatego w [19]40 r. decyzja szła w kierunku, że odbudowa Zamku jest obowiązkiem polityczno-narodowym naszym, odbudowa Zamku w dawnej świetności¹³. Zakład Techniki Budowlanej przygotował szereg prac. Nie mówię nawet o fragmentarycznych pracach, a o odbudowie poszczególnych obiektów. Tutaj należy jeszcze wspomnieć, że dużym oparciem materialnym dla architektów były prace szacunkowe prowadzone następnie przez Radę Główną Opiekuńczą, a następnie przez Towarzystwo Kredytowe Miejskie, następnie PŻUW. Udzielał bardzo poważnej pomocy szeregowi profesorów. Niezależnie od tego, żeby kolegów długo nie męczyć sprawozdaniem, dodam, że Rada Wydziału Architektury [Uniwersytetu Warszawskiego] opracowała bardzo szeroki projekt reformy szkolnictwa wyższego na ziemiach polskich. Projekt ten przewidywał zasadę dwustopniowości: Akademii Architektury względnie Nauk Technicznych, [ponieważ] na wszystkich wydziałach dojrzała myśl, że należy tworzyć zasadę dwustopniowości studiów. Akademia Nauk Technicznych miała na celu tworzyć zespoły naukowe obowiązane do trojakiej działalności: najwyższy autorytet techniczny w sprawach państwa i sztuki, prowadzenie instytutów badawczych, gdzie byłyby rozwiązywane zagadnienia natury ogólniejszej na rzecz państwa i samorządu, i prowadzenie Wyższej Szkoły Inżynierskiej dla przygotowania specjalistów do zadań szczególnych. Podstawą było, że Politechnika dająca tytuły inżynierów winna wypuszczać uczniów szybko i jak najprędzej dawać możliwość wchodzenia w życie, żeby po czterech latach studiów systemem szkolnym wypuszczać inżynierów nauczonych: uczyliby się wykonywać gmachy takie, jakie może robić samodzielnie dwudziestoletni człowiek. Wielkie projekty byłyby nieprzewidziane, tylko domy mieszkalne, mniejsze zakłady fabryczne, za to w oparciu o bardzo szczegółowe opracowania instalacyjne, kosztorysowe. To stanowić miało podstawę wyższych studiów dających tytuł inżyniera architekta. Lecz w czasie tych studiów ujawniają się istotne talenty i człowiek taki po ukończeniu praktyki budowlanej, ale nie przekroczywszy trzydziestu lat życia, miałby prawo stawiać do egzaminu konkursowego do akademii i specjalizowałby się np. na teatry, rzeźbie, i wtedy po dwóch latach dostawałby tytuł architekta rządowego. Cały okres studiów projek-

¹³ Zgodnie z tzw. planem Friedricha Pabsta, architekta z nominacji Hansa Franka, Warszawa miała być w przyszłości lokalnym niemieckim miastem (Neue Stadt Warschau) pełniącym funkcję węzła komunikacyjnego, zamieszkałym przez nie więcej niż 130000 mieszkańców. Na miejscu zburzonego Zamku Królewskiego miała powstać „hala ludowa” (Parteivolkshalle).

towań monumentalnych odbywałyby na koszt państwa. Dyplom architekta rządowego byłby tym świadectwem, że ów architekt będzie powoływany do prac prowadzonych przez państwo. Wykonujący te prace będą się wypłacali państwu za koszty nauki. Dodam jeszcze, że Akademia Architektury miała jednoczyć w sobie architektów, którzy byliby powoływani do niej w określonej liczbie i członek Akademii Architektury z samego tytułu członkostwa miałby prawo i obowiązek przeprowadzania kandydatów do prac dyplomowych na wydziałach architektury. Dyplom można by robić niekoniecznie u profesora Politechniki, ale i u akademika (to odciążałoby profesorów). Jak widać z tego, nie życie, ale myśl architektoniczna pulsowała w Warszawie bardzo silnie. Boję się, że ten bardzo pieczołowicie budowany aparat naszego Wydziału mógł ponieść podczas powstania bardzo wielkie szczyrby¹⁴.

Na zakończenie chcę powiedzieć o uczniach, którzy w bardzo ciężkich warunkach pracując, uczyli się tak nadzwyczajnie (przeszło 250 osób), że my profesorowie mogliśmy myśleć optymistycznie. Pojawiło się szereg talentów. Tak się złożyło, że Niemcy i wojny jak zwykle zniszczyli i niszczą najbardziej wartościowe jednostki.

Materiały Lecha Niemojewskiego, APAN, IV-39

¹⁴ Lech Niemojewski kierował od listopada do grudnia 1944 r. przygotowaniem do utworzenia w Lublinie przy Stowarzyszeniu Architektów Rzeczypospolitej Polskiej uczelni kształcącej architektów. Projekt ten nie został zrealizowany.

Marek Ciara
Warszawa

PAMIĘTNIKI BOGDANA NAWROCZYŃSKIEGO¹

Bogdan Nawroczyński urodził się 9 kwietnia 1882 r. w Dąbrowie Górniczej. Kształcił się w gimnazjum w Kielcach i w IV Gimnazjum Klasycznym w Warszawie. Studiował architekturę w Instytucie Politechnicznym w Warszawie, prawo na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, filozofię i psychologię na Uniwersytecie w Berlinie, psychologię i pedagogikę na Uniwersytecie w Lipsku, historię prawa na Uniwersytecie w Dorpacie i filozofię na Uniwersytecie we Lwowie pod kierunkiem Kazimierza Twardowskiego. W 1914 r. uzyskał stopień doktora filozofii na Uniwersytecie Lwowskim na podstawie rozprawy *Prolegomena do jakości sądów*.

W czasie studiów był członkiem Bratniej Pomocy (1901–1905) i od 1902 r. Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. Brał udział w demonstracjach i innych działaniach związanych z walką o polonizację szkolnictwa w 1905 r. Z tego powodu dwukrotnie był aresztowany przez policję rosyjską.

W okresie międzywojennym wykładał dydaktykę, teorię szkolnictwa i organizację szkół w Państwowym Instytucie Pedagogicznym (1919–1925), na Uniwersytecie Poznańskim (1925–1926) i Uniwersytecie Warszawskim (1926–1939). W czasie wojny był jednym z organizatorów tajnego nauczania uniwersyteckiego. Píše o tym w pamiętniku: „[...] Ówczesne podziemne władze oświatowe zaproponowały mi objęcie stanowiska inspektora tajnego nauczania w dwu warszawskich uniwersytetach (Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Ziem Zachodnich). Przyjąłem to stanowisko. Obowiązkiem moim było dbać o prawidłowe działanie tego nauczania, pomagać w potrzebie, łagodzić konflikty i rozdzielać zasiłki przychodzące z Londynu. Wszystko to czyniłem. [...] Dla uzyskania

¹ Materiały Bogdana Nawroczyńskiego, APAN, III–213, j. 42.

Bogdan Nawroczyński,
APAN, ZF, XXXI-62

legitymacji z „kukułką”, która niby to chroniła podczas łapanek ulicznych, przyjąłem stanowisko nauczyciela korespondencji biurowej i handlowej w szkole zawodowej, prowadzonej przez profesorów zamkniętej Politechniki Warszawskiej. Naprawdę jednak uczyłem języka polskiego i literatury polskiej [...]”². Po upadku powstania warszawskiego wykładał dydaktykę, teorię szkolnictwa i organizacji szkół w ramach kursów w Częstochowie (1944–1945). Po wojnie wykładał na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1945–1948 i 1958–1961. Dziesięcioletnia przerwa w pracy naukowo-dydaktycznej była spowodowana decyzją ówczesnych władz. Przyczyną było wydanie przez Nawroczyńskiego

książki *Zasady nauczania* (Wrocław 1948) zawierającej treści niezgodne z ideologią marksistowską. W latach 1948–1952 był dyrektorem Biura Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, a w następnie od 1952 do 1958 r. — pracownikiem Biblioteki Polskiej Akademii Nauk. Bogdan Nawroczyński był autorem książek z dziedziny dydaktyki i pedagogiki porównawczej, m.in. *Uczeń i klasa: zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej* (Warszawa 1923, Jerozolima 1946), *Swoboda i przymus w wychowaniu* (Warszawa 1929, 1932), *Zasady nauczania* (Lwów 1930, Wrocław 1946, 1947, 1948), *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917: wspomnienia, dokumenty, opracowania*, t. I–II (Warszawa 1932, 1934), *Polska myśl pedagogiczna* (Lwów 1938), *Życie duchowe: zarys filozofii kultury* (Kraków 1947), *Towarzystwo Naukowe Warszawskie: materiały do jego dziejów w latach 1907–1950* (Warszawa 1950), *O wychowaniu i wychowawcach. Dwanaście studiów*

² Szkoła, o której mowa, to Państwowa Wyższa Szkoła Techniczna, działająca za zezwoleniem władz niemieckich w latach 1942–1944, w której wykładali głównie profesorowie zamkniętej Politechniki Warszawskiej. Uniwersytet Ziemi Zachodnich był tajną uczelnią, utworzoną w 1940 r. po zamknięciu przez Niemców Uniwersytetu Poznańskiego, wykładali w niej profesorowie tej uczelni. Działała w Warszawie do powstania, a następnie w innych miastach, między innymi w Częstochowie. „Kukułka” — godło III Rzeszy.

pedagogicznych (Warszawa 1968). W 1931 r. został członkiem zwyczajnym Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, od 1939 r. był członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności.

Dwukrotnie zawierał związek małżeński. Pierwszą żoną była Wanda z Kłamborowskich, działaczka Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. Małżeństwo miało jednego syna Leszka. Drugą żoną była Maria Zaorska. Zmarł w Warszawie 17 stycznia 1974 r.

W zasobie PAN Archiwum w Warszawie zachowała się spuścizna Bogdana Nawroczyńskiego, a w niej w pięciu zeszytach rękopis pamiętnika *Wspomnienia starego pedagoga*, obejmującego cały okres życia napisanego w latach 1969–1972. W „Biuletynie...” prezentujemy fragment tego pamiętnika poświęcony okresowi 2. wojny światowej, powstaniu warszawskiemu i udziałowi autora w tajnym nauczaniu (III–213, j. 41–42)³.

Wspomnienia starego pedagoga

a. Znowu huk armat

Po wykładzie na tajnym komplecie, po kilku lekcjach w jawnej szkole, którą prowadził na Żoliborzu dr Albin Jakiel⁴, wróciłem do swego domu i usiadłem na leżaku w ogrodzie. Był gorący, późny dzień czerwcowy 1944 roku. Od wschodu z daleka słychać było grzmot armat. Tam gdzieś toczyła się bitwa. Front przesunął się od Wołgi do Bugu, a może już Bug przekroczył? Wsłuchiwałem się w te odgłosy i zgadywałem, co czeka Warszawę, co moją domową gromadkę? Jedno było pewne, że znowu będzie się rozstrzygał los nas wszystkich. Jak zwykle to, na co rozumnie może odpowiedzieć, ująłem w formę wiersza. Zachował mi się. Oto on:

Los
Przekwitły już pierwsze róże
I dojrzewa kłos
Z pobojowisk, z gwiazd tam w górze
Idzie ku nam los.

Jakże duszno, jakże parno
Nim uderzy grom!

³ Całość pamiętnika została wydana pod tytułem *Bogdan Nawroczyński, Oddech myśli. Archiwalia główne*, redakcja naukowa Lech Witkowski, Kraków 2020.

⁴ Albin Jakiel (1900–1944), pedagog, działacz oświatowy, wykładowca pedagogiki porównawczej na uniwersytecie w Genewie, w czasie wojny członek Zarządu Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, zginął w czasie powstania warszawskiego.

Różne się upiory garną
W nawiedzony dom...

W Wilnie pada trup snopami
Pustoszeje Lwów
Pod Warszawy ruinami
Ziemia zadrży znów

To jest chwila odwrócenia
W księgach świata kart!
Kto je pisze? — Kto je zmienia?
Bóg to? — czy też czart?

Strasznie wkoło nas się wścieka
Przemoc, fałsz i złość!
Czy wśród bestii dla człowieka
Miejsca będzie dość?

Nie przyjdzie królestwo Boże
Z niebios ani z mórz
Ono tylko powstać może
Z głębi ludzkich dusz

Przekwitły już pierwsze róże
I dojrzewa kłos
Z pobożowisk, z gwiazd tam w górze
Idzie ku nam los...

27 IX

W lipcu front zbliżył się jeszcze bardziej do Warszawy. Spoza Wisły poczęły płynąć ulicami Długą i Lesznem transporty pogruchotanego sprzętu wojennego i okulałych lub odparzonych koni kawaleryjskich. Świadczyły one o tym, jak tam ciężko musiało być Niemcom. A w oczach przechodniów widać było złowrogie błyski, a młode i silne ręce mimo woli wyciągały się po broń. Godzina czynu nadchodziła.

Całą Warszawa wiedziała, że przygotowania do powstania zaczęły się od początku roku. Młodzież, którą uczyłem, tym tylko żyła. W lipcu Wanda⁵ przyjęła stanowisko kierowniczkii punktu żywienia żołnierzy na

⁵ Wanda Nawroczyńska z Klamborowskich — żona, Leszek Nawroczyński — syn.

Mokotowie, ul. Różana. Nawet już raz tam jeździła, powiedziano jej jednak, że wybuch powstania został odroczony. Nowy termin wyznaczono na 1-go sierpnia.

b. W powstaniu

Pamiętnego tego dnia pojechałem, jak zwykle, do szkoły politechnicznej na ulicę Koszykową, róg Wielkiej. Chłopców było mało, ale lekcje się jednak odbyły. Po pracy wskoczyłem do tramwaju idącego na Żoliborz. W drodze dziwnym trafem wsiedli i Leszek, i Wanda. Gdyśmy dojechali do wiaduktów, nagle na Żoliborzu wybuchła strzelanina. To ochotnicy należący do PPS i dobrze wyćwiczeni, i uzbrojeni zaczęli powstanie przedwcześnie, bo dochodziła dopiero pierwsza, a termin był na 17-tą. Kiedyśmy dotarli do swego domku, całe już miasto było w ogniu walki i Wanda została odcięta od swojej placówki, położonej na drugim końcu Warszawy. Dzięki temu ocalała, bo siły jej były wyczerpane, niedomoga mięśnia sercowego coraz bardziej ją obezwładniała. Nie byłaby wytrzymała ciężkiej służby, a ja nie mógłbym jej ratować.

Komendantem sił powstańczych na Żoliborzu był dr Stefan Truchim⁶, późniejszy profesor Uniwersytetu Łódzkiego. Zgłosiłem się do niego. Zrobił mnie swoim adiutantem do szczególnych poruczeń.

Do obowiązków moich należało obchodzić teren, poznawać potrzeby ludności, organizować pomoc, dbać o stan sanitarny. Wizytowałem dom po domu. Natrafiałem zwykle na blade matki troszczące się o swoje dzieci. W jednym tylko domu rozmawiałem z dzielną, bojowo usposobioną Polką. Była to pani Janina Kraczkiewiczowa. Mąż jej był w obozie koncentracyjnym. Pytała, w czym może się przydać, co zorganizować?

Leszek również zgłosił się do powstania. Powiedziano mu, iż broni mu dać nie mogą, bo jej nie mają, i skierowali go do Redakcji „Biuletynu Powstańczego” w Forcie Sokolnickiego. Rzeczywiście broni na Żoliborzu brakowało, chłopcy, prawie dzieci, mieli tylko butelki z benzyną. Ale ta broń była skuteczna. Kilka tygrysów niemieckich udało im się zniszczyć. Swoją drogą tygrysy coraz głębiej wdzierały się na teren Żoliborza. Aż wreszcie przyszła ciemna noc, podczas której nadleciała eskadra z Anglii i przed kościołem zrzuciła działka przeciwzołgowe i karabiny maszynowe. Obrona okrzepła. Zaraz następnego dnia sprawiono tygrysom niespodzianą łaźnię. Obrona Żoliborza przebiegła przez dwa stadia. W pierwszym było dość spokojnie, gdyż główne siły niemieckie skierowane były wówczas na

⁶ Stefan Truchim (1896–1967), pedagog, historyk wychowania i organizacji szkolnictwa, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Katedry Historii Wychowania i Oświaty na Uniwersytecie Łódzkim.

Stare Miasto, a potem Śródmieście. Regularnego ostrzału artyleryjskiego we dnie na Żoliborzu jeszcze nie było. W nocy tylko podjeżdżał w okolice wiaduktu i Dworca Gdańskiego pociąg pancerny i walił z armat. Czołgi jakby badały teren i wdzierały się dość głęboko, ale nie wielką masą, lecz w pojedynkę albo małymi grupami. Samoloty nadlatywały i rzucały bomby, ale od czasu do czasu.

Dopiero gdy Niemcy obrócili w perzynę Stare Miasto i Śródmieście, znaleźliśmy się na Żoliborzu w ukropie. Odczuła to od razu Komenda. Mieściła się na Placu Inwalidów w kamienicy wychodzącej frontem na plac, a boki na Aleję Mickiewicza. Do środka wpadł granat. Podmuchał wyrzucił komendanta z fotela, ale go tylko potłukł. Usiłowałem wytrwać w swoim domku, nie dało się to jednak zrobić. Sypialnie były na pierwszym piętrze, przenieśliśmy się na parter, potem do piwnicy. Wreszcie Leszek znalazł kąt w Forcie Sokolnickiego i powiedział, że tam musimy się przenieść. I to nie było łatwa sprawa. Trzeba było iść ulicą Haukego, a tymczasem na murze cytadeli czuwał strzelec wyborowy i raził ogniem, kogo tylko dostrzegł. Nam się jakoś udało.

c. W Forcie Sokolnickiego

Doszliśmy do Fortu, zajęliśmy nasz kącik i rozłożyliśmy swoje materace. W Forcie zastaliśmy już mrowie ludzi. Było tak ciasno, że gdy się położyłem, to miejsca miałem tylko na kadłub, a moje długie nogi musiałem trzymać na ścianie. W tych warunkach przeżyliśmy ostatnie tygodnie powstania.

Wkrótce przekonał się, że Leszek w porę nas ocalił, fala ognia artyleryjskiego podchodziła bowiem coraz bliżej do naszego domu. Wreszcie coś gruchnęło bardzo blisko. Spojrzałem przez okienko i ujrzałem białą chmurę wapiennego pyłu. Czekałem w napięciu, aż opadnie. Wreszcie odsłoniła się ulica Czarnieckiego i prostopadła do niej ulica Haukego. Dwa rogi i na każdym po domku: nasz po lewej stronie, a bliźniaczy domek naprzeciwko po prawej. Nasz stał, choć na ścianach dostrzegłem jakieś rysy. Później okazało się, że były to szpary tak szerokie, iż można było przez nie oglądać ulicę. Dom nie nadawał się już do zamieszkania.

Interesował mnie i domek po prawej stronie. Mieszkała w nim matka z trojgiem dzieci — dwie kilkunastoletnie córeczki i siedmioletni chłopczyk. Przed powstaniem nieraz słyszeliśmy ich wesołe głosy. W dniu wybuchu powstania matka poszła po zakupy „do miasta”, jak się mówiło na Żoliborzu, i już nie wróciła, bo ogień karabinowy odciął jej drogę. Dzieci zostały same. Dziewczynki próbowały zastąpić matkę. Staraliśmy się pomóc tej trójce sierot. A może były już sierotami, bo ojciec oficer walczył

gdzieś we Włoszech. Kto wie, czy nie brał udziału w morderczym zdobywaniu Monte Cassino? A matka mogła paść od kuli na ulicy Miodowej? Dzieci zatem miały co dzień od nas obiad. Polubiliśmy je.

Dlatego z uwagą patrzyłem w stronę domku po prawej stronie. Niestety, pozostała z niego tylko sterta gruzów. Musiał dostać bombą lotniczą. Oczekiwałem, czy ktoś z ruiny nie wyjdzie na zewnątrz. Wreszcie wybiegł chłopczyk z czuprynką białą od wapiennego kurzu. Gdy był już w Forcie, dowiedzieliśmy się, że obydwie dziewczynki nie żyją. Zabiła je bomba i przysypały gruzy.

Pociski padały coraz gęściej; zwłaszcza nocami nasłuchiwałem, jak z jakimś szatańskim chichotem przelatywały nad naszym kazamatami i rwały się gdzieś blisko wśród grubych murów Fortu. A sen był trudny, zwłaszcza, że na moje nogi nie mogłem znaleźć miejsca.

Tym bardziej rankiem pragnąłem wyjść na powietrze. Patrzyliśmy wtedy na białą kozę, która pasła się na trawiastym kopczyku pokrywającym sąsiednie kazamaty. Jeśli koza szczypała trawę u podstawy kopczyka, tośmy nie wychodzili, lecz jeśli wyszła na jego szczyt — wszyscy mężczyźni wybiegali na zieloną trawkę. Towarzystwo w naszych kazamatach było podzielone. Dość wyraźnie zaznaczała się różnica między osobami, które się wygodnie rozłożyły pośrodku, a żywiołami tam koczującymi pod ścianami. Środek składał się z bogatych i utytułowanych, podścienne żywioły z młodzięzy i ludzi skromniejszej kondycji. Różnica ta ujawniała się, zwłaszcza w wymowności pań ze środka. Bo poza nimi wszyscy mężczyźni woleli milczeć. Panie podścienne również. Pora na wymowę pań ze środka przychodziła wieczorem, gdy już wszyscy ułożyli się do snu. Zaczynała żona jakiegoś profesora Politechniki [Warszawskiej]. Opowiadała, jakie to piękne meble kupił tuż przed powstaniem jej mąż. A teraz zostały w willi bez opieki! Czy się zachowają? Czy się nie porysują? Czy politura nie straci blasku?

To była partia solowa. Natomiast cały chór śpiewał najczęściej o tym, jak to smacznie się do niedawna jadło! Wymieniał niektóre potrawy. Padały zapytania, jak je przyrządzić? Następowały długie i bardzo fachowe wyjaśnienia.

W to wtrąciły się głosy spod ściany. „Dość, dość już tego zawodzenia o meblach i apetytu na frykasy. Teraz czas myśleć o ważniejszych sprawach!” Rzeczywiście, było o czym myśleć. Czerwona Armia doszła już do Wisły, a z nią I Armia Polska. Desant aliantów zachodnich rozwijał się pomyślnie wzdłuż wybrzeży Normandii. Leszek z Redakcji „Biuletynu” przynosił wieści o bitwie pod Falaise i roli, którą w niej odegrała polska I Dywizja Pancerna gen. S.[tanisława] Maczka.

Solo o meblach ucichło. Gdy natomiast pod koniec października zaczęło w Forcie brakować jedzenia, nic już nie mogło powstrzymać chóru od improwizacji gastronomicznych. I na froncie brakowało już stawy, chłopcy bili się na głodno. Dopiero gdy Niemcy przecięli dopływ wody i amunicja się wyczerpała, Warszawa kapitulowała. Stało się to 2-go października 1944 r. Bohaterska walka trwała z górą dwa miesiące.

Nie chciałbym, aby mnie kto posądził że nie doceniłem roli kobiet w powstaniu. Zdaję sobie doskonale sprawę, że te kobiety, które w Forcie Sokolnickiego zachowywały się tak małodusznie, stanowiły nietypowy dla Warszawy wyjątek. Charakter zaś całemu powstaniu nadawała warszawianka, która pobłogosławiwszy męża i synów, a nie-raz i córki, sama posłała ich w ogień walki, a jeśli starczyło jej sił, składała żołnierską przysięgę z płomieniem entuzjazmu w sercu albo karmiła walczących chłopców, albo pielęgnowała rannych, albo była łączniczką — a były i takie, co szły w bój z karabinem na równi z chłopcami lub rzucały granaty.

I X

Nie czyny zbrojne jednak były najważniejszą sprawą, którą do walki o wolność wniosły kobiety, lecz ich wpływ moralny. One to bojownikom powstania niosły dobry uśmiech i serce matki, i miłość kochanki, i zapał prowadzący do poświęceń bez miary, i gorącą wiarę w zwycięstwo świętej sprawy.

Chłopcy walczyli po bohatersku, choć armia powstańcza była li-cho uzbrojona, choć nie miała ani czołgów, ani artylerii, ani lotnictwa. Wszystko to zastępowała bohaterską odwagą i zawziętą wytrwałością. Chłopcy walczyli też o wiele dłużej od naszej regularnej armii w 1939 r.

W takiej walce na śmierć i życie o najwyższe wartości narodu podnosząc się dusze wzwyż i stapiają ze sobą. To było najwyższym osiągnięciem powstania. Przed wrześniem 1939 r. byliśmy jeszcze bardzo podzieleni na klasy społeczne. Pomimo wszelkich demokratycznych hasel i programów chłop nienawidził dziedzica, a dziedzic wciąż jeszcze „bił chłopów pałką, poił gorzałką”⁷; inteligent w mieście nie podawał ręki rzemieślnikowi ani robotnikowi. Małżeństwa inteligentów z córkami chłopów w Bronowicach, które rozślawił [Stanisław] Wyspiański w *Weselu*, były w początku stulecia czymś niezwykłym, wyjątkowym.

Te przegrody międzyklasowe poczęły się rozpadać dopiero po 1939 r. we wspólnym ruchu oporu. Zupelne zaś zbratanie klas społecznych

⁷ Fragment wiersza Władysława Syrokomli (1823–1862) *Nagrobek obywatelowi*.

nastąpiło dopiero w powstaniu warszawskim. Wspólnie przelana krew złączyła w jedną całość wszystkich. Robotnik walczył obok urzędnika, artysta lub naukowiec obok rzemieślnika. Spełniło się to, do czego dążyli wieszczowie, najrozmaitsi pionierzy dążeń demokratycznych i całe zastępy cichych szerzycieli oświaty ludowej. Na tym polu było niewątpliwe zwycięstwo, i to wielkie zwycięstwo! Pod względem militarnym i politycznym — przegrana — i to wielka przegrana! Warszawa w gruzach! Ok. 18 tysięcy powstańców poległo! Ponad 150 tysięcy osób spośród ludności cywilnej straciło życie! To są straty olbrzymie! Spowodowały też one depresję, dłuższą niż po roku 1863.

Czemu przypisać tę klęskę? Czy tym, co walczyli? Ach nie! Oni spełnili swój obowiązek po bohatersku. Im się należy pełne czci wspomnienie. Zawiodły natomiast władze zwierzchnie. Po tragicznej i zagadkowej śmierci generała Władysława Sikorskiego zabrakło ludzi, którzy by potrafili pokierować wypadkami w Polsce. Gdy już zanosilo się na odwrót armii niemieckiej, nie stanął na wysokości zadania [Stanisław] Mikołajczyk w Londynie, nie opanował trudnej sytuacji Jan Stanisław Jankowski w Warszawie, a on właśnie był Komisarzem Rządu Londyńskiego na Kraj. Mylnie ocenił sytuację militarną generał [Tadeusz] Bór Komorowski i rozkaz rozpoczęcia powstania został wydany przedwcześnie, a w dodatku nie był on uzgodniony z aliantami.

2 X

Taki wyrobiłem sobie sąd o powstaniu warszawskim, ale nie byłem pewny, czy się nie mylę. Nie znałem bowiem kulis tej tragedii, a z głównych sprawców tylko [Jana Stanisława] Jankowskiego. Był to brat zetowy o jak najlepszych zamiarach, ale napór wypadków był większy niż jego siły. Strasznie też skończył. Dał się zwabić w pułapkę wiosną 1945 r. i zmarł z dala od Polski w dożywotnim więzieniu. Dostał się w ręce „wyzwoleńczego” mocarstwa⁸.

O powstaniu warszawskim miałem sposobność porozmawiać w jakieś dwadzieścia lat później z kimś kompetentnym. Był to generał Juliusz Rómmel. Powiedział mi, że mój sąd jest trafny. Dodał tylko, że Armia Krajowa powinna była walczyć nie w Warszawie, lecz poza stolicą. Tam właśnie, wypadając z lasów i bagien, winna ona była niszczyć środki

⁸ Jan Stanisław Jankowski (1882–1953), inżynier chemik, działacz Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, Stronnictwa Narodowego, w czasie okupacji Delegat Rządu RP na Kraj, skazany w procesie szesnastu w Moskwie w 1945 r., zmarł w sowieckim więzieniu.

transportu cofającym się siłom niemieckim. Byłaby to akcja o wiele dla Niemców groźniejsza od powstania skupionego w jednej tylko otoczonej przez wroga Warszawie.

Może to i słuszne. Gdy jednak walka wrzała dokoła Fortu Sokolnickiego, wstyd było patrzeć na to beczynnie. Niestety, broni na Żoliborzu od początku brakowało. Później przybyło trochę karabinów zrzuconych z nieba i zdobycznych. Dawano je jednak młodszym i sprawniejszym. Ja zaś miałem już wtedy 62 lata i byłem krótkowzroczny. Pozostało mi tylko opiekować się Wandą, która była bardzo słaba fizycznie, i podtrzymywać ducha w Forcie.

3 X

d. Kapitulacja, rozłąka z synem i włóczęga

Po kapitulacji na drugi dzień rano oddział Wehrmachtu już wkroczył do Fortu. Dano nam kilka godzin czasu na przygotowanie się do drogi, a potem marsz na Buraków, Powązki, do kościoła św. Stanisława na Woli. Wziąłem z mojego rozbitego domu rękopis *Życia duchowego*⁹, papiery osobiste, trochę bielizny i futro. Zapomniałem ukryć złoty zegarek na rękę. Oficer niemiecki na Burakowie dojrzał go i kazał oddać „für Dienstzwecke”. Szliśmy we czwórkę; ja, Wanda, Leszek i bardzo miła i do nas przywiązana służąca Władzia. Był upał. Doszliśmy do kościoła w stanie wyczerpania. Wandą zajęła się w kościele pani Bogdanowiczowa, żona lekarka i moja słuchaczka. W kościele pełniła obowiązki sanitariuszki.

Po odpoczynku doprowadzono nas do pociągu i wywieziono do Pruszkowa¹⁰. Przenocowaliśmy w obozie i wsiedliśmy do pierwszego pociągu, jaki zajechał. Mnie i Wandę posterunek policji niemieckiej przepuścił, a Leszka i Władzię zatrzymał i skierował do wywiezienia na roboty do Niemiec. Nawet ich pożegnać nie mogłem. Z daleka tylko zrobiłem znak krzyża.

Ze ściśniętym sercem siedliśmy z Wandą na otwartą lorę. Ruszyła, nie wiedzieliśmy dokąd. Chcieliśmy do Częstochowy, bo tam mieszkał inżynier Jan Łazowski, brat Tadeusza. Z Leszkiem jeszcze w Forcie umówiliśmy się, że będzie on pod tym adresem pisał, gdyby nas rozdzielono. W nocy deszcz się rozpadał. Zrobiłem namiot z futra dla Wandy i dla siebie.

⁹ *Życie duchowe* napisał B. Nawroczyński w czasie okupacji, wydał w 1947 r. w Warszawie.

¹⁰ Durchgangslager 121 albo Dulag 121, obóz przejściowy w Pruszkowie, w którym osadzono wysiedloną po powstaniu ludność Warszawy.

Nadszedł szary poranek. Pociąg zatrzymał się w Jędrzejowie. I tam był obóz dla rozbitków z Warszawy. Ale cóż? Tylko barłóg do przespania się i żadnego jedzenia ani na miejscu, ani w okolicy. A nam zostały w plecaku tylko kostki cukru. Trzeba było zatem jechać na własną rękę dalej. Najlepiej przez Kielce do Częstochowy! Przespaliliśmy zatem tylko noc w Jędrzejowie i skoro świt na dworzec kolejowy!

Przyjechał krakowski pociąg pospieszny. Wchodzimy do wagonu. Wandę niemiecki konduktor wpuścił, ale mnie chwycił za kark i wyrzucił na peron. Muszę wyglądać jak włóczęga, pomyślałem sobie. Po chwili przyszła refleksja: ależ ja naprawdę stałem się już bezdomnym włóczęgą! Tak, ale została mi jeszcze Wanda! Musze jechać za nią i szukać jej! Zostałem na peronie. Z obozu poczęli napływać towarzysze niedoli. Przynieśli wieść, że dla nas będzie pociąg do Kielc.

Rzeczywiście przyszedł. Wsiadłem do towarowego wagonu i wysiadłem w tak dobrze znanych mi Kielcach. Gdy szedłem z moim tobołem wzdłuż dworca, zauważyłem, że ktoś kiwa na mnie chusteczką z okna bufetu. To była Wanda! Odnaleźliśmy się zatem, zjedliśmy nareszcie coś gorącego i pokrzepieni wyszliśmy na miasto. Tam z łatwością dostaliśmy pokój w prywatnym mieszkaniu. Fryzjer mnie ostrzygł i ogolił. Zdawało się mała rzecz, a jednak, choć nie miałem krawata, wróciłem do sfery osób ucylizowanych. Na hippisów mody jeszcze nie było.

13. W Częstochowie 1944–1945

a. Gościna u państwa Łazowskich

Po noclegu w Kielcach przyjechaliśmy do tej upragnionej Częstochowy. Czy jednak nas tu przyjmą? Tego nie mogliśmy być pewni, bo porozumienia z inżynierem J.[anem] Łazowskim nie było. Miałem tylko jego adres. Pozostawiwszy więc Wandę z naszym bagażem w bufecie kolejowym, sam poszedłem do Łazowskich. Nie było daleko. Z drżącym sercem nacisnąłem guzik od dzwonka. Otworzyła drzwi jakaś nieznana mi roślina i piękna brunetka. Była to, jak się później dowiedziałem, krewna pana domu Marysia Zwolińska. Łazowskich nie zastałem. Wyszli na miasto. Powiedziałem, kto jestem i w jakiej sytuacji, po czym powróciłem na stację do Wandy. Zdecydowaliśmy się czekać.

Godzina nie upłynęła, aż tu otoczyła nas grupa młodzieży z Marysią na czele. Poznałem wśród przybyłych Zosię Łazowską, córkę Tadzia. Młodzież wesoło chwyciła nasze rzeczy i poprowadziła nas do Jasiów [Łazowskich]. Zostaliśmy przyjęci ze staropolską gościnnością. Dostaliśmy osobny pokój i tak zaczął się nasz pobyt w Częstochowie.

b. Kursy akademickie

Wkrótce po naszym przyjeździe napłynęła pod Jasną Górę z Warszawy liczna grupa profesorów uniwersytetów [Warszawskiego i Poznańskiego], Politechniki [Warszawskiej] i Szkoły Głównej Handlowej. Dołączyłem się do nich i przy cichym poparciu życzliwego nam burmistrza miasta Stanisława Rybickiego¹¹ zorganizowaliśmy tajne wobec Niemców Częstochowskie Kursy Akademickie¹². Dyrektorem naukowym ich był Roman Pollak, profesor Uniwersytetu Poznańskiego¹³. Mnie wybrano na dyrektora administracyjnego. Zorganizowałem Studium Pedagogiczne, sprowadziwszy profesora [Stefana] Baleya z Krakowa¹⁴. Była na miejscu i pani Hanna Pohoska¹⁵, i jeszcze kilka sił pomocniczych. Na brak młodzieży nie mogliśmy narzekać. Częstochowa od dawna chciała mieć szkołę wyższą. A tymczasem, skutkiem zbiegu okoliczności cztery¹⁶ szkoły wyższe przyjechały do niej. Skorzystano z tego. Na kursach mieliśmy powyżej siedmuset słuchaczek i słuchaczy. Wykłady i ćwiczenia odbywały się po mieszkaniach prywatnych, najczęściej w klasztorach, których pod Jasną Górą było bardzo dużo.

Szczególnie bliski kontakt nawiązało ze mną Zgromadzenie Braci Szkolnych. Założycielem był pedagog francuski święty Jan de la Salle (1684)¹⁷. Ich zadaniem wychowywać biedne dzieci. Cóż dziwnego, że przeor ich w Częstochowie ojciec Anaklet i bracia Stanisław i Bonawentura chcieli się uczyć pedagogiki. Dawali mi też chętnie sale na wykłady

¹¹ Stanisław Rybicki (1889–1980), burmistrz Częstochowy 1939–1945 z nominacji władz niemieckich.

¹² Kursy Akademickie w Częstochowie uruchomione zostały przez naukowców czterech uczelni w końcu 1944 r., początkowo tajne, następnie po zakończeniu okupacji jawne.

¹³ Roman Pollak (1886–1972), historyk literatury, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, w czasie okupacji profesor i rektor (1943–1945) tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich.

¹⁴ Stefan Baley (1885–1952), psycholog, lekarz, pedagog, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, dyrektor Instytutu Nauk Pedagogicznych Związku Nauczycielstwa Polskiego.

¹⁵ Hanna Pohoska (1895–1953), specjalistka w dziedzinie historii oświaty i pedagogiki, nauczycielka historii w warszawskich szkołach średnich, wykładowczyni na Uniwersytecie Warszawskim.

¹⁶ Cztery, ponieważ oprócz profesorów Uniwersytetu Warszawskiego przybyli do Częstochowy również profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego, czyli Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie i Politechniki Warszawskiej (przypis Bogdana Nawroczyńskiego).

¹⁷ Jan Chrzyciel de la Salle (1651–1719), francuski kapłan, założyciel Zgromadzenia Braci Szkół Chrześcijańskich (1684). Zgromadzenie prowadzi obecnie działalność edukacyjną w wielu państwach na świecie. W Częstochowie przy ul. Puławskiego 71 w latach 1941–1948 Zgromadzenie prowadziło szkołę z internatem.

i ćwiczenia. Wanda uczyła tam małe dzieci, a ja skupiłem u Braci większość swoich zajęć.

Wśród nieustannej pracy szybko zleciał czas do stycznia 1945 r. Armia Czerwona rozpoczęła ofensywę nad Wisłą i 17-go stycznia wzięła Warszawę. W tydzień potem usłyszeliśmy zbliżający się huk armat.

Wanda zrobiła ostatnią paczkę z żywnością dla Leszka. Z jego kartki wiedzieliśmy, że pracuje w cukrowni w Rostocku. Poszedłem na pocztę, aby paczkę wysłać, zanim się przerwie łączność. Wtem nadleciały samoloty radzieckie i rzuciły bomby. Nigdy jeszcze nie wybuchały one tak blisko mnie jak tym razem. Dotarłem jednak do poczty i paczkę wysłałem. Niemieckie urzędniczki były blade ze strachu. Słyszałem, jak szeptały między sobą: „schrecklich, grässlich”¹⁸.

Wreszcie przyszła noc przełomowa. Słyszać było, jak wybuchały „Panzerfausty”, jak czołgi sowieckie przechodziły przez niemieckie zapory. Rano było już po wszystkim. Do Częstochowy wkroczyły siły Armii Czerwonej¹⁹. Wybiegłem w Aleję Najświętszej Marii Panny. Zobaczyłem milicjantki przysadziste, opalone. Kierowały ruchem ciężarówek przepelnionych żołnierzami w waciakach. Napisy i strzałki wskazywały drogę „do Berlina”. Najlepszy sklep niemiecki z wiktuałami i wódkami płonął. Wojsko porywało z niego, co się jeszcze dało, i zachęcało polski tłum do udziału: „Bieritje! Bieritje! Eto tiepier wasze!”

Wieczorem przyszła do nas grupa oficerów radzieckich na pogawędkę. Byli upojeni zwycięstwem i ciekawi, co my na to powiemy.

A mnie dziwiło, jak wielka była różnica tych dwu światów. Niemcy byli okrutni dla nas, ale niezmiernie dbali o siebie, swoich żołnierzy i sprzęt wojskowy. Oficer niemiecki był ubrany jak do tańca, żołnierz chroniony od mrozu, a ciężarówka i czołgi stały w nocy w głębokich wykopach. Sowieccy oficerowie natomiast nie dbali tak o wygląd, żołnierze jechali ciężarówkami bez żadnej osłony od wiatru i chłodu, a wozy i czołgi zostawiali na noc na ulicach bez zabezpieczenia przed bombardowaniem. A jednak właśnie oni zwyciężali!

Czy nie dlatego, że dostrzegali człowieka w wielkich masach ludów gnębionych, biednych i opuszczonych, gdy Niemcy siebie tylko uznawali za nadludzi, i reszta to było dla nich bydlę robocze lub rzeźne. Ten bezgraniczny egoizm ich zgubił.

Na oddawanie się rozważaniom filozoficznym nie było jednak czasu, bo oto wszyscy lokatorzy kamienicy, gdzie mieszkali Łazowscy, zostali

¹⁸ Straszne, okropne.

¹⁹ 16 stycznia 1945 r.

wysiedleni. Musieliśmy się zatem pożegnać z kochanym panem Janem i jego przedobrą małżonką i młodzieżą. Łazowscy przenieśli się do Rudnik, gdzie mieli mieszkanie przy fabryce nawozów sztucznych, ja zaś z Wandą przyjęliśmy zaproszenie ojca Anakleta do zamieszkania w zakładzie Braci Szkolnych.

c. Kapitulacja Niemiec i powrót Leszka

Tam doczekaliśmy się kapitulacji Niemiec. Tam również przybył do nas Leszek z Rostocka. Miał twarz jakby napuchniętą. Powiedział, że to od zupy z brukwi, którą ich karmiono. Służył w cukrowni za konia, bo ciągnął wózki z burakami i melasą. Cały był obdarty. Z trudem znalazłem w Częstochowie jakiś lichego materiału ubranie dla niego. Świątowaliśmy z najbliższymi przyjaciółmi powrót syna. Cóż to była za radość dla nas rodziców. Świat, choć tak zniszczony po wojnie, wydał nam się jeszcze nie rajem, ale już nie piekłem.

Sprawa polska nie była jeszcze rozstrzygnięta, ale stosunek do nas nowych władców był lepszy. Dla Niemców byliśmy „mniej wartościową rasą”, skazaną na wyćpienie lub niewolnictwo. W stosunku do nas obowiązywała ich zasada: „Mitleid ist Schwäche”²⁰. Dla radzieckich żołnierzy i oficerów byliśmy ludźmi. To dużo znaczyło. To było odzyskaniem rangi człowieka! A było się już podczłowiekiem! Gdy ci podludzie, walcząc o wolność, dokonywali czynów heroicznych, Niemcy uważali ich za „bandytów”. Tak im to wytłumaczyła propaganda i oni święcie w to wierzyli.

I rzecz ciekawa: Niemcy sami za napoleońskich czasów prowadzili walkę o swoją wolność. Napoleon niemieckich partyzantów ogłosił za „bandytów” i kazał wieszać bez pardonu. Niemcy jednak czczą pamięć tych swoich „bandytów” i uznają ich za „bojowników wolności” (Die Freiheitskämpfer). Ale do głowy im nie przychodziło, że paląc w krematoriach polskich „bandytów”, palili polskich bojowników wolności. Takie było obłąkanie! Niemieccy neohitlerowcy w 25 lat po wojnie jeszcze tego nie chcą zrozumieć. Co ciekawsze, obłąkanie to utrzymuje się u wielu chrześcijańskich demokratów. Ten niemiecki chrystianizm jest widocznie krzyżackiego pokroju!

Dość jednak o Niemcach! Czas wrócić do tej gromadki uczonych polskich, która w ciężkich warunkach pracowała na Częstochowskich Kursach Akademickich. Dzięki burmistrzowi Częstochowy dostali oni kwatery. Stołowali się u siostrzyczek zmarłych, gdzie zacna siostra Anatolia rozciągała nad nami opiekę. Do kasy, znajdującej się w moim zarządzie, z różnych źródeł gromadziły się dla nich środki pieniężne. Jak w Warszawie, tak

²⁰ Litość jest słabością.

i w Częstochowie roznosiłem je osobiście wszystkim koleżankom i kolegom. I opiekowałem się chorymi. Z niejakimi trudnościami doprowadziłem np. profesora [Stefana] Baley'a do stołu operacyjnego. Operacja się udała i przedłużyła mu życie.

Nie samym ciałem jednak naukowiec żyje. Potrzeba mu i obcowania towarzyskiego, i przeżyć estetycznych, i atmosfery badawczej. Wszystko to staraliśmy się w miarę możliwości wytworzyć. Miejscem naszych spotkań była znowu stołówka u sióstr i przylegająca do niej sala z fortepianem. Tam odbywały się nasze zebrania towarzyskie i naukowe, tam również małżonka Faustyna Dzika, który mi pomagał w sprawach administracyjnych, dawała wraz z prof. Wojną koncerty na fortepianie, a panna Dzikówna śpiewała.

d. Minister Władysław Bieńkowski

W czasie jednego z posiedzeń naukowych, któremu przewodniczyłem, drzwi się cicho otworzyły i na salę wszedł nieznany mi człowiek średniego wzrostu, ospowaty, starannie ubrany. Zdziwiło mnie to, prosiłem bowiem siostry, aby podczas odczytów i dyskusji nikogo obcego nie wpuszczały. Gość wszedł podczas dyskusji i wysłuchał jej do końca. Wtedy podszedł do mnie i powiedział: jestem Władysław Bieńkowski, wiceminister oświaty²¹.

Nie był to pierwszy mój kontakt z nowymi władzami. Gdy bowiem w Kielcach powstało Kuratorium Okręgu Szkolnego, pojechałem tam i zawiadomiłem o istnieniu w Częstochowie Kursów Akademickich. Ze dwa razy jeszcze jeździłem do Kuratorium w sprawie kursów.

To było w maju. Teraz w czerwcu przyjechał wiceminister z rozporządzeniami. Zostałem powołany z profesorem Stefanem Pieńkowskim i [profesorem] Tadeuszem Kotarbińskim do „komisji trzech”, której zadaniem było uruchomić Uniwersytet Warszawski²². Ponadto wiceminister zobowiązał mnie do pomagania T.[adeuszowi] Kotarbińskiemu przy organizowaniu nowego uniwersytetu w Łodzi. Po tej konferencji z Władysławem Bieńkowskim wiedziałem już, co mam dalej czynić. Gdy na kursach częstochowskich skończył się rok akademicki, opracowałem dla ministerstwa sprawozdanie, pożegnałem się z koleżankami i kolegami, pojechałem z Wandą do Rudnik, aby ucisnąć przezacnych Łazowskich, pożegnałem

²¹ Władysław Bieńkowski (1906–1991), socjolog, polityk, wiceminister oświaty 1945–1946, minister oświaty 1956–1959, poseł na Sejm, od 1976 r. współpracownik KSS KOR.

²² Stefan Pieńkowski (1883–1953), fizyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, rektor (1925/26, 1933/36, 1945/47), członek Polskiej Akademii Nauk, dyrektor Instytutu Fizyki PAN.

Tadeusz Kotarbiński (1886–1981), filozof, profesor UW, profesor i rektor (1945–1949) Uniwersytetu Łódzkiego, prezes Polskiej Akademii Nauk (1957–1962).

się z ojcem Anakletem i Braćmi Szkolnymi, o ile pamiętam, 12 lipca 1945 r. Wsiedliśmy do ciężarówki: Wanda, Leszek i ja z naszymi tobołkami. Motor zaczął dudnić, ciężarówka ruszyła, podnosząc tuman białego kurzu, i potoczyliśmy się w nową dolę i niedolę. Żegnaj Częstochowo! Witaj Warszawo! [...] ²³.

Bogdan Nawroczyński, APAN, ZF, XXXI–62

²³ Materiały Bogdana Nawroczyńskiego..., j. 41, 42.

Marek Ciara
Warszawa

STOLECZNY KOMITET SAMOPOMOCY SPOŁECZNEJ W RELACJACH ARTURA ŚLIWIŃSKIEGO¹ I HENRYKA DROZDOWSKIEGO

Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej został utworzony 5 września 1939 r. na podstawie Uchwały Rady Ministrów z 1 września 1939 r. Celem tej organizacji było niesienie pomocy najuboższej ludności Warszawy w warunkach wojennych. W okresie oblężenia Warszawy i pierwszych miesiącach wojny opiekował się bezdomnymi i uciekinierami z terenów włączonych do Rzeszy i ZSRR. Pod koniec września w schroniskach SKSS przebywało ok. 60000 osób. Opieką objęto około 200000 osób. Na działalność Zarząd Miejski Warszawy przekazał sumę 14 milionów złotych.

Działalność Komitetu polegała na pomocy żywnościowej, dystrybucji odzieży, m.in. z darów Amerykańskiego Czerwonego Krzyża, koordynacji działalności schronisk dla uchodźców, w tym osób wysiedlanych z Wielkopolski do Generalnego Gubernatorstwa, instytucji opiekuńczych itp. Pracownicy rekrutowali się ze środowisk akademickich i harcerskich.

Prezesem został Kazimierz Tyszka, następnie od 10 września Artur Śliwiński. W skład Zarządu weszli: doktor Witold Chodźko, ksiądz Władysław Lewandowicz i profesor Jan Strzelecki jako wiceprezesi². Siedzibą były początkowo biura Funduszu Pracy przy ulicy Świętokrzyskiej 25, następnie od początku października 1939 r. pomieszczenia Izby Przemysłowo-Handlowej przy ulicy Wiejskiej, a od 1 września

¹ Materiały Artura Śliwińskiego, APAN, III-59, j. 101.

² Kazimierz Tyszka (1872–1951), inżynier, minister kolei w II rządzie Władysława Grabskiego, doradca do spraw transportu Rządu RP na uchodźstwie.
Witold Chodźko (1875–1954), lekarz, społecznik, minister zdrowia w gabinecie Antoniego Ponikowskiego, Artura Śliwińskiego, Juliana Nowaka i Władysława

1940 r. budynek przy ulicy Nowogrodzkiej 49, po wojnie zajmowany przez Teatr Muzyczny „Roma”.

Materiały archiwalne wytworzone przez Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej (w tym protokoły posiedzeń) w maju 1941 r. zostały przejęte przez Radę Główną Opiekuńczą, a w 1944 r. uległy zniszczeniu. W 1948 r. Stefan Uhma, zbierając materiały do pracy o działalności Polskiego Czerwonego Krzyża w czasie wojny, zwrócił się m.in. do Artura Śliwińskiego i Henryka Drozdowskiego o spisanie relacji dotyczącej współpracy SKSS z PCK³. Te dwie relacje zachowały się w zespole Materiały Artura Śliwińskiego (APAN, III-59, j. 101). Relacja Artura Śliwińskiego koncentruje się głównie na rozmowach z przedstawicielami okupacyjnej administracji niemieckiej. Strona niemiecka domagała się rozszerzenia działalności na całe terytorium okupowanego Generalnego Gubernatorstwa oraz przejęcia wyżywienia i opieki nad rannymi żołnierzami polskimi. Druga relacja autorstwa sekretarza generalnego SKSS Henryka Drozdowskiego jest lakonicznym opisem (w formie równoważników zdań) historii działań Komitetu od września 1939 r. do jego likwidacji 29 marca 1941 r. Odtąd zadania SKSS przejęła Rada Główna Opiekuńcza.

Sikorskiego, kierownik Państwowej Szkoły Higieny, członek Polskiej Akademii Umiejętności.

Władysław Lewandowicz (1894–1949), ksiądz Kościoła rzymskokatolickiego, w czasie okupacji organizował pomoc dla ludności Warszawy jako szef warszawskiego oddziału Caritasu, więzień Pawiaka.

Jan Strzelecki (1919–1988), socjolog, publicysta, uczestnik powstania warszawskiego.

Artur Śliwiński (1877–1953), bankowiec, działacz samorządowy, polityk, historyk, przewodniczący Rady Obrony Stolicy w sierpniu 1920 r., premier (1922), dyrektor Teatrów Miejskich w Warszawie (1926–1930), jeden z Rady Dyrektorów i dyrektor Polskiego Banku Komunalnego od 1932 r., przewodniczący Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej (1939–1941).

³ Stefan Uhma (1888–1966), prawnik, bankowiec, historyk PCK, w okresie międzywojennym dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności we Lwowie, profesor w Wyższej Szkole Handlu Zagranicznego we Lwowie, działacz PCK, współautor książki *Polski Czerwony Krzyż 1919–1959*, Warszawa 1959.

Artur Śliwiński

*Notatka o Stołecznym Komitecie Samopomocy Społecznej
i Polskim Czerwonym Krzyżu⁴*

Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej, powołany do życia w pierwszych dniach września 1939 r., był jedyną instytucją społeczną w Warszawie uprawnioną do działania na podstawie aktu kapitulacji, ustalonego z niemieckimi władzami wojskowymi. Inicjatywa utrzymania przy życiu Komitetu wyszła ze strony [władz] wojskowych niemieckich. Wiedzieli oni dobrze o straszliwej nędzy panującej w Warszawie i chodzilo im o to, aby niezadowolenie ludności stolicy skierować na organ polski i Komitet uczynić odpowiedzialnym przed społeczeństwem za panujące w Warszawie stosunki. Komitet dysponował kilkunastoma milionami złotych, z których kilka w ostatnich dniach oblężenia przewiózł do siedziby Komitetu. Pozostała suma natychmiast po wkroczeniu Niemców została w bankach zablokowana i działalność Komitetu na każdym kroku była szyskanowana. Po lokalu, w którym mieściły się biura zarządu i prezydium Komitetu, nieustannie włóczyła się policja, rewidując szafy i biurka. Dopiero po mianowaniu przez władze niemieckie komisarza szyskany zmieniły się w swych formach.

Oprócz Komitetu czynne były agendy opiekuńcze Zarządu Miejskiego Warszawy i Polski Czerwony Krzyż. Pomiędzy Komitetem a Zarządem Miejskim współpraca była bardzo zacieśniona i harmonijna, z PCK znacznie luźniejsza, a wymagała nieraz uzgodnienia poglądów. Komitet zatrudniał około 12 tysięcy współpracowników i miał bardzo liczne w każdej dzielnicy miasta organy. Działalność PCK była z natury rzeczy bardzo ograniczona, lecz nieraz wkraczała na tereny Komitetu, co trzeba było uzgodnić. Jedną z największych trosk w pierwszych miesiącach okupacji zarówno PCK, jak i Komitetu było zapewnienie pomocy rannym żołnierzom, których pełno było w szpitalach warszawskich. Komitet potajemnie dostarczał rannym żywność i pieniądze, a nawiązał stosunki z czynnymi w szpitalach lekarzami. Przypominam sobie, że parokrotnie konferowałem w tej sprawie z pułkownikiem profesorem [Teofilem] Kucharskim⁵

⁴ Relacja Artura Śliwińskiego o działalności Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej w latach 1939–1941 i współpracy z Polskim Czerwonym Krzyżem dla Stefana Uhmy, Warszawa 1948.

⁵ Teofil Kucharski (1889–1955), oficer, lekarz w Legionach Polskich i w Wojsku Polskim, pułkownik, profesor medycyny na Uniwersytecie Poznańskim, we wrześniu 1939 r. szef sanitarny Armii „Poznań”, w czasie okupacji lekarz w Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie.

z Poznania i innymi lekarzami wojskowymi, których nazwisk przypomnieć już sobie nie mogę. Porozumiewałem się również z PCK, który w owym czasie dysponował bardzo nieznacznymi środkami pieniężnymi.

W grudniu 1939 r. przydzielony przez władze okupacyjne komisarz niemiecki Blumenthal zawiadomił mnie, że ja i stojący na czele sekcji aprowizacyjnej Stoł.[ecznego] Komitetu p. [Janusz] Machnicki⁶ zostaliśmy wezwani do Krakowa przez urząd Generalnego Gubernatorstwa, mający sprawować nadzór nad polską akcją opiekuńczą. W tej sprawie ma się odbyć w Krakowie konferencja, a jej celem jest powołanie do życia organizacji, która by roztoczyła opiekę nad pozbawioną środków do życia ludnością całego Generalnego Gubernatorstwa. O tej sprawie parokrotnie rozmawiałem z Blumenthałem. Do Komitetu napływały nieustannie żądania z prowincji o pomoc, które w nieznacznym stopniu mogły być zaspokajane, i to nielegalnie, gdyż terenem naszej działalności miała być wyłącznie Warszawa. Organizacja o szerszym zakresie działania nieraz była przedmiotem narad w Komitecie. Na te narady zawsze zapraszałem członków Komisji ściśle zakonspirowanej, a zajmującej się polityczną stroną działalności Komitetu. Komisji przewodniczył marszałek [Maciej] Rataj. Składała się ona z kilku osób. Należałem do niej jako prezes Komitetu, a jej członkami byli: [Mieczysław] Niedziałkowski, [Witold Teofil] Staniszkis, adwokat [Jan Edward] Nowodworski⁷ i jeszcze parę osób, których nazwisk dziś nie mógłbym ściśle ustalić. Otóż na jednej ze wspomnianych narad zastanawialiśmy się, kogo by postawić na czele szerszego Komitetu, jeśli by starania nasze odniosły rezultat. Ponieważ była mowa o mojej osobie, ja zaś nie mogłem opuszczać Warszawy i brać na siebie nowych ciężarów, Niedziałkowski wysunął kandydaturę Zdzisława Lubomirskiego i ta kandydatura została jednomyślnie przyjęta. Gdy dowiedziałem się od Blumenthala o zaprojektowanej konferencji w Krakowie, porozumiałem się z [Zdzisławem] Lubomirskim i uprzedziłem go, że jeśli sprawa stanie na gruncie realnym, wysunę jego kandydaturę na prezesa mającej powstać organizacji.

⁶ Janusz Machnicki (1886–1962), ekonomista, kierownik Ministerstwa Aproprowiacji w prowizorium rządowym Władysława Wróblewskiego w 1918 r.

⁷ Witold Teofil Staniszkis (1880–1941), profesor w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, poseł na Sejm I, II, III kadencji, pracownik SKSS, zmarł w KL Auschwitz.

Jan Edward Nowodworski (1876–1954), adwokat, sędzia, poseł na Sejm III kadencji, w czasie okupacji skreślony z listy adwokatów za sprzeciw wobec usuwania z zawodu adwokatów pochodzenia żydowskiego.

Tymczasem sprawa wyjazdu do Krakowa zaczęła się przewlekać. Wyjazd ten wymagał zezwolenia Gestapo i o to zezwolenie przez kilka dni zabiegał Blumental. W połowie grudnia zezwolenie uzyskał. Do Krakowa jechaliśmy pociągiem razem z przedstawicielem PCK, panią Tarnowską i, jeśli mnie pamięć nie myli, z panem [Wacławem] Lachertem⁸. Okazało się, że i oni na ten sam dzień zawezwani zostali do Krakowa, ale przez jakiś inny urząd — nazwy tych urzędów nie pamiętam. Reprezentantom PCK towarzyszyła lekarka, mówiąca po polsku i nosząca polskie nazwisko, ale narzucona PCK przez władze okupacyjne. Uderzyło mnie, że ta lekarka traktowana jest pogardliwie i że nie zostaliśmy jej (to jest ja i p. [Janusz] M[achnicki]) przedstawieni. Gdy owa dama wyszła na chwilę z przedziału, uprzedzono nas, abyśmy mówili ostrożnie, gdyż owa pani podejrzana jest o funkcje szpiclowskie.

W urzędzie Generalnego Gubernatorstwa przyjął nas wyższy urzędnik niemiecki von Janowsky w otoczeniu dwóch innych urzędników i Blumenthala, który na tę konferencję przyjechał z Warszawy. Janowsky starał się być grzecznym, usadowił mnie na kanapie, oświadczył, że traktuje nas jako gości, powiedział, że znana mu jest owocna działalność Komitetu, że trzeba tę działalność rozszerzyć na całe Generalne Gubernatorstwo i stworzyć szerszą organizację, wreszcie w imieniu generalnego gubernatora zaproponował mi stanowisko prezesa owej organizacji, a p. Machnickiemu wiceprezesa. Odpowiedzieliśmy, że sprawa ta była przedmiotem narad Komitetu i że na stanowisku prezesa chcielibyśmy widzieć Zdzisława Lubomirskiego. Janowsky odparł na to, że Lubomirski jest już bardzo starym człowiekiem, że nie miałby sił podołać temu zadaniu, że nie dosłyszysz i to również utrudniałoby mu pracę. Byliśmy zdziwieni jego wiadomościami, gdyż Blumenthalowi nie wspomniałem nigdy o Lubomirskim, a wszystko świadczyło, że Janowsky był przygotowany na naszą kontrpropozycję i że o Lubomirskim zebrał informacje. Wywiązała się potem dyskusja dotycząca zakresu prac nowej organizacji. Mogło się здаwać, że sprawa jest ostatecznie przez władze niemieckie zdecydowana, gdyż Janowsky odczytał nam nawet zaprojektowaną do ludności polskiej odezwę, którą proponował przetłumaczyć na język polski i niezwłocznie opublikować. Nawiasem mówiąc, odezwa była napaścią na aliantów, a przede wszystkim na Anglię. Gdyśmy uczynili uwagę, że odezwa ma charakter polityczny, Janowsky odpowiedział, że możemy opracować własny projekt i przedstawić mu do akceptacji. Ostatecznie stanęło na tym,

⁸ Wacław Lachert (1872–1951), przedsiębiorca, działacz społeczny, w latach 1939–1945 prezes Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża.

że uczynioną nam propozycję weźmiemy pod rozwagę, że opracowujemy w Warszawie statut nowego Komitetu i że dopiero po jego zatwierdzeniu odpowiemy, czy będziemy mogli przyjąć zaproponowane nam stanowiska.

W parę godzin później spotkaliśmy się z przedstawicielami PCK, którzy relacji naszej słuchali ze wzrastającym zdziwieniem. Cóż się okazało? Oto w tym samym czasie, gdyśmy rozmawiali z Janowskim, w innym urzędzie tegoż Generalnego Gubernatorstwa identyczną propozycję powołania do życia instytucji opiekuńczej uczyniono przedstawicielom PCK, i co charakterystyczne, uczyniono ją również w imieniu generalnego gubernatora. Okazało się później, że dwa urzędy niemieckie w tym samym Generalnym Gubernatorstwie toczyły ze sobą walkę o zakres swego działania i oba pretendowały do roztoczenia „opieki” nad zaprojektowaną instytucją polską. Walka ta przeniosła się na teren Warszawy. Raz po raz i Komitet Stołeczny, i Polski Czerwony Krzyż zaskakiwane były różnymi niespodziewanymi projektami. Skutkiem tej walki sprawa utknęła w martwym punkcie i z górą rok upłynął, nim projektowana organizacja w innych zgola okolicznościach powołana została do życia w postaci RGO.

Zimą 1940 r. „Generalstabarzt”, jeśli się nie mylę profesor Richter z Berlina, urzędujący w Warszawie, zaprosił na konferencję do swego biura przedstawicieli Stołecznego Komitetu i Czerwonego Krzyża, aby omówić z nimi sprawę opieki nad rannymi żołnierzami polskimi, przebywającymi w szpitalach warszawskich. Tę opiekę chciał Richter przerzucić całkowicie na organizacje polskie, i to było nam wiadome. Oczywiście bylibyśmy chętnie to uczynili, gdyż świadczenia niemieckie były nędzne i ranni żołnierze od początku okupacji byli dożywiani przez społeczeństwo polskie. Ale całkowite ich utrzymanie i leczenie wymagało wielkich środków, a tymi ani Komitet, ani PCK nie rozporządzały. Wszelkie zbiórki publiczne zostały zakazane. Wobec tego postanowiliśmy oprzeć się na konwencjach haskiej i genewskiej, według których utrzymywanie rannych żołnierzy należy do obowiązków tej wojującej strony, u której ci żołnierze znajdują się w niewoli. Obie konwencje przynieśliśmy ze sobą na posiedzenie. Ze strony PCK był pan [Wacław] Lachert oraz wspomniany już pułkownik profesor [Teofil] Kucharski, ja reprezentowałem Komitet. Przybył również Janusz Radziwiłł jako przedstawiciel Szpitala Maltańskiego⁹. Gdy Richter zakomunikował nam swoje żądanie, odczytaliśmy odpowiednie paragrafy konwencji, dowodząc, że władze niemieckie mają obowiązek żywienia i leczenia rannych żołnierzy polskich.

⁹ Janusz Radziwiłł (1880–1967), polityk, działacz Stronnictwa Prawicy Narodowej, baliw (prezydent) Polskiego Związku Kawalerów Maltańskich, w czasie okupacji współpracował z SKSS i RGO.

Wszczęła się dyskusja. Richter i obecni na posiedzeniu jego podwładni odpierali nasze argumenty. Gdy ze strony polskiej padło pytanie, czy Niemcy respektują umowy międzynarodowe, Richter oświadczył, że wszelkie tego rodzaju umowy zawsze są ściśle przez wojskowość niemiecką honorowane i że on nie myśli ich kwestionować, że jednak nasza interpretacja jest mylna. Konwencje odnoszą się do stron wojujących i ważne są w czasie wojny. Tymczasem pomiędzy Niemcami a Polską wojny nie ma, dawno bowiem działania wojenne zostały zakończone. Na to Janusz Radziwiłł odpowiedział, że jest to niemiecki punkt widzenia. Polski punkt widzenia jest inny: wojna między Niemcami a Polską trwa. Richter był zaskoczony tym powiedzeniem, ale wykręcił się jakimś ogólnikiem. Konferencja nie doprowadziła do porozumienia. Przypominam sobie, że sprawa ta nieco później była oficjalnie poruszona na posiedzeniu Komitetu w obecności przedstawicieli Niemieckiego Czerwonego Krzyża, który reprezentowali przejeżdżający przez Warszawę wojskowi niemieccy z jakimś pułkownikiem na czele. Ów pułkownik znał panią [Marię] Tarnowską¹⁰ z terenu genewskiego i przypomniał jej posiedzenia, w których oboje brali udział. Szczegółów tej konferencji nie pamiętam. Przy złej woli kontrahentów nie mogła, rzecz prosta, dać pozytywnych wyników.

Henryk Drozdowski¹¹

***Szkic działalności Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej
w Warszawie w czasie od 5 IX 1939 r. do 31 XII 1941 r.***

I

W dniu 31 sierpnia 1939 r. odbyło się pod przewodnictwem byłego ministra inżyniera Kazimierza Tyszki zebranie likwidacyjne Komitetu Pomocy Zimowej Bezrobotnym w wielkiej sali Resursy Obywatelskiej. Na zebraniu tym został wysunięty wniosek na Radę Ministrów, aby połączyć wszystkie organizacje społeczno-opiekuńcze w jedną całość.

¹⁰ Maria Tarnowska (1880–1965), działaczka społeczna, major Armii Krajowej, w czasie wojny z bolszewikami kierowała czołówką Polskiego Czerwonego Krzyża, pierwsza Polka odznaczona Medalem Florence Nightingale (1923), w czasie powstania warszawskiego uczestniczyła w rokowaniach z dowództwem niemieckim, których efektem była ewakuacja 8–10.09.1944 r. około 20–25 tysięcy mieszkańców Warszawy, głównie kobiet i dzieci.

¹¹ Relacja Henryka Drozdowskiego o działalności Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej w latach 1939–1941 i współpracy z Polskim Czerwonym Krzyżem dla Stefana Uhmy, Warszawa 1948.

II

Po wybuchu wojny w dniu 1 września 1939 r. odbyło się posiedzenie Rady Ministrów, na którym uchwalono powołanie [Stołecznego] Komitetu Samopomocy Społecznej jako naczelnej organizacji społecznej, jednoczącej całą akcję charytatywną i opiekuńczą.

III

Na zasadzie powyższego Dekretu Rady Ministrów odbyło się w dniu 5 sierpnia 1939 r. w Sali Rady Miejskiej posiedzenie konstytucyjne Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej, na którym wybrano prezydium SKSS w składzie kilku osób. Prezesem wybrano inżyniera Kazimierza Tyszkę, sekretarzem generalnym Henryka Drozdowskiego, jako członków: księdza Władysława Lewandowicza, [Andrzeja] Ładę-Bieńkowskiego, Jana Strzeleckiego, Zygmunta Beczkowicza¹². Rozpoczęto pracę w gmachu Funduszu Pracy przy ul. Świętokrzyskiej 25. Tegoż dnia wybrany prezes Tyszka uciekł z Warszawy.

IV

Dnia 8 IX 1939 delegacja SKSS późnym wieczorem udała się pod gradem pocisków do prezydenta miasta Stefana Starzyńskiego, komisarza wojakowego i cywilnego. W skład delegacji wchodził: ksiądz [Władysław] Lewandowicz, [Andrzej] Łada-Bieńkowski, [Henryk] Drozdowski, [Jan] Strzelecki i Grabowiecki. Celem delegacji było ustanowienie naczelnej władzy w opuszczonej przez rząd i wojsko Warszawie. Wobec przypuszczeń, że i Starzyński opuści Warszawę z ostatnimi wojskami, SKSS domagał się przekazania władzy powołanemu Komitetowi Narodowemu lub podobnej instytucji. W rozmowie, która miała miejsce około 2 w nocy w silnie bombardowanym w tym czasie ratuszu, [Stefan] Starzyński oświadczył delegacji, jako reprezentantce Warszawy, że właśnie postanowił zostać w Warszawie, choćby ją resztki wojsk opuściły, i paść na posterunku w razie potrzeby. Tej nocy generał [Juliusz] Rómmel postanowił bronić Warszawy do ostatniego żołnierza¹³.

V

10 IX 1939 odbyło się plenarne posiedzenie Komitetu z szeregiem zaproszonych osób. Prezesem został wybrany Artur Śliwiński, wiceprezesami: ksiądz Władysław Lewandowicz, Jan Strzelecki, Witold Staniszkis,

¹² Andrzej Łada-Bieńkowski (1908–1940), prokurator Sądu Okręgowego w Krakowie, stracony przez Niemców.

Zygmunt Beczkowicz (1887–1985), prawnik, dyplomata, poseł RP na Łotwie, wojewoda wileński, senator w latach 1938–1939.

¹³ Juliusz Rómmel (1881–1967), generał Wojska Polskiego, we wrześniu 1939 r. dowódca Armii „Łódź” i Armii „Warszawa”.

doktor Witold Chodźko, sekretarzem generalnym Henryk Drozdowski, skarbnikiem Wacław Fabierkiewicz¹⁴. Powołano szereg sekcji.

VI

W czasie od 11 do 19 IX 1939 r. rozbudowa działalności Komitetu w okropnej fali bombardowań. Ratownictwo tłumy uciekinierów z Zachodu i z Łodzi. Głód, przymusowe zarządzenia w sprawie zabezpieczenia mąki, ziarna, mięsa. Utworzenie kapitału SKSS, w sumie 14 milionów złotych.

VII

W czasie od 19 do 23 IX dalsze bombardowanie Warszawy. Wobec zawalenia gmachu biur w czasie urzędowania Komitet przenosi się na Jasną 4. Uruchomienie kuchni, wybitna opieka nad dziećmi, organizacja pomocy lekarskiej i opatrunków. Brygady pracy umacniają miasto. Objęcie dowództwa po generale [Walerianie] Czumie przez generała [Juliusza] Rómmla¹⁵. Walki wręcz na Woli, Mokotowie, Grochowie i innych krańcach miasta.

VIII

Okres od 24 do 25 sierpnia. Zawalenie się po raz drugi lokalu Komitetu podczas pracy. Śmierć senatora [Tadeusza] Karszo-Siedlewskiego¹⁶. Ostre zarządzenia, dyżury nocne. Bohaterstwo Warszawy. Rola Straży Obywatelskiej. Praca trwa bez przerwy dzień i noc.

IX

25–27 sierpnia 1939 r. Wściekłe bombardowanie Warszawy ze Służewca przez generała [Alberta] Kesselringa¹⁷. Bohaterstwo Woli, pożary Śródmieścia. Delegaci: generał [Tadeusz] Kutrzeba i pułkownik [Aleksander] Pragłowski udają się do Niemców na pertraktacje. Dnia 27 IX o godzinie 12 w południe ustało nagle bombardowanie. Zawieszenie broni. Rozpacz Warszawy¹⁸.

¹⁴ Wacław Fabierkiewicz (1891–1967), polityk, działacz Polskiej Partii Socjalistycznej, publicysta, wykładowca ekonomii politycznej w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, poseł na Sejm III kadencji, w czasie okupacji działał w SKSS i RGO.

¹⁵ Walerian Czuma (1890–1962), oficer Legionów Polskich, generał Wojska Polskiego, dowódca obrony Warszawy we wrześniu 1939 r.

¹⁶ Tadeusz Karszo-Siedlewski (1893–1939), przemysłowiec, senator w latach 1935–1939, zginął podczas bombardowania Warszawy we wrześniu 1939 r.

¹⁷ Albert Kesselring (1885–1960), niemiecki feldmarszałek, we wrześniu 1939 r. dowodził nalotami na Warszawę, uczestnik agresji na Francję, ZSRR, od 1943 r. jeden z dowódców niemieckich na Półwyspie Apenińskim, w 1947 r. skazany przez brytyjski trybunał na karę śmierci za zbrodnie wojenne.

¹⁸ Tadeusz Kutrzeba (1886–1947), generał Wojska Polskiego, we wrześniu 1939 r. dowódca Armii „Poznań”.

Aleksander Pragłowski (1895–1974), oficer Wojska Polskiego, szef sztabu Armii „Warszawa”, więzień oflagów, po wojnie na emigracji.

X

28. IX wkroczenie Niemców przez Mokotów. Kapitan Opęchowski formuje oddziały ochotnicze do witania Niemców.

XI

29 IX–10 X. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej w nowej siedzibie Izby Przemysłowo-Handlowej na Wiejskiej. Nowa organizacja, nowe plany. Pierwsze pertraktacje z Niemcami. Pozostawienie SKSS jako jedynej reprezentacji ludności polskiej. Likwidacja Straży Obywatelskiej. Tłum kobiet na placu Marszałka Piłsudskiego przed sztabem wojennym niemieckim.

XII

10 X–30 XI 1939. Okres uspokojenia i organizacji prac Komitetu. Rozbudowa komitetów okręgowych. Nowy skład Prezydium, powołania Komisji Rewizyjnej w składzie: Prezydent [Piotr] Drzewiecki, Maciej Rataj, Marian Borzęcki, Stefan Dziewulski, Jan Miklaszewski i Teodor Vieweger. Organizacja na nowych zasadach kuchni i opieki nad dziećmi, sprawy opieki sanitarnej, stosunek do Zarządu Miejskiego. Pertraktacje z Niemcami. Blumenthal i inni. 15 XI posiedzenie plenum Komitetu i projekt Stanisława Arcta.

Pierwsze kroki [Adama] Ronikiera¹⁹.

XIII

Okres od 1 XII 1939 do 1 II 1940.

Pierwsze starcia z Niemcami. Nadzór sanitarny. Opieka nad chorymi i rannymi w szpitalach. Działalność doktora Grodzkiego i Marii

¹⁹ Piotr Drzewiecki (1865–1943), inżynier, przemysłowiec, prezydent Warszawy 1917–1921.

Marian Borzęcki (1889–1940), prawnik, adwokat, polityk, działacz Stronnictwa Narodowego i Stronnictwa Pracy, komendant główny Policji Państwowej (1923–1926), wiceprezydent Warszawy (1927–1934), zmarł w KL Gusen.

Stefan Dziewulski (1876–1941), prawnik, ekonomista, wydawca czasopism „Ekonomista”, „Prawo i Ekonomia”, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie (1927–1939).

Jan Miklaszewski (1874–1944), leśnik, działacz PPS, wykładowca, profesor i rektor SGGW w Warszawie, przewodniczący komisji rewizyjnej w SKSS.

Teodor Vieweger (1888–1945), biolog, od 1920 r. profesor i rektor (1925–1939) w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, w latach 1942–1945 wykładowca na tajnym Uniwersytecie Warszawskim i na Kursach Akademickich w Częstochowie.

Stanisław Jan Arct (1884–1963), wydawca, w czasie okupacji zaangażowany w tajnej pracy oświatowej.

Adam Ronikier (1881–1952), działacz społeczny, polityk, prezes Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1916–1918 i 1940–1943.

Tyszewiczowej. Tran dla dzieci. Gwiazdka w Skolimowie. Cień Wawra²⁰. Rozdawnictwo węgla ludności. Komitety okręgowe. Zbiórka bielizny dla polskich jeńców w obozach niemieckich.

XIV

Okres 1 II–1 IV 1940. Dalszy rozwój akcji SKSS. Opieka nad wysiedlonymi. Pierwsze transporty przesiedleńców, pomoc na duchu. Kuchnie i schroniska. Dożywianie dzieci, kalorie. Zakupy odzieży i obuwia. Pomoc amerykańska. Własny szpital SKSS dla gruźlików. Opieka polskiego Komitetu nad ludnością żydowską²¹.

XV

Okres 1 IV–1 X 1940. Powroty repatriantów. Organizacja własnych warsztatów komitetowych. Półkolonie letnie. Kłopoty aprowizacyjne i zakupy żywności. Amerykanin Mr Hartigan w Warszawie. Zbieranie odpadków, warsztaty. Stabilizacja prac Komitetu. Przeniesienie biur SKSS z dniem 1 IX 1940 do nowej siedziby w „Romie”.

XVI

Okres 1 X–31 XII 1940 [Adam] Ronikier w walce o władzę. Pierwszy projekt stworzenia RGO i krytyka statutów. Stosunki z władzami niemieckimi, przesłuchania w Gestapo. Rola Bischofa i Banku Emisyjnego. [Feliks] Młynarski a prezydium Komitetu. Bollenbach. Wewnętrzna praca Komitetu. Stosunki w Prezydium, współpraca ze społeczeństwem, nauczycielstwem, dziennikarzami, zarządem miejskim i jego organami. Dyrektor [Jan] Starczewski i prezydent [Julian] Kulski. Prezes Janusz Machnicki i arcybiskup [Adam] Sapieha. Konferencje krakowskie. Prace Sekretariatu Generalnego i dalsze przenikanie. Aresztowania i interwencje. [Roman] Rybarski, [Stanisław] Piołun-Noyszewski. Komplikacja budżetowa²².

²⁰ Egzekucja 107 mieszkańców Wawra w dniu 27.12.1939 r. w odwecie za śmierć dwóch podoficerów niemieckich.

²¹ Dotyczy wysiedlonych z tzw. „Kraju Warty” (Wielkopolska wraz z rejencjami kaliską i łódzką) Polaków i Żydów — obywateli polskich w latach 1939–1941 w ramach tzw. „Generalsiedlungsplan”.

²² Feliks Młynarski (1884–1972), ekonomista, bankowiec, wiceprezes Banku Polskiego SA (1924–1929), z upoważnienia prezesa Rządu RP na uchodźstwie Władysława Sikorskiego objął prezesurę Banku Emisyjnego w Generalnym Gubernatorstwie. Jan Starczewski (1904–1981), prawnik, organizator pomocy społecznej, dyrektor Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej w Zarządzie m.st. Warszawy (1934–1943), działał w SKSS, aresztowany w związku z organizowaniem pomocy dla wysiedlonych dzieci Zamojszczyzny, osadzony w obozach: Auschwitz, Neuengamme i Bergen-Belsen (1943–1945).

XVII

Okres od 1 I 1941 do 31 II [1941]. Starcia z władzami w dziedzinie aprowizacji, „nadużycia” przy zakupie artykułów kontyngentowych, kontrola akcji wysiedleńczych, aresztowanie profesora [Witolda] Staniszkisa, adwokata [Adama] Zagórowskiego, [Stanisława] Sedlaczka i innych. Profesor [Witold Teofil] Staniszkis i gwiazdka dla wysiedlonych. Akcja odzieżowa, tranowa, pomoc amerykańska²³.

XVIII

Ambicje [Adama] Ronikiera. Rada Opiekuńcza Miejska. Herr Gross. Współpraca [Stanisława] Wachowiaka²⁴ i [Janusza] Machnickiego. Zbiurokratyzowanie akcji przez RGO i podporządkowanie zarządzeniom niemieckim. Obiad polsko-niemiecki w pałacu w Jabłonnie na cześć Ameryki. Ogólne zestawienie wyników.

XIX

Posiedzenie likwidacyjne SKSS w dniu 29 marca 1941 r. Zakończenie.

Julian Kułski (1892–1976), oficer Legionów Polskich i Wojska Polskiego, od 1935 r. wiceprezydent Warszawy, komisarz burmistrz Warszawy 1939–1944.

Adam Sapieha (1867–1951), arcybiskup, metropolita krakowski od 1926 r., w czasie okupacji wspierał działalność RGO.

Roman Rybarski (1887–1942), ekonomista, profesor na Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Warszawskim, w czasie okupacji działał w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego jako dyrektor departamentu skarbu, zmarł w KL Auschwitz.

Stanisław Piołun-Noyszewski (1891–1941), pisarz, krytyk literacki i teatralny, w maju 1941 r. osadzony w niemieckim obozie koncentracyjnym KL Auschwitz-Birkenau, gdzie zmarł.

²³ Adam Zagórowski (+1940), adwokat, aresztowany, zmarł w KL Mauthausen.

Stanisław Sedlaczek (1892–1941), pedagog, działacz harcerski, w czasie okupacji współtwórca i naczelnik organizacji Harcerstwo Polskie, tzw. „Hufce Polskie”, zamordowany w KL Auschwitz.

²⁴ Stanisław Wachowiak (1890–1972), ekonomista, polityk, działacz Narodowej Partii Robotniczej, poseł na Sejm Ustawodawczy i na Sejm I kadencji, wiceprezes RGO.

Regulamin Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej

§ 1. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej działa na podstawie uchwały Rady Ministrów z dn. 1 września 1939 r., zgodnie z zasadami, ustalającymi zakres działalności Ogólnopolskiego Komitetu Samopomocy Społecznej.

Celem Stołecznego Komitetu jest zorganizowanie, koordynowanie i wykonywanie akcji zaspakajania w drodze samopomocy społecznej wszelkich niezbędnych potrzeb życiowych, duchowych i materialnych ludności, która w warunkach nienormalnych, zwłaszcza wojennych, uczynić tego własnymi środkami nie może, szczególnie zaś w zakresie:

- I) opieki nad rodziną;
- II) opieki nad dziećmi i młodzieżą;
- III) pomocy w ewakuacji
- IV) pomocy sanitarnej;
- V) zaopatrywania ludności;
- VI) propagandy

oraz wszelkich innych zadań, jakie stworzą nakazy chwili bieżącej.

§ 2. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej upoważniony jest do zbierania środków w gotówce i w naturze i pod tym względem przysługuje mu prawo pierwszeństwa przed wszystkimi innymi instytucjami.

§ 3. Komitet wybiera ze swego grona prezesa, wiceprezesów, skarbnika, sekretarza oraz 2 członków, stanowiących prezydium Komitetu.

§ 4. Prezes reprezentuje Komitet wobec władz i instytucyj zarówno państwowych, jak samorządowych, zwołuje posiedzenia prezydium, wydziału wykonawczego i posiedzenia plenarne, układa porządek obrad, przewodniczy na posiedzeniach wymienionych organów, a w razach nagłych decyduje o sprawach, należących do kompetencji prezydium.

Artur Śliwiński i pracownicy SKSS, 1940, Materiały Artura Śliwińskiego,
APAN, III-59, j. 99

Artur Śliwiński, b.d., Materiały Artura
Śliwińskiego, APAN, III-59, j. 182

Fotografia

Posiadaacz
legitymuje się
dowodem
z fotografią

Der Inhaber
legitimiert sich
mit dem mit
Lichtbild
versehenem
Ausweis

Nr. _____

Podpis posiadacza
Unterschrift des Inhabers

F. Czubalski

Legitymacja
Ausweis Nr. **9287**

STOLECZNY KOMITET SAMOPOMOCY SPOŁECZNEJ
STÄDTISCHES KOMITEE DER SOZIALEN FÜRSORGE

WARSZAWA • WARSCHAU

SEKCJA *Zdrowia - Gesundheit* - SEKCJA
UL. *Nowogrodzka 49* STR.

Prof. Dr. Czubalski Franciszek

urodzony *30. I. 1885* w *Przysusie*
geboren am _____ in
zamieszkały w *Warszawie* ul. *Gołębia* Nr. *4*
wohnhaft in _____ Str.
jest *Wiceprzewodniczącym Komitetu Pomocy Społecznej* ist als *Stellvertreter des Vorsitzenden der Hilfskommission für Ärzte*

Stożecznego Komitetu Samopomocy Społecznej. des Städtischen Komitees der Sozialen Fürsorge tätig.

Wszystkie władze uprasza się o udzielenie wymienionemu pomocy i ochrony. Sämtliche Behörden sind gebeten dem Genannten Hilfe und Beistand zu leisten.

Warszawa, dn. **1 2 PAZ. 1940**
Warschau, den

Przewodniczący Sekcji
Sekretarz Generalny

[Signature] *[Signature]*

Ausweis gültig bis: **1 MARZ 1941**
Legitymacja ważna do

[Signature]

WARSZAWA
STOLECZNY KOMITET
SAMOPOMOCY SPOŁECZNEJ
STÄDTISCHES KOMITEE
DER SOZIALEN FÜRSORGE
WARSCHAU

Legitymacja Stożecznego Komitetu Samopomocy Społecznej dla profesora medycyny, kierownika Katedry Fizjologii na Uniwersytecie Warszawskim Franciszka Czubalskiego (1885–1965), Materiały Franciszka Czubalskiego, APAN, III–144, j. 34

ARCHIWUM WIEDZY I WZRUSZEŃ

W prezentowanym tekście¹ chciałabym omówić najciekawsze obiekty przechowywane w Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Będą to najstarsze i rzadko upowszechniane dokumenty, fotografie i medale. W skład zasobu Archiwum i jego oddziałów terenowych, przechowywanego na przeszło dwóch kilometrach bieżących półek w magazynach, wchodzi akta Polskiej Akademii Nauk, jej licznych komitetów, instytutów i innych placówek naukowych oraz poprzedzających jej założenie organizacji społecznych: Kasy imienia Józefa Mianowskiego i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Bezcennym uzupełnieniem akt urzędowych są nieustannie pozyskiwane i stale porządkowane spuścizny polskich uczonych. Częścią zasobu są także akta specjalistycznych towarzystw naukowych z zespołem Polskiego Towarzystwa Historycznego na czele. Materiały w postaci dokumentów i akt są uzupełniane przez specjalne kolekcje: kartograficzną (mapy przechowywane są w poszczególnych zespołach archiwalnych, np. Leona Barszczewskiego, lub są wydzielone w specjalny zbiór map — około 1200 jednostek), fotograficzną, liczącą ponad 31000 zdjęć i fotokopii, oraz medalierską, w której skład wchodzi ponad 1000 medali, medalionów, plakiet i odznaczeń związanych tematycznie z nauką.

Przypomnę, że Pałac Staszica, czyli dom Towarzystwa Przyjaciół Nauk, od chwili swojego powstania stanowić miał po wsze czasy miejsce spotkań mężów nauki i, jak powiedział Stanisław Staszic, pomieścić zbiory rękopiśmienne i biblioteczne TPN oraz kolekcje autografów, militariów, dzieł sztuki i pamiątek ofiarowanych w testamencie w 1817 r. Towarzystwu Przyjaciół Nauk przez generała Jana Henryka Dąbrowskiego. W zbiorach Archiwum PAN przechowywane są zdjęcia Pałacu Staszica w różnych okresach jego istnienia (APAN, ZF: XXX-16, X-199, XIV-230,

¹ Wykorzystano tytuł artykułu Joanny Arvaniti *Archiwum wiedzy i wzruszeń*, „Stolica”, styczeń-luty 2014, s. 31–33.

XXXI–42, XXXI–35, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III–367, Kolekcja Leszka Zasztowta, fot. Barbary Wiktorowskiej)².

Na początek zaprezentuję pamiątkowy medal autorstwa Jana Ligbera, wybitny z okazji potwierdzenia w 1808 r. Towarzystwa Przyjaciół Nauk przez księcia Fryderyka Augusta I, króla Saksonii w latach 1806–1827, księcia warszawskiego w latach 1807–1815. Widzimy lewy profil władcy, w peruce, niżej jest sygnatura i inskrypcja: na awersie „Fryderyk August I książę warszawski”; na rewersie „Fryderykowi / Augustowi / królowi saskiemu / pierwszemu książęciu / warszawskiemu / towarzystwo król / przyjaciół nauk / przez niego / ustalone. Przypomnę, że Towarzystwo Przyjaciół Nauk, od 1808 r. Towarzystwo Królewskie Warszawskie Przyjaciół Nauk, powstało w 1800 r.; zrzeszało badaczy różnych specjalności i skupiało uczonych, literatów, osobistości oficjalne oraz tzw. przyjaciół nauk z ziem polskich i obcych. Było trzecią, po Towarzystwie Literatów w Polsce oraz Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych, stale zbierającą się polską akademią naukową, która przyczyniła się do powstania Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Towarzystwo Przyjaciół Nauk składało się z pięciu wydziałów, które statutowo gromadziły łącznie nie więcej niż 60 członków czynnych oraz nieokreśloną liczbę członków przybranych, honorowych, dopuszczonych, od 1814 r. zamiast dopuszczonych — członków korespondentów.

Przypomnę, że TPN istniało tylko 30 lat. Zostało rozwiązane przez władze rosyjskie w lipcu 1832 r. w ramach represji po powstaniu listopadowym, kiedy to cesarz rosyjski Mikołaj I Pawłowicz Romanow raczył uznać Towarzystwo Królewskie Warszawskie Przyjaciół Nauk za nieistniejące. Prezesami Towarzystwa Przyjaciół Nauk byli kolejno: Jan Chrzyciel Albertrandi (1731–1808), biskup rzymskokatolicki, jezuita, historyk, poeta; Stanisław Staszic (1755–1826), pisarz, publicysta, filozof, fundator siedziby TPN i pomnika Mikołaja Kopernika, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego Oświecenia, i Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841), który — jak sam powiedział — „żył dla ojczyzny, zmarł na wygnaniu”, dramaturg, powieściopisarz, poeta, absolwent Korpusu Kadetów, współautor projektu Konstytucji 3 maja, adiutant Tadeusza Kościuszki, ranny w bitwie pod Maciejowicami, więzień Twierdzy Pietropawłowskiej. W swoich zbiorach mamy portrety wszystkich prezesów TPN (ZF, APAN, XV–16, XV–40, Archiwum Zdzisława Oziembły). Julian Ursyn Niemcewicz napisał kiedyś: „Wrodzone jest w sercu człowieka kochać ziemię ojczystą: nie dziw, że ją kochają mieszkańcy łagodnego nieba, obfitej ziemi, że kochają

² Zob. Joanna Arvaniti, *Dzieje Palacu Staszica*, Warszawa 2013, ss. 25.

ojczyznę świetną i poważną. Lecz kochać ją pod cierpkim niebem, ubogą, wycieńczoną, obdartą, bez rozkoszy, same tylko w udziale mającą cierpienia, Polak tylko jeden może”. Julian Ursyn Niemcewicz również pięknie rysował. Znakomity jest rysunek ołówkiem jego autorstwa zatytułowany *Modlitwa* (Archiwum Zdzisława Oziembły). Dopełniając ten piękny rysunek, w lipcu 1840 r. napisał Niemcewicz *Modlitwę patrioty*, którą codziennie odmawiał i w której prosił Boga: „Nie daj się Polsce wypełnić, wyciągnij i owszem potężną prawicę Twą nad nią. Ponieś ją, ulecz jej rany, przywróć jej istność, niepodległość swobody, króla własnego [...] i daj mi śmierć szczęśliwą”. Te słowa wzruszają i na długo pozostają w sercu. Część pamiątek po Niemcewiczu zgromadzonych w Archiwum PAN pochodzi ze zbioru nieżyjącego już księdza prałata Zdzisława Oziembły, proboszcza parafii w Neplach³ (AZO). Obecnym proboszczem tej parafii jest ksiądz Piotr Piętka. Ksiądz Oziembło był historykiem, badaczem ziemi podlaskiej, doskonałym znawcą dziejów podlaskich unitów i wspaniałym gawędziarzem. Był przyjacielem Niemcewiczów i zbieraczem pamiątek po nich. Utrzymywał kontakty z żyjącymi potomkami wielkiego Juliana Ursyn Niemcewicza, między innymi z doktorem Witoldem Ursyn Niemcewiczem, również już nieżyjącym, autorem dziesięciotomowego opracowania *Miscellanea oraz wspomnienia własne dotyczące Niemcewiczów*. Część swoich unikatowych materiałów Zdzisław Oziembło ofiarował w 2002 r. Archiwum Polskiej Akademii Nauk na zorganizowaną wówczas wystawę poświęconą Julianowi Ursyn Niemcewiczowi *Ursynów — moja miłość*.

Jedne z najstarszych i najcenniejszych naszych materiałów to dokumenty dotyczące Towarzystwa Przyjaciół Nauk — dokumenty Schuchów. Jan Christian Schuch (1752–1813) to z pochodzenia drezdeńczyk, językowo Niemiec, sercem warszawianin, ogrodnik, intendent ogrodów królewskich Stanisława Augusta Poniatowskiego, planista ogrodów w Łazienkach Królewskich i w Wilanowie, projektant placów Zbawiciela i Unii Lubelskiej w Warszawie, założyciel pierwszej eksperymentalnej szkoły drzew owocowych w Polsce. Aleją Jana Chrystiana Szucha nazwano przed 2. wojną światową i ponownie w 1991 r. jedną z najbardziej reprezentacyjnych ulic stolicy. Posiadamy w naszych zbiorach patent przyjmujący Jana Christiana Schucha w poczet członków czynnych Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk z podpisem 2. prezesa TKWPN Stanisława Staszica z 1811 r. (Materiały Rodziny Schuchów, APAN, III–377, j. 1). Przypomnę, że do obowiązków członka czynnego

³ Wykorzystano tekst referatu Joanny Arvaniti *Moje Neple*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2007, nr 47, s. 200–215.

należało uczestniczenie w posiedzeniach Towarzystwa i wygłaszanie referatów. Natomiast Adolf Grzegorz Schuch (1792–1880), architekt, budowniczy, wiceprezydent powstańczej Warszawy w 1831 r., projektant wielu budowli w Warszawie, np. budynku Teatru Wielkiego, przebudowy pałacu Mniszchów na Resursę Kupiecką, hotelu przy ul. Bielańskiej 7, domów mieszkalnych przy ul. Długiej 16 i Wierzbowej 2, domu Wilhelma Malcza przy ul. Krakowskie Przedmieście, dworku przy al. Szucha 64, młyna parowego na Solcu, budynków dla zboru warszawskiego ewangelicko-augsburskiego. Adolf Grzegorz Schuch to syn Jana Christiana Schucha. Posiadamy również patent przyjmujący Adolfa Grzegorza Schucha w poczet członków przybranych Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk z podpisem 3. prezesa TKWPN Juliana Ursyn Niemcewicza z 1830 r. (Materiały Rodziny Schuchów, APAN, III–377, j. 2). Przypomnę, że zadaniem członków przybranych miała być głównie popularyzacja osiągnięć nauki, bez obowiązku wygłaszania referatów.

Bardzo cenna jest unikatowa strona tytułowa i karta cysterskiej *Księgi cudów* z 1273 r. (APAN, 171). Jest to dokument pergaminowy z doskonale zachowanymi barwnymi inicjałami oraz zakreślonymi, a często też zaznaczonymi na marginesie uwagami przepisującego; na kartach widoczne są zapisane dookoła otwory, pozostałe po uszkodzeniach na skórze (oczach, uszach) zasłużonej dla nauki kozy. Przypomnę tylko, że cystersi zostali sprowadzeni do Polski w połowie XII wieku; pierwsze klasztory na ziemiach polskich powstały w Brzeźnicy, Łeknie, Łądzie, Lubiążu, Kołbaczu, Sulejowie, Wąchocku, Koprzywnicy i Oliwie; cystersi nosili białe habity i czarne szkaplerze przepasane płóciennym pasem i dlatego nazywani byli białymi mnichami. Zakon białych mnichów był w owym czasie bardzo postępowy, cystersi należeli bowiem do inicjatorów zakładania kuźni wodnych, stawów rybnych, młynów i browarów; opactwa i klasztory cysterskie były w średniowieczu ważnymi ośrodkami kultywującymi kulturę, naukę i medycynę, wprowadzającymi postęp w rzemiośle i rolnictwie. Ich dewizą było motto „Ora et labora”/„Módl się i pracuj”. Była to również dewiza zakonu benedyktynów.

Perłą Biblioteki Archiwum PAN jest księga *Geometra polski* Stanisława Solkiego SJ. Jest to pierwsza książka po polsku, w której zawarto rysunki używanych wówczas urządzeń technicznych, opatrzone uwagami o wydajności maszyn i przestrogi dotyczącymi bezpieczeństwa pracy; zawiera ona słownik wyrazów techniczno-budowlanych w języku polskim oraz reprodukcje m.in. rysunków Stanisława Solkiego; wydana została w Krakowie w 1683 r.

W naszych zbiorach jest bardzo cenna kolekcja, nr 103, zawierająca niezwykle ważne papiery, udostępniane w oryginale tylko specjalnym gościom. Są tu m.in. dokumenty dotyczące dziejów Uniwersytetu Wileńskiego, np. dokument w języku staroruskim z 1580 r. z podpisem i opłatkową pieczęcią średnią koronną króla Stefana Batorego (64 mm średnicy), nadający dobra jezuitom po przekształceniu Kolegium Jezuitów w Wilnie w Akademię i Uniwersytet Wileńskiego Towarzystwa Jezusowego w 1579 r. Przypomnę, że Uniwersytet w Wilnie został założony właśnie w 1579 r. przez króla Polski Stefana Batorego jako Akademia i Uniwersytet Wileński Towarzystwa Jezusowego. Początkowo Akademia Wileńska miała Wydział Filozoficzny i Teologiczny, później także Wydział Prawny. Oficjalnym językiem wykładowym na tej uczelni była łacina. Jej pierwszymi rektorami byli Piotr Skarga i Jakub Wujek. Uniwersytet został zlikwidowany ukazem carskim 8 maja 1832 r. w ramach represji po powstaniu listopadowym. W świadomości polskiego społeczeństwa Wilno pozostało jednak na zawsze „Atenami Północy”, miastem Śniadeckich i Mickiewicza, poetów, patriotów i uczonych. Mamy w zbiorach tej kolekcji doskonale zachowany fragment kopii odręcznego planu miasta Wilna z 1672 r. z polskimi nazwami ulic, domów i ogrodów. Widzimy na nim rzekę Wilejkę, ulicę Zamkową, dom złotnika, domek Macieja rzeźnika, domek Jana Radziwiłła, pałac wielki; oryginał całego planu miasta znajduje się w zbiorach prawosławnego monasteru Troickiego w Wilnie.

Podczas zwiedzania Wilna moją uwagę zwrócił budynek Liceum Jana i Jędrzeja Śniadeckich. Przypomnę, że Eksperymentalne Państwowe Liceum im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich⁴ w Wilnie istniało tylko rok i trzy miesiące. Była to szkoła niezwykle, wyjątkowa. Ludzie, dzięki którym Liceum powstało i funkcjonowało, wiązali z nim bogate plany, marzenia i nadzieje. Los jednak sprawił inaczej. Zmiany władz w Wilnie po wybuchu 2. wojny światowej spowodowały, że szkołę zamknięto, ale mimo że działała ona tak krótko, trwale zapisała się złotymi zgłoskami w historii polskiej nauki i kultury. Projektodawcą, inicjatorem, organizatorem i dyrektorem Liceum był Wacław Staszewski (1892–1970), fizyk, pedagog i wychowawca, człowiek obdarzony niezwykle inteligencją, pasją, siłą przekonywania, a jednocześnie posiadający wszechstronną wiedzę, bogate doświadczenia i niespożyte siły. Państwowe Liceum im. Jana i Jędrzeja

⁴ Zob. Joanna Arvaniti, *Nauczyciele i uczniowie Eksperymentalnego Państwowego Liceum im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Wilnie w zasobie Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, [w:] *Polsko-litewskie kontakty naukowe w świetle zbiorów archiwalnych i bibliotecznych*, Warszawa 2004, s. 182–218.

Śniadeckich było dwuletnią szkołą dla uzdolnionej młodzieży męskiej. Niezwykłość tej placówki polegała na tym, że była ona ściśle związana z Uniwersytetem Stefana Batorego i obdarzona została wieloma przywilejami, jakich nie miały inne szkoły średnie w kraju. Uczyli w niej tylko profesorowie USB. Miało ono kształcić elitę umysłową Polski. Młodzież miała do wyboru trzy profile klas: humanistyczny, przyrodniczy i matematyczno-fizyczny. Dyrektor Staszewski prowadził specjalny zeszyt, w którym zapisywał uwagi na temat uczniów. Spostrzeżenia zanotowane na pożółkłych już kartkach drobnym, wyraźnym pismem świadczą o trosce, serdeczności i autentycznym zainteresowaniu Staszewskiego problemami wychowanków. Pisze np. o jednym z podopiecznych: „Matka chora (chodzi na prześwietlenia); ojciec, były kolejarz, zwolniony z posady. W pokoju, gdzie dzieci się uczą, lampa słaba i wisi za wysoko”. W naszych zbiorach zachowały się m.in. fotografie uczniów wszystkich trzech profilów szkoły, legitymacja szkolna jednego z wychowanków, wspomniany zeszyt, a przede wszystkim spuścizna Wacława Staszewskiego, którą Archiwum Polskiej Akademii Nauk nabyło w latach 70. XX wieku od najmłodszej siostry Staszewskiego Henryki Królikowskiej. Zespół przechowywany w APAN (Materiały Wacława Staszewskiego, APAN, III–203) liczy 68 jednostek i obejmuje m.in. papiery odnoszące się do Liceum im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Wilnie (j. 26): są to akta urzędowe, notatki dyrektora, bogaty zbiór fotografii oraz obfita korespondencja, dzięki której poznajemy powojenne losy nauczycieli i uczniów Liceum. Część dokumentów dotyczących tej niezwyklej placówki przekazał Staszewski w 1969 r. Ministerstwu Oświaty PRL, niektóre zaś przechowywane są w Litewskim Centralnym Państwowym Archiwum Akt Nowych w Wilnie (F. 213). Jak dowiadujemy się od Henryki Królikowskiej, która spisała wspomnienia brata ze sporządzonych przez niego notatek, czas organizacji Liceum im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Wilnie oraz jego dwuletniej [sic!] egzystencji uważał Staszewski za najszcześniejszy okres swego życia⁵. Ale to już jest temat zupełnie innego wykładu.

Chciałabym zwrócić uwagę na dyplom doktora filozofii i nauk wyzwolonych (gramatyka, retoryka, dialektyka, arytmetyka, geometria, muzyka i astronomia) Michała Kado (1765–1824), architekta, majora wojska polskiego, późniejszego profesora Uniwersytetu Warszawskiego i Wileńskiego, z podpisem rektora UW Hieronima Stroynowskiego, ekonomisty, biskupa wileńskiego, prorektora UW Józefa Mickiewicza, jezuitę,

⁵ Wacław Staszewski, *Życie urozmaicone*, Materiały Wacława Staszewskiego, APAN, III–203, j. 35, k. 40.

profesora fizyki, być może stryja Adama Mickiewicza lub tylko jego imiennika, a także rektora UW Szymona Malewskiego, profesora prawa i ekonomii politycznej, z 1806 r. (APAN, 103).

I jeszcze dwa cenne pisma z początku XIX wieku: pismo rektora Uniwersytetu Wileńskiego Jana Śniadeckiego (1756–1830), astronoma, matematyka, filozofa, autora kalendarzy, konstruktora wraz z Janem Jaśkiewiczem pierwszego w Polsce balonu, starszego brata Jędrzeja Śniadeckiego, do Sądu Głównego Wileńskiego w sprawie sprzedaży na rzecz UW posiadłości w Wilnie i zwolnienia go od podatku z 1808 r. Drugi dokument to pismo księcia Adama Jerzego Czartoryskiego (1770–1861), męża stanu, pisarza, poety, mecenas sztuki i kultury, kuratora Wileńskiego Okręgu Naukowego, do władz Uniwersytetu Wileńskiego w sprawie przyjmowania do publicznych szkół kowieńskich dzieci z Księstwa Warszawskiego z 1810 r. (APAN, 103).

Naszą perełką jest słynny i niezwykle cenny, doskonale zachowany (po renowacji) *Wieniec szkolny* „Dla wiekopomnej nagrody, za osobliwą pilność i postępki w religii, moralności, obyczajach i nauce [proszę zwrócić uwagę na kolejność wymienionych zasług ucznia, nauka jest przytoczona jako ostatnia zasługa dobrego ucznia], przyznany przez Szkoły Warszawskie Księżu Pijarów wychowankowi 3. klasy niejakiemu Stanisławowi Kotowskiemu publicznie na popisie rocznym oddany 23 lipca 1811 r.” z podpisami Stanisława Staszica, Juliana Ursyn Niemcewicz i Samuela Bogumiła Lindego (APAN, 103).

Perełkę wśród omawianych eksponatów APAN stanowi *Księga gratulacyjna Aleksandra Jabłonowskiego* (1829–1913), historyka, etnografa, podróżnika, pierwszego prezesa Towarzystwa Miłośników Historii oraz Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, z życzeniami i autografami wybitnych przedstawicieli nauki, kultury i polityki, wręczona mu podczas jubileuszu 12 maja 1908 r. w hotelu „Bristol” w Warszawie, zorganizowanego z okazji 50-lecia jego pracy naukowej; autorem projektu graficznego książki był Jan Bukowski, kierownik Drukarni Artystycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego (APAN, 158).

A oto mój ulubiony bohater tej prezentacji — Samuel Bogumił Linde, z pochodzenia Szwed, językowo Niemiec, z wyboru Polak, sercem Słowianin, leksykograf, pedagog, bibliotekarz, członek czynny TPN, autor 6-tomowego *Słownika języka polskiego*, jeden z założycieli Uniwersytetu Warszawskiego i jego biblioteki, w latach 1813–1819 prezes Kolegium Ewangelicko-Augsburskiego, od 1839 r. członek korespondent Cesarskiej Akademii Nauk, dla której opracowywał rosyjsko-polski

słownik porównawczy, mający na celu zbliżenie, a nawet ujednolicenie tych dwóch języków słowiańskich; chociaż słownik nigdy nie został ukończony (opracowano go do litery K), zdążył wywołać ostre kontrowersje wśród uczonych polskich i rosyjskich; córka Lindego Ludwika Górecka ufundowała nagrodę imienia Lindego w wysokości 650 rubli, przyznawaną co trzy lata przez Polską Akademię Umiejętności za najlepszą pracę językową. Zaprezentuję korespondencję Samuela Bogumiła Lindego z jego ukochanymi dziećmi (APAN, 112). Przypomnę, że Linde miał dwie żony: Ludwikę z Bürgerów, córkę warszawskiego kupca, oraz Ludwikę Aleksandrę Nussbaum, Szwajcarkę, przyjaciółkę Chopinów; miał w sumie dwanaścioro dzieci, z których ośmioro niestety zmarło w dzieciństwie lub we wczesnej młodości; dzieci Lindego były bardzo słabego zdrowia; tylko cztery jego córki dożyły wieku dojrzałego: Ludwika Dominika Eleonora, żona warszawskiego budowniczego Józefa Góreckiego; Anna Zofia Leona, żona radomskiego aptekarza Ksawerego Brandta; Ludwika Emilia Izabela, żona znanego pastora Leopolda Otta; Aleksandra Józefa Tekla, żona Mateusza Maurycego Koraszewskiego, muzyka, autora pierwszej monografii o Fryderyku Chopinie. Nasze najstarsze zdjęcie (APAN, ZF, XXXI–52) prezentuje właśnie rodzinę Samuela Bogumiła Lindego; na fotografii siedzą od lewej: Emilia, Ksawery, Wanda, Anna z Lindów, Władysław; jest to reprodukcja dagerotypu sprzed 1860 r. Mamy w swoich zbiorach jeden list samego Lindego do ukochanych dzieci z 1846 r., napisany bardzo wyraźnie, czytelnie, pięknym charakterem pisma, który kończy się słowami: „Wasz ojciec zawsze was kochający i Bogu, i dobrym ludziom polecający”. Mamy też listy dzieci do ojca oraz do siebie wzajemnie. Dzieci pisały je z okazji urodzin taty, różnych świąt i ważnych wydarzeń, dużo w nich czułych, pełnych miłości i szacunku słów, dziecięcych obietnic, niektóre są w postaci wierszyków, wszystkie są wzruszające, napisane starannie, część z nich ma linijki ułatwiające stawianie równych liter. Zacytuję kilka dziecięcych liścików: „By dla Ciebie, Ojczy drogi, nieba nie szczędziły łask, jak teraz zawsze los błogi do blasku przydawał blask. By szczęście wiecznie Ci trwało, cierpienia znalazły zgon, wszystko Ci, wszystko sprzyjało, błagam zawsze niebios tron (Bogumiła Linde)”; „Kochana Ludwisiu, Gdy to Twoje urodziny, a ja o tym nie wiedziałam i teraz dopiero się dowiedziałam, więc ci obiecuję być posłuszną, grzeczną i porządną, rzadko się z Emilką i Sabinką sprzeczać, ustępować im i dawać dobry przykład młodszym siostram, nie odpowiadać na przestrogi Ludwini. Mówić po francusku, z drugiej strony życzę ci zdrowia, szczęścia (Bogumiła Linde)”; „Kochany Papo, gdyż to Papy urodziny, więc życzę

Papie zdrowia, szczęścia i długiego życia, ażeby Papa zawsze szczęśliwy i wesół był, ja obiecuję Papie być grzeczną, posłuszną wszystkim starszym ode mnie osobom. Będę pracowitą, Ludwisię wyręczać we wszystkim, nie przekomarzać się z nikim, dawać dobry przykład młodszym siostram, to Ci obiecuje twoja przywiązana córka Bogumiła Linde.”. Te słowa napisane dwa wieki temu na pożółkłych, rozpadających się ze starości karteczkach starannym dziecięcym charakterem pisma wzruszają i chwytają za serce⁶.

W 2012 r. obchodziliśmy 200. rocznicę urodzin najpłodniejszego polskiego pisarza, autora 232 powieści, w tym 144 powieści społecznych, obyczajowych i ludowych oraz 88 historycznych, z których najbardziej znana jest *Stara baśń*, rozpoczynająca cykl 29 powieści o historii Polski, Józefa Ignacego Kraszewskiego⁷. Matka Józefa Ignacego Kraszewskiego, będąc w zaawansowanej ciąży, na stanowczą prośbę lub może raczej na rozkaz męża, wraz ze swoją matką Anną Malską, nauczycielką panią Stokowską oraz lekarzem z Włodawy Janem Plenkiem przybyła do stolicy, aby przed rozwiązaniem uniknąć na wsi niebezpieczeństwa w czasie ruchów wojsk podczas wojny rosyjsko-napoleońskiej (było to bardzo słuszne posunięcie). Józef Ignacy Kraszewski urodził się w zajeździe przy ulicy Aleksandria (obecnie Kopernika) 28 lipca 1812 r. Chrzest przyszłego pisarza odbył się 6 sierpnia 1812 r. w kościele św. Krzyża przy ulicy Krakowskie Przedmieście 3 w Warszawie. O Józefie Ignacym Kraszewskim mówi się, że „nauczył nas czytać po polsku i dał nam na czym czytać po polsku”, że w życiu „napisał więcej, niż inni zdołali przeczytać”, że „zapisywał litery szybciej, niż zecerzy zdołali składać”. Dziś trudno nam nawet sobie wyobrazić, że Kraszewski napisał ponad 600 grubych ksiąg, nie mówiąc już o całych tomach jego przebogatej korespondencji, bez komputera, bez Worda, bez Internetu, a nawet bez maszyny do pisania, po prostu maczając pióro w kałamarzu. A przecież był też znakomitym malarzem (rysował, szkicował, ilustrował swoje książki i listy, kolekcjonował dzieła malarskie i ryciny), pasjonował się muzyką (komponował, zajmował się krytyką muzyczną, grał na fortepianie), prowadził działalność redakcyjno-wydawniczą (nabywszy w 1868 r. drukarnię, w ciągu trzech lat jej działalności wydał 74 książki), był miłośnikiem historii i archeologii, parał się litografią, miedziorytnictwem,

⁶ Materiały Samuela Bogumiła Lindego, APAN, 112, j. 6.

⁷ Zob. Joanna Arvaniti, *Józef Ignacy Kraszewski. Urodził się w gospodzie, zmarł w hotelu*, „Wrocławskie Studia Wschodnie”, 2012, s. 316–323; Joanna Arvaniti, Katarzyna Słojkowska, *Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887). Katalog wystawy*, Warszawa 2012, ss. 28.

a nawet malowaniem na porcelanie, pracował społecznie (w Żytomierzu był kuratorem szkół, dyrektorem teatru, prezesem różnych towarzystw o charakterze społecznym i dobroczynnym), wiele podróżował, a także w pewnym okresie swojego życia zajmował się intensywnie, chociaż bez pasji, pracą na roli. „Bodźcem dla mnie — powiedział podczas jubileuszu 50-lecia swojej pracy literackiej w Krakowie w 1879 r. — była miłość tej Ojczyzny, której losy w dzieciennym sercu już tkwiły raną, do dziś dnia niezagojoną”. Był też ojcem rodziny: miał żonę, czworo dzieci, z którymi były wiecznie najróżniejsze kłopoty, potem wnuki, no i oczywiście kilka, czasem bardzo wymagających kochanek. Jak napisał jeden z uczniów „Kraszaka”, ten facet to cyborg albo musiał na bank coś brać. I rzeczywiście brał, zresztą jak wówczas liczni wielcy tego świata: zgodnie z duchem epoki palił opium i pił laudanum. Trudno wybrać najciekawsze obiekty z materiałów Ignacego Kraszewskiego. Piękny jest np. list z Drezna z 19 marca 1884 r. oraz koperta listu Józefa Ignacego Kraszewskiego do Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma (1829–1910), poety, literata, tłumacza, działacza społecznego i filantropa, który zapoczątkował m.in. leczenie ubogich dzieci mlekiem, nazywane „kuracją mlekową”, która z biegiem czasu, w okresie międzywojennym, objęła całą Polskę pod nazwą „szklanka mleka”; piękne ilustracje na liście i kopercie są oczywiście autorstwa atlety pióra, jak czasem nazywa się Józefa Ignacego Kraszewskiego (Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma, APAN, P.III–10, j. 3).

Represje po powstaniu styczniowym oraz różne koleje losu zaprowadziły wielu Polaków w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku na Syberię⁸. Nie brakowało wśród nich także uczonych, którzy walnie przyczynili się do wielodziedzinowych badań nad tą rozległą krainą, takich jak Benedykt Tadeusz Dybowski, zoolog opisujący faunę i florę Bajkału, przysły członek Rosyjskiej Akademii Nauk. Dybowski był lekarzem, absolwentem Uniwersytetu Dorpackiego (Tartu). Ten popularyzator języka esperanto i propagator teorii Darwina w czasach, gdy teoria ta powolnie zdobywała sobie uznanie w świecie naukowym i jeszcze wolniej w szerszych kręgach społecznych, zesłany został za udział w powstaniu styczniowym na 12 lat ciężkich robót na Syberię, gdzie opisywał nowe gatunki skorupiaków, mięczaków, ptaków i ryb Bajkału oraz samo jezioro. Pomimo że jego prośby o wsparcie finansowe czy chociaż publikację wyników badań

⁸ Zob. Joanna Arvaniti, Dorota Pietrkiewicz, *Syberia — legenda i rzeczywistość na wystawie „Polscy badacze Syberii”*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2015, nr 50, s. 213–220.

były odrzucane lub ignorowane przez Akademię i Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne, niestrudzenie opisywał faunę i florę Zabajkala, Kamczatki i Sachalina. Równocześnie wykonywał zawód lekarza — także wśród chorych na trąd na Kamczatce — i zbierał materiały leksykograficzne dotyczące gwar i języków miejscowych ludów. W 1928 r. został wreszcie uhonorowany członkostwem Rosyjskiej Akademii Nauk. Miał wówczas 95 lat. Z materiałów Benedykta Dybowskiego chciałabym zachować w pamięci m.in. jego dyplom członkowski Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Akademii Nauk ZSRR, zdjęcie z zesłania, piękną fotografię rodzinną oraz zdjęcie z ukochaną wnuczką Dusią (Materiały Benedykta Dybowskiego, APAN, III–327, j. 2, 5).

Malarz Roman Szwoynicki (1845–1915) za udział w walkach powstańczych w 1863 r. został zesłany na Syberię. Przebywał w Tobolsku, Krasnoufimsku, Jekatierynburgu, później w Kazaniu i Cywilsku. W swoich szkicach, rysunkach i akwarelach utrwalił wizerunki polskich zesłańców, rdzennych mieszkańców Syberii, zwierząt oraz ujmująco piękne w swej monotonii i bezkresności syberyjskie krajobrazy. W 1867 r. wrócił do kraju. W 1899 r. dostał list od polskiego noblisty Henryka Sienkiewicza, chrzestnego ojca córki Danusi, zapraszającego go na posiedzenie rady rodzinnej „o ósmej wieczorem punkt”. Dodam, że zaproszenie to znajduje się w pięknym unikatowym albumie Romana Szwoynickiego (*silva rerum*) zawierającym listy, wiersze, wspomnienia, notatki, wycinki prasowe, nekrologi, rysunki, m.in. bajka Henryka Sienkiewicza *Upór borów litewskich* z 1887 r. (Materiały Romana Szwoynickiego, APAN, 39).

Omawiając skarby Archiwum PAN, nie możemy pominąć dokumentów Leona Barszczewskiego⁹ (1849–1910), topografa, geologa, glaciologa, badacza kultury Azji Środkowej, nie tylko dlatego, że są to materiały niezwykle ciekawe, ale również dlatego, że Leon Barszczewski to prapradziadek Igora Strojeckiego, przyjaciela Archiwum PAN, pasjonata genealogii, publicysty, varsavianisty, który z zapałem przywraca pamięć o swoich niezwykłych przodkach, m.in. o aktorze Elżbiecie Barszczewskiej, psychologu i wynalazcy Julianie Ochorowiczu oraz właśnie o Leonie Barszczewskim. Igor Strojecki ofiarował naszemu Archiwum wspaniałe zdjęcia swoich przodków. Leon Barszczewski w latach 1876–1896 pełnił z własnej woli służbę w powstałym wówczas oddziale topograficznym garnizonu w Samarkandzie, w którym awansowano go do stopnia sztabkapitana, potem kapitana i podpułkownika. Podejmował liczne samotne

⁹ Zob. Joanna Arvaniti, Stanisław Chankowski, Zygmunt Kolankowski, *Leon Barszczewski (inventarz)*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2009, nr 50, s. 30–44.

wyprawy oraz uczestniczył wraz z badaczami rosyjskimi i francuskimi w ekspedycjach naukowych lub militarnych do Azji Środkowej. Podczas ekspedycji odkrył złoża rud metali i kamieni szlachetnych, pokłady złota, srebra, węgla kamiennego i ropy naftowej oraz źródła mineralne; prowadził badania lodowców oraz obserwacje geograficzne, antropologiczne i etnograficzne, wykonywał piękne fotografie, m.in. zdjęcia dokumentujące życie napotykanym w wyprawach ludów, zbierał okazy przyrodnicze, archeologiczne i etnograficzne, które stały się podstawą założonego przez niego Muzeum Przyrodniczo-Etnograficznego w Samarkandzie. Jego imię nosi lodowiec w Górach Hisarskich. W 1880 r. ożenił się z Ireną Niedźwiecką (zmarłą na gruźlicę 27 listopada 1890 r.). Miał pięcioro dzieci, które sam wychował: Wiktorię (wyszła za mąż za Władysława Szweryna), Jadwigę (wyszła za mąż za Zygmunta Michałowskiego), Irenę (wyszła za mąż za Tomasza Rudnickiego), Annę (wyszła za mąż za Stefana Strojckiego) i Leonarda (zmarł tragicznie w 1915 r.). Za odmowę przejścia na prawosławie „zesłano” Leona Barszczewskiego do Siedlec, do 177. Rezerwowego Krasnostawskiego Pułku Piechoty. W lipcu 1904 r. delegowano go do Charbina, a po zakończeniu wojny rosyjsko-japońskiej, w której brał udział, wrócił do Siedlec, gdzie awansowano go do stopnia pułkownika i gdzie mieszkał do końca życia, robiąc wyprawy do Taszkientu, Samarkandy i Soczi. W 1904 r. założył dla dziewcząt Szkołę Handlową w Siedlcach (obecnie Liceum im. św. Królowej Jadwigi), której pierwszą przełożoną została jego córka Jadwiga. Zmarł tragicznie (oskarżony niesłusznie o defraudację pieniędzy, popełnił samobójstwo) 19 marca 1910 r. w Częstochowie i został pochowany na cmentarzu Kule, skąd — po kradzieży pomnika z jego mogiły — praprawnuk Igor Strojcki przeniósł jego prochy w 1995 r. do grobu rodzinnego na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. W testamencie swoim Leon Barszczewski napisał: „W razie śmierci pragnę leżeć na polskiej ziemi”. Jego życzenie zostało spełnione (Materiały Leona Barszczewskiego, APAN, III–131, j. 10; APAN, ZF, XXIV–274; APAN, ZF, KIS).

Chciałabym jeszcze podzielić się z informacjami o przechowywanych w naszych zbiorach fotografiach i dokumentach braci Piłsudskich¹⁰. Na początek wybrałam piękne zdjęcie młodych Piłsudskich — Józefa i Bronisława. Bronisław Piłsudski (1866–1918) to postać nad wyraz

¹⁰ Zob. Antoni Kuczyński, *Bronisław Piłsudski — dzieje zesłania oraz recepcja jego badań nad kulturą tubylców Sachalinu*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2016, nr 57, s. 173–187; Zbigniew Wójcik, *Bronisław i Józef Piłsudscy — zesłańcy*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2016, nr 57, s. 188–207.

tragiczna, zawsze pozostająca w cieniu sławnego brata Józefa. Broniś, etnograf, socjolog, językoznawca w 1887 r. za domniemany udział w przygotowywaniu zamachu na cara Aleksandra III został skazany na karę śmierci przez powieszenie; wyrok zamieniono na zesłanie na Sachalin na 15 lat katorgi. Osiadł we wsi Rykowskijskoje w okręgu tymowskim. Początkowo pracował fizycznie. W 1888 r. rozpoczął nauczanie dzieci. Władał biegle językiem gilackim, oroczańskim i obydwoma gwarami Ajnów. Wśród materiałów, które pozostawił, są między innymi teksty ajnuskie, fotografie, zbiory słów i walki fonograficzne z nagraniami pieśni i opowieści Ajnów, których obserwował na Sachalinie i na wyspie Hokkaido. Dzięki Piłsudskiemu znana jest zanikająca dzisiaj kultura i język Ajnów, Gilaków i Niwchów. Każde miasteczko na Sachalinie ma izbę pamięci poświęconą Bronisiowi Piłsudskiemu. Jedną z gór na Sachalinie nazwano jego imieniem. Z plemienia Ajnów pochodziła żona Bronisia, z którą miał dwoje dzieci — syna i córkę. Ich potomkowie mieszkają do dzisiaj w Japonii, a wnuk Kazujasu Kimura odwiedził dwukrotnie Polskę. Miał wówczas możliwość spotkania się z rodziną swego dziadka. Gościła go bowiem Maria Piłsudska-Jaraczewska, córka marszałka Józefa Piłsudskiego, oraz jej liczna rodzina. Był w Krakowie, Zakopanem i Wilnie, odwiedzał miejsca związane z życiem Bronisia Piłsudskiego, co dokumentuje japoński film telewizyjny noszący tytuł *Więzy krwi, które przetrwały sto lat*. Dumni jesteśmy z dwóch oryginalnych listów Bronisława Piłsudskiego: jeden to list do Henryka Ułaszyna (1894–1956), językoznawcy, slawisty, profesora uniwersytetów we Lwowie, Poznaniu i Łodzi, z 1914 r. (Materiały Henryka Ułaszyna, APAN, III–162, j. 279), drugi zaś skierowany jest do Leopolda Jaworskiego (1865–1930), prawnika, polityka, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, z 1915 r. (Materiały Leopolda Jaworskiego, APAN, III–84, j. 41). Po śmierci na raka swojej wielkiej miłości z czasów młodości Marii z Baniewiczów Żarnowskiej, z którą Broniś związał się po powrocie z zesłania, mimo że była ona już żoną wysokiego rosyjskiego urzędnika, w Paryżu 17 maja 1918 r. Piłsudski oddał swe ciało nurtom Sekwany, rzucając się z przęsła jednego z mostów. Pochowano go na cmentarzu w Montmorency. Widziałam ten zapomniany grób Bronisia, zresztą z błędem w nazwisku. Bardzo się wzruszyłam. I na zakończenie opowieści o Piłsudskich przywołam list z Sulejówka z 1924 r. Józefa Piłsudskiego (1867–1935), w którym marszałek przekazuje na rzecz Uniwersytetu Wileńskiego, w tym na potrzeby Wydziału Sztuki, całą swoją miesięczną pensję w wysokości dwóch miliardów i dwudziestu kilku milionów marek polskich (Materiały do Dziejów Uniwersytetu Wileńskiego, APAN, 103, j. 3).

Zgromadzona w Archiwum PAN dokumentacja świadczy o przyjaźni lub może raczej zażyłości Alberta Einsteina¹¹ i Mieczysława Wolfkego. Mieczysław Wolfke (1883–1947), syn Karola, inżyniera drogowego, i Lucyny Kościńskiej, której brat Gustaw Kościński był znanym fizykiem, to jeden z najznamienitszych, ale także najbardziej niedocenionych polskich naukowców, fizyk, prekursor telewizji i holografii. W grupie materiałów biograficznych w spuściźnie Mieczysława Wolfkego są m.in. papiery dotyczące jego habilitacji u Alberta Einsteina. Jest tu m.in. dokument z 26 maja 1913 r. zawierający omówienie wniosku habilitacyjnego Mieczysława Wolfkego przez przewodniczącego VIII Wydziału Politechniki Zuryskiej Grossmana, podkreślającego pozytywne opinie o habilitancie profesorów Einsteina i Weissa (Materiały Mieczysława Wolfkego, APAN, III–71, j. 21). Wśród nielicznej korespondencji Mieczysława Wolfkego są dwa listy polskiego fizyka do Alberta Einsteina z 1946 r. Jeden (maszynopis) napisany został 10 lipca w Sztokholmie, gdzie profesor przebywał jako delegat rządu polskiego w sprawie zakupu aparatury naukowo-badawczej, i dotyczy pracy Mieczysława Wolfkego *Ueber die Multiphotone* (zresztą dołączonej do listu); Wolfke prosi w nim Einsteina o uwagi (Materiały Mieczysława Wolfkego, APAN, III–71, j. 21). Drugi list (również maszynopis) napisany został 17 sierpnia w Zurychu, gdzie profesor w latach 1946–1947 wykładał gościnnie fizykę niskich temperatur na Politechnice Federalnej i gdzie 4 maja 1947 r. niespodziewanie zmarł. Jest to odpowiedź na pismo Alberta Einsteina z 17 lipca tegoż roku z Princeton. Einstein, zmuszony do opuszczenia Niemiec, od 1933 r. był profesorem w Institute for Advanced Study w tym mieście. List Einsteina — oczywiście po niemiecku, gdyż genialny uczony naprawdę biegle posługiwał się tylko tym językiem (mimo długiego pobytu w Stanach Zjednoczonych jego znajomość angielskiego ograniczała się do najprostszych zwrotów i kilkuset podstawowych wyrazów, niezbędnych do życia w USA) — utrzymany jest w serdecznym tonie i zaczyna się słowami: „Kochany Panie Wolfke, cieszę się, że po takim długim czasie możemy znów porozmawiać”, a kończy formułką: „Z przyjacielskimi pozdrowieniami i życzeniami — Wasz A. Einstein”. Ten unikatywny, doskonale zachowany rękopiśmienny dokument, do którego dołączona jest notatka Mieczysława Wolfkego, w której polski uczony komentuje zawarte w piśmie rozważania swojego mentora i przyjaciela, jest jednym z naszych najcenniejszych skarbów (Materiały Mieczysława Wolfkego, APAN, III–71, j. 21). Przypomnę jeszcze, że w styczniu 1958 r. Archiwum

¹¹ Zob. Joanna Arvaniti, *Albert Einstein. 60. rocznica śmierci genialnego uczonego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2015, nr 56, s. 213–219.

Polskiej Akademii Nauk otrzymało w darze od Krystyny Wolfke, trzeciej żony Mieczysława Wolfkego, rękopiśmienną spuściznę tego polskiego lidera światowej fizyki. Spuścizna została uzupełniona w 1967 r. dzięki darom syna Mieczysława Wolfkego Karola oraz profesora Macieja Suffczyńskiego, autora ogłoszonej w „Postęпах Fizyki” w 1972 i 1983 r. biografii Mieczysława Wolfkego¹².

Maria Skłodowska-Curie (1867–1934)¹³, najwybitniejsza uczona świata, pochodząca z Warszawy, studiująca we Francji, gdzie zresztą pozostała do końca życia, odkrywczyni radu i polonu, za swoje badania została dwukrotnie uhonorowana Nagrodą Nobla — po raz pierwszy w dziedzinie fizyki w 1903 r. wspólnie z Henrim Becquerelem i mężem Pierrem Curie, powtórnie — już samodzielnie — w dziedzinie chemii w 1911 r. Przyszło jej prowadzić badania w okresie, kiedy instytucje dydaktyczne i naukowe dopiero stopniowo zaczęły przyjmować kobiety do swojego grona. I tak, w 1896 r. Maria Skłodowska została drugą, w siedem lat po Zofii Kowalewskiej (pochodzącej z polskiej rodziny Krukowskich), członkinią Cesarskiej Akademii Nauk, w 1903 r. pierwszą noblistką, zaś w r. 1908 pierwszą kobietą profesorem na Sorbonie. Jej autograf odnajdujemy w listach do jej wybitnego ucznia, współpracownika, kierownika Pracowni Radiologicznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, uznawanej za załączek Instytutu Badań Jądrowych, współzałożyciela Polskiego Towarzystwa Fizycznego, odkrywcy zjawiska niesprężystych zderzeń neutronów i badacza próżni. Przypomnę listy tej wybitnej uczonej do Ludwika Wertensteina (Materiały Ludwika Wertensteina, APAN, III–25, j. 53) oraz zdjęcia Skłodowskiej z mężem, siostrą, córkami i fotografię z przełęczą w Alpach. Historia tego ostatniego zdjęcia jest następująca. W marcu 1913 r. Einstein z żoną Milewą i dwoma synami gościli dłuższy czas w domu Marii Skłodowskiej-Curie w Paryżu. Zaplanowali wówczas wędrówkę po malowniczej przełęczy w Alpach w pobliżu Engadyny. Einstein miał pojechać z Milewą i dwoma synami, a Maria z córkami i ich guwernantką. Jednak młodszy syn Alberta zachorował i musiał zostać z mamą w domu (APAN, ZF, XVI–2, TMSCwH).

¹² Mieczysław Wolfke był trzykrotnie żonaty: ze Stanisławą Winawer (od 1906), Agnieszką Eryką Ritzmann (od 1912), Krystyną Chądzyńską (od 1944); miał syna Karola (1915–2015), profesora prawa międzynarodowego na Uniwersytecie Wrocławskim, oraz Stefana (1926–1985), dra nauk technicznych na Akademii Górniczo-Hutniczej, technologa ceramiki, i córkę Lucynę Janinę Rassalską (zm. w 1944 r.).

¹³ Zob. *Kobiety w nauce. Katalog wystawy*, redakcja Joanna Arvaniti, Warszawa 2011, ss. 24.

Natomiast prezentowana na kilku archiwalnych zdjęciach (APAN, ZF, XXXVIII–120) Helena Szalay (1866–1961), nauczycielka, wizytatorka warszawskich szkół, działaczka oświatowa, to siostra Marii Skłodowskiej-Curie, najmniej znana z rodzeństwa Skłodowskich, do dziś często pomijana w opowieściach o rodzinie noblistki. O rok starsza od Marii, przeżyła 95 lat, zmarła jako ostatnia z piątki rodzeństwa Skłodowskich: Zofii, Józefa, Bronisławy, Heleny i Marii. Całe swoje dorosłe życie poświęciła edukacji oraz walce o równość kobiet. W 1897 r. wyszła za mąż za fotografa Stanisława Szalaya, który zmarł przedwcześnie 23 lata później. W czasie 2. wojny światowej spłonęła należąca do Heleny teczka, zawierająca listy i zdjęcia sławnej siostry. W 1958 r. Helena opublikowała wspomnienia poświęcone Marii, w których opisała wspólnie spędzony czas, o sobie jednak pisząc bardzo niewiele. Ewa Curie w swojej biografii mamy napisała: „Oto Hela, w rozkwicie swoich lat szesnastu, najładniejsza ze wszystkich, wysoka, smukła, zręczna”¹⁴. Na zdjęciach możemy zobaczyć Irenę Joliot-Curie oraz Helenę Szalayową podczas ceremonii przekazania pamiątek po Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie w 1951 r. (APAN, ZF, XXVIII–162) oraz powitanie przez Helenę Szalayową Ireny Joliot-Curie na lotnisku w Warszawie w 1951 r. (APAN, ZF, XVIII–225), a także pożegnanie przez Helenę Szalayową siostrzenicy Ireny Joliot-Curie na dworcu w Warszawie w 1951 r. (APAN, ZF, XXVIII–171).

Ciekawym eksponatem w naszym zbiorze jest też maska pośmiertna Ludwika Hirszfelda¹⁵, lekarza, mikrobiologa, immunologa, serologa, który stworzył podstawy nauki o grupach krwi oraz wprowadził oznaczenie grup: A, B, AB, O. Podczas studiów w Berlinie, w 1905 r., poślubił Hannę z Kasmanów, poznaną podczas lekcji tańca, który do końca życia był pasją młodych i starych Hirszfeldów. W sierpniu 1920 r. przyszła na świat córka Hirszfeldów Marysia. W 1928 r. Hirszfeldowie przyjęli na wychowanie syna przyjaciółki Hanny z lat szkolnych Jacka Prentkiego, który we wczesnym dzieciństwie stracił ojca. Jacek Prentki, późniejszy znakomity fizyk i profesor Collège de France, zmarł 29 listopada 2009 r. w Genewie. Zawsze podkreślał wpływ wujka Lutka na swój rozwój umysłowy. Córka Hirszfeldów Marysia zmarła na zapalenie płuc w czasie 2. wojny światowej. Grób Ludwika i Hanny Hirszfeldów znajduje się na cmentarzu św. Wawrzyńca we Wrocławiu. Hirszfeld jest autorem książki *Historia jednego życia*, a jego motto, którym kierował się przez całe życie, to „Kto chce rozpałać innych, musi sam płonąć”.

¹⁴ Ewa Curie, *Maria Curie*, Warszawa 1939, s. 43.

¹⁵ Materiały Ludwika i Hanny Hirszfeldów, APAN, III–157.

Przypomnę też postać Janiny Zakrzewskiej (1928–1995), prawniczki zajmującej się prawem konstytucyjnym, w czasie powstania warszawskiego żołnierza Armii Krajowej. Była uczestniczką rozmów Okrągłego Stołu, doradcą Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, uczestniczyła w pracach Centrum Obywatelskich Inicjatyw Ustawodawczych „Solidarności”, była członkiem Państwowej Komisji Wyborczej, autorką wielu prac naukowych i artykułów. Jako ekspert Sejmowej Komisji Konstytucyjnej w latach 1990–1991 wraz z Jerzym Cierniewskim opracowała autorski projekt konstytucji. W okresie 1993–1995 była przedstawicielką Trybunału Konstytucyjnego w Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego. Na archiwalnych zdjęciach widzimy Janinę Zakrzewską z Lechem Wałęsą i Janem Pawłem II. Niezwykle cenny jest list do Janiny Zakrzewskiej od premier Wielkiej Brytanii Margaret Thatcher z 1988 r.¹⁶

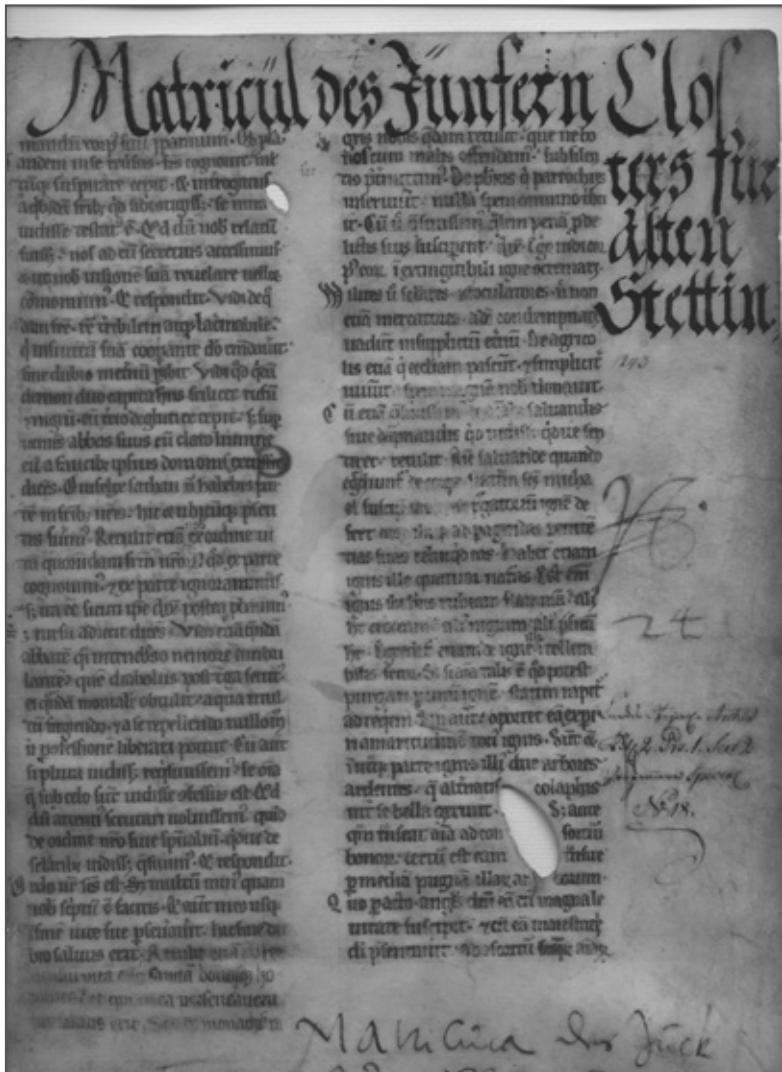
Do skarbów Archiwum PAN należą również medale poświęcone wybitnym przedstawicielom nauki, upamiętniające odkrycia i fakty istotne dla jej rozwoju, a także wydarzenia ważne dla historii różnych towarzystw i instytucji naukowych. Naszym najstarszym medalem (z 1765 r.) jest medal Jana Filipa Holzhaeussera (1741–1792), nadwornego medaliera króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (APAN, ZM, 113). Ciekawy jest medal Jerzego Jarnuszkiewicza łączący dwa rodzaje materiału — drewna i metalu, oprawiony w ramę niczym obraz, wybity z okazji 75-lecia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie z 1979 r. (APAN, ZM, 804). Jerzy Jarnuszkiewicz jest również autorem medalu obrotowego wybitego z okazji 50-lecia Gabinetu Numizmatycznego Mennicy Warszawskiej w 1978 r. (APAN, ZM, 657). Dla przypomnienia powiem, że Jerzy Jarnuszkiewicz, zmarły w 2005 r., jest też autorem pomnika Małego Powstańca w Warszawie. Józef Stasiński (1927–2019), artysta plastyk, rzeźbiarz specjalizujący się w medalierstwie, zaprojektował brązowy medal w kształcie obtłuczonego naczynia, który został wybity dla uczczenia Józefa Władysława Kostrzewskiego, archeologa ziem polskich; jest to eksponat pośredni między rzeźbą a tradycyjnym medalierstwem z 1966 r. (APAN, ZM, 368). Edward Gorol z kolei, zmarły w 2003 r. rzeźbiarz, medalier, twórca wielu polskich odznaczeń państwowych, zaprojektował w 1980 r. srebrzony medal w kształcie pięciokątnej otwieranej kasety upamiętniający Tadeusza Przypkowskiego, historyka sztuki i nauki, bibliofila; medal został wybity nakładem Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie (APAN, ZM, 730). Ciekawy jest porcelanowy medal wybity nakładem Berlińskiej Akademii Nauk w Fabryce Porcelany w Miśni z wizerunkiem szwajcarskiego matematyka, fizyka

¹⁶ Materiały Janiny Zakrzewskiej, APAN, III–317, j. 35, 37.

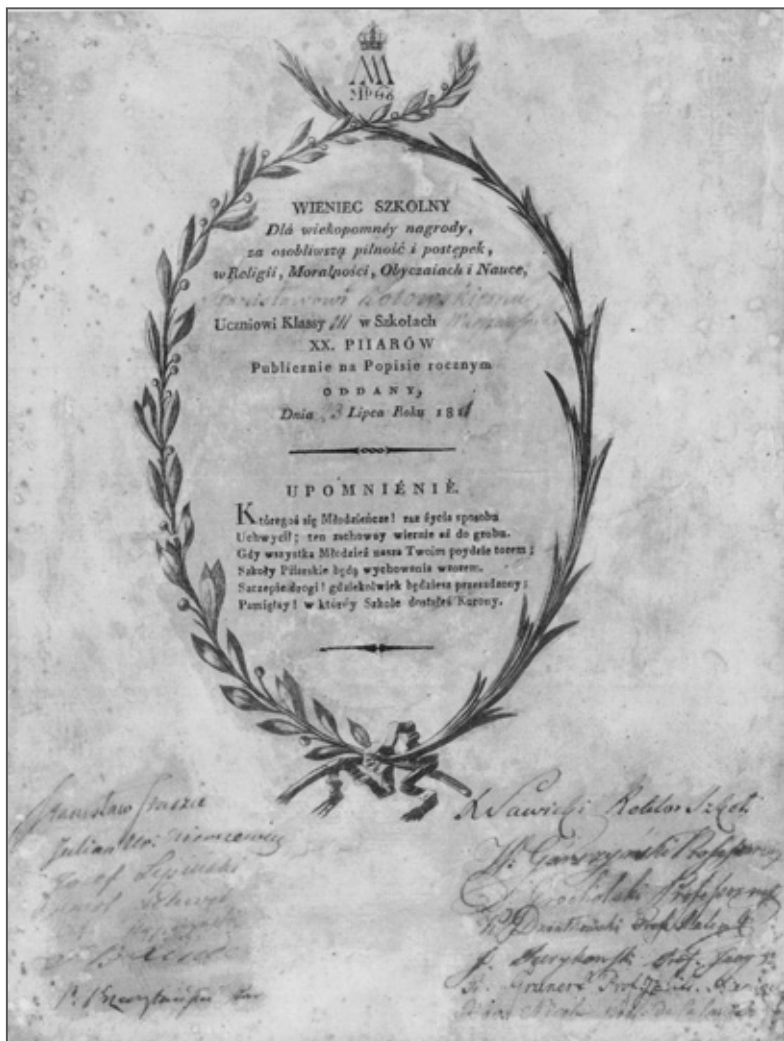
i astronoma, jednego z pierwszych członków Cesarskiej Akademii Nauk Leonarda Eulera z okazji jego 250. rocznicy urodzin, przyznany polskiemu matematykowi, zajmującemu się topologią uznawaną przez dziesięciolecia za polską specjalność, twórcy i wieloletniemu dyrektorowi Instytutu Matematycznego PAN Kazimierzowi Kuratowskiemu z 1957 r. (APAN, ZM, 695). Chcę też przypomnieć medal autorstwa współpracującej niegdyś z Towarzystwem Naukowym Warszawskim Stanisławy Wątróbskiej-Frindt, wybity nakładem Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego, prezentujący postać Abrahama Sterna (1769–1842), zaufanego człowieka Stanisława Staszica, samouka, mechanika, odkrywcy, pochylonego nad swoim najznamienitszym wynalazkiem maszyną liczącą (APAN, ZM, 853). Dumą Archiwum Polskiej Akademii Nauk jest srebrny medal projektu rzeźbiarki pracującej na Katedrze Rzeźby i Rysunku Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie Hanny Jelonek, prezentujący na awersie fronton Pałacu Staszica, na rewersie zaś wizerunek Mikołaja Kopernika według projektu Bertela Thorvaldsena. Medal wydany został nakładem APAN z okazji 200. rocznicy powstania Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk (APAN, ZM, 965).

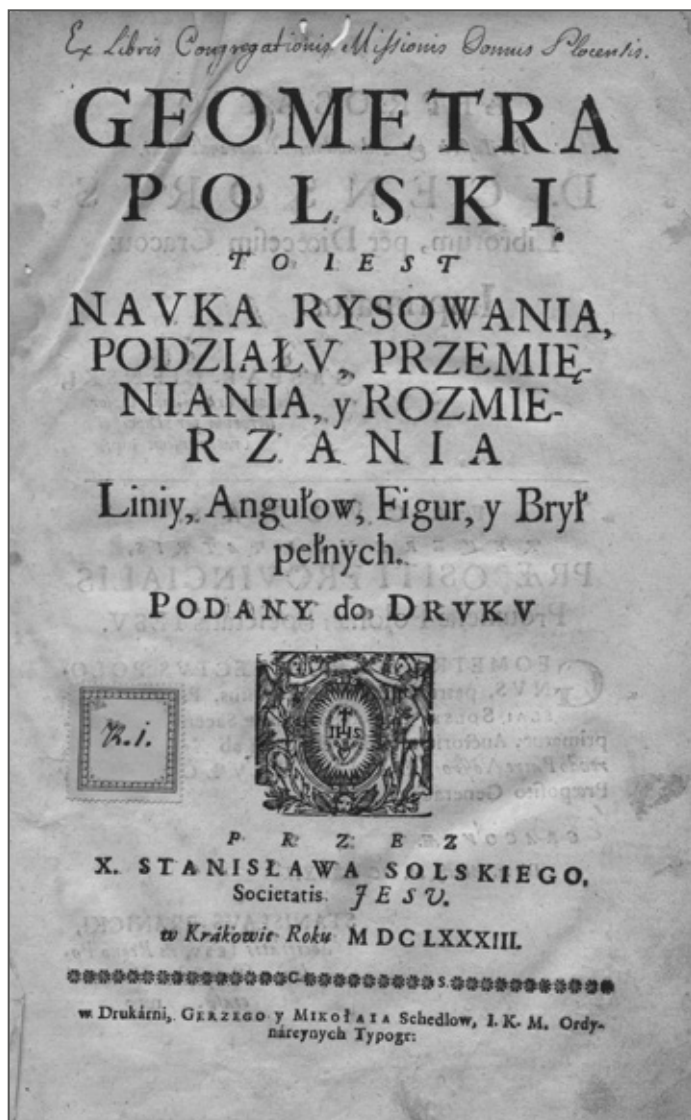
Witold Ursyn Niemcewicz i ksiądz prałat Zdzisław Oziembło, Neple, 2004,
fot. Joanna Arvaniti, APAN

Fragment cysterskiej Księgi cudów, 1273, APAN, 171

Wieniec szkolny, 1811, APAN, 103

Geometra polski Stanisława Solzkiego SJ, BAPAN

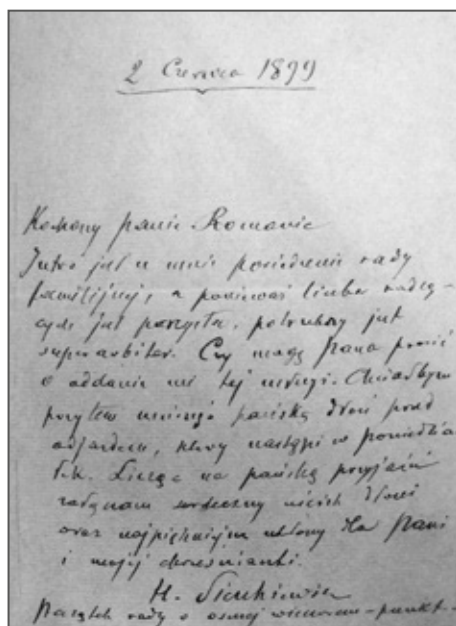
Pałac Staszica po przebudowie według projektu M. Pokrowskiego, 1892–1893, APAN, ZF, I–50

Rodzina Samuela Bogumiła Lindego, przed 1860, APAN, ZF, XXXI–52

Liceum im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Wilnie, 2020,
fot. Joanna Arvaniti, APAN

Zaproszenie Romana Szwojnickiego, artysty malarza, powstańca
i zesłańca 1863 r., przez Henryka Sienkiewicza na posiedzenie rady
familijnej, 1899, Materiały Romana Szwojnickiego, APAN, 39

Karte 25

Potsdam. 12. IX. 46.

4

Lieber Herr Wolfke!

Esse frage mich, von Ihnen nach so langen Zeit wieder zu hören. Ich erinnere mich auch daran, dass Sie schon damals die Idee der mehrfachen Quanten in der Strahlung hatten und diskutierten. Ein Hauptpunkt der Theorie der Strahlungsformel und ihrer klassisch-quantischen Implikationen ist diese Idee notwendig, und die Entscheidung über die Frage wichtig.

Von einwöchigen Gesichtspunkten aus ist die Lösung mehrfacher Quanten meiner Ansicht nach unüberwindlich. Wenn nämlich bei einem elementaren Strahlungsprozess die Energie $\epsilon(h\nu)$ in Strahlung übergeht, so sollte doch, obwohl eine Umwandlung nach dem Schema $\epsilon \rightarrow h\nu$, aber auch hienausgehend (klassisch) der primäre Strahlungsprozess auftreten. Das besagt, dass dies von dem Quantenformel wäre von dem Spektralkoeffizienten (besonders bei den langwelligeren Linien). Es wäre aber doch ganz beschränkt, den von Ihnen vorgeschlagenen photoelektrischen Prozess mit „nicht - hien - sehen“ Strahlung zu machen und zu sehen, ob klassische Bewegung der Elektronen gleich $h\nu$ auftreten, was $\epsilon = 2,3 \dots$

Es gibt auch ein einfaches theoretisches Argument, das mich immer davon abgehalten hat, Mehrfach - Quanten in der Strahlung anzunehmen. Es scheint nämlich natürlich natürlich, anzunehmen, dass die Natur eines Strahlungs - Bündels durch Intensität (oder Dichte des Öffnungswinkels Ω und der Dichte des ν) und die Frequenz völlig bestimmt sei, dass also zwei Strahlungs - Bündel, die in dieser Hinsicht miteinander übereinstimmen, auch sonst (energetisch) gleiche Eigenschaften haben. Denken Sie sich nun ein „nicht - klassisches“ Strahlungs - Bündel, d. h. ein solches von hien - Gehalt an Mehrfach - Quanten, durch halb - reflektierende Platten in mehrere $B', B'' \dots$ gespalten, so sind diese von geringerer Intensität, aber sonst gleiche Beschaffenheit. Insbesondere wird man nicht mehr können, ihnen denselben Gegenstand von Mehrfach - Quanten zuzuschreiben wie dem ursprünglichen Bündel. Man denken Sie sich ein Bündel durch Ausstrahlung eines kühleren emittierenden Körpers erzeugt, das infolge auf Intensität etc. mit B' übereinstimmt. Dann hat C. (einem geringeren Gegenstand) von Mehrfach - Quanten als B' , trotzdem beide Bündel aus übereinstimmenden hien - wesen von gleicher Farbe, Intensität etc. und hatten doch verschiedene effektive Temperatur. Das es so etwas gibt, ist zwar a priori nicht unmöglich, ist aber meines Erachtens doch als unannehmlich. Wie denken Sie darüber?

Mit freundlichen Grüßen und Wünschen

Ihre

A. Einstein.

Jan Filip Holzhaeusser, srebrny medal zaszczytny króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z inskrypcją „Sapere auso — Temu, kto ośmielił się być mądrym”, przyznany Stanisławowi

Hieronimowi Konarskiemu, pedagogowi, reformatorowi szkolnictwa, pisarzowi, publicyście, pijarowi, założycielowi w 1740 r. elitarniej szkoły dla młodzieży szlacheckiej Collegium Nobilium; Konarski doprowadził do zreformowania szkolnictwa pijarskiego i modernizacji szkolnictwa w Polsce, rewers, 1765, APAN, ZM, 113

Józef Stasiński, medal *Profesor doktor Józef Władysław Kostrzewski*, nestor archeologii polskiej, 1966, APAN, ZM, 368

Katarzyna Słojkowska
Warszawa

KOLEKCJA FOTOGRAFICZNA ANNY DUNIN-WĄSOWICZ

Przedwojenna kolekcja fotograficzna pozostawiona przez kobietę fotografkę nie jest często spotykana. Przed 1939 rokiem kobiety nie sięgały często po aparat fotograficzny. Nie sprzyjała na pewno temu ogólna opinia, którą wyraził najlepiej pionier polskiej turystyki dr Mieczysław Orłowicz w liście z 1932 r. do uczestniczki prowadzonej przez siebie wycieczki: „[...] Na ogół bowiem przyzwyczailem się do tego, że fotografie robione w czasie wycieczek przez panie nie nadają się do żadnego użytku [...]”¹. Krajoznawca musiał być bardzo zaskoczony, kiedy w zorganizowanym przez niego w 1936 r. anonimowym konkursie na stanowisko fotografa w Ministerstwie Komunikacji pierwszą nagrodę wygrała Zofia Chomętowska (1902–1991)².

Niewiele wiemy o Polkach, które wbrew utartym schematom oddawały się sztuce fotograficznej w 1. połowie XX wieku. Nawet osoby biegłe w tej dziedzinie potrafią zwykle wymienić zaledwie kilka nazwisk, podczas gdy historia skrywa ich wiele dziesiątek. W 2008 r. w warszawskiej Zachęcie — Narodowej Galerii Sztuki — miała miejsce wystawa *Dokumentalistki — polskie fotografie XX wieku*, której celem było zwrócenie uwagi na marginalizowany dotąd przez historię polskiej fotografii temat³. Na wystawie zaprezentowano prace 50 dokumentalistek, mając jednocze-

¹ Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 505, k. 92.

² W ramach tego zlecenia fotografka wykonała serię zdjęć propagujących piękno polskiej kultury i nauki, które następnie zawisnąć miały w przedziałach wagonów kolejowych. Uznawana jest za jedną z najważniejszych i najbardziej aktywnych fotografek dwudziestolecia międzywojennego. Fotografowała między innymi rodzinne Polesie oraz przedwojenną i powojenną Warszawę. Jej warszawskie prace przechowuje Muzeum Historyczne m.st. Warszawy. Nad pozostałą częścią jej archiwum od 2010 r. sprawuje pieczę Fundacja Archeologia Fotografii, <https://faf.org.pl/artists/zofia-chometowska/>, 10.09 2024.

³ K. Lewandowska, *Dokumentalistki — polskie fotografie XX wieku*, <https://culture.pl/pl/wydarzenie/dokumentalistki-polskie-fotografie-xx-wieku>, 30.07 2024.

śnie świadomość, że to grono stanowi jedynie wycinek zagadnienia. Wśród nich znalazła się między innymi Zofia Chomętowska.

Bez wątpienia do awangardy polskich fotografek 1. połowy XX wieku można dołączyć Annę z Załęskich Dunin-Wąsowicz, która — choć nie miała własnego studia fotograficznego ani nie prezentowała swoich prac na wystawach i w czasopismach — stworzyła niezwykle cenną i bogatą kolekcję negatywów.

Urodziła się 28 czerwca 1896 r. w sandomierskim majątku Bugaj jako córka właściciela ziemskiego Kazimierza Załęskiego i Teresy z Karskich. Egzamin dojrzałości zdała w krakowskim gimnazjum realnym (1916), następnie studiowała na Wydziale Rolnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, uczestnicząc w międzyczasie w charakterze sanitariuszki w obronie Lwowa (1918). Od 1922 r. była zamężna ze Stanisławem Dunin-Wąsowiczem (1896–1948), lekarzem wojskowym, którego poznała w pociągu pancernym nr I w Gródku Jagiellońskim podczas swojej sanitarnej działalności. Była matką czterech córek: Teresy (ur. w 1926 r. w Poznaniu), w przyszłości historyka mediewisty, Aleksandry (ur. w 1932 r. w Poznaniu), w przyszłości archeolożki, Anny (ur. w 1934 r. w Warszawie), w przyszłości lekarza psychiatry, i Małgorzaty (ur. w 1940 r. w Warszawie), w przyszłości historyka mediewisty. Zmarła w 1980 r. i została pochowana w kaplicy grobowej rodziny Karskich na kościelnym wzgórzu w Ożarowie w ziemi sandomierskiej.

Była fotografką amatorką, posługującą się aparatem Kodak⁴. Na niektórych negatywach można zobaczyć jej podpis — AWS (Anna Wąsowiczowa), świadczący, że patrzyła na siebie jak na twórcę i artystkę. Swoją fotograficzną przygodę rozpoczęła prawdopodobnie ok. 1915 r. — z tego okresu pochodzą najstarsze zachowane w kolekcji materiały fotograficzne.

Fotografowała przez cały okres międzywojenny, tworząc liczący 1 m.b. zbiór utrwalonych na szklanych płytach i błonach obrazów, przechowywanych w oryginalnych opakowaniach, takich jak „Agfa Chromo-Isolar Platten”, „Münchener Kraco-Platte”, „Ero Gradiomolla (Portretowa)”, „Alfa Bydgoszcz”, oraz obwolutach zakładów fotograficznych, jak poznańskie Laboratorium Fotochemiczne „FOTO-WIĘCKOWSKI” oraz warszawska „Fototechnika” i „Foto Optyka-Radjotechnika”. Opakowania zasługują na osobną uwagę jako źródła do historii rozwoju fotografii. Zawierają nazwy producentów artykułów fotograficznych oraz punktów, w których można było je nabyć. Jedno z pudełek na szklane klisze, pochodzące ze słynnej firmy Lumière w Lyonie, posiada naklejony znak Składu Aparatów i Przy-

⁴ Informacja pochodzi od pani Małgorzaty Wilskiej.

borów Fotograficznych B. Furowicza w Krakowie. Opakowania charakteryzują się atrakcyjną grafiką w formie reklam, jak na przykład obwoluta z reklamą błony „Alfa ULTRAPAN” sygnowana stemplem Braci Jabłkowskich. Na niektórych pudełkach autorka wykonała krótkie odręczne adnotacje informujące o zawartości. Niestety w większości przypadków fotografii są dość mocno przemieszane, co utrudnia dokładną identyfikację.

Kolekcja szczęśliwie przetrwała zawieruchę wojenną w Warszawie w częściowo wypalonym mieszkaniu na ulicy Kredytowej, nieruszona przez szabrowników. W 2017 r. pani Małgorzata Wilska — najmłodsza córka bohaterki — przekazała ją w darze do PAN Archiwum w Warszawie⁵.

Uczestnicząc w procesie przejmowania materiałów fotograficznych — jako bezpośredni świadek opowieści ofiarodawczyni o jej matce, rodzinie i zbiorach — obiecałam, że zadbam o drogocenny dar. W PAN Archiwum w Warszawie kolekcja została zabezpieczona i w całości zdigitalizowana. W 2024 r. w ramach 28. Festiwalu Nauki w Warszawie miałam zaszczyt wygłosić referat i przedstawić prezentację, przygotowane w oparciu o opisywane zbiory.

Kobieta o wielu talentach

Anna Dunin-Wąsowicz niewątpliwie była piękną, zdolną, silną i posiadającą wiele talentów kobietą. Świadczą o tym zachowane w kolekcji autoportrety fotograficzne. Są to pozowane ujęcia na łonie przyrody oraz we wnętrzach. Łączy je artystyczny sposób przekazu oraz budujące nastroj tło. Na tych wcześniejszych zdjęciach, jeszcze z okresu studenckiego, autorka wyraża swoje pasje poprzez przedstawienie siebie na tatrzańskim szlaku, zatopioną w lekturze w scenerii lasu, z naręczem roślin i w oryginalnym, efektownym kapeluszu w przybrzeżnych szuwarach czy siedzącą za klawiaturą fortepianu w scenerii ziemiańskiego salonu.

Na późniejszych fotografiach można ją zobaczyć w pięknych toaletach, a nie bez znaczenia są towarzyszące jej przedmioty — atrybuty. Są to książki, gazeta czy dekoracyjna patera — muszla. Anna wyraża teraz siebie poprzez autoportret grupowy jako żonę i matkę. Zwracają uwagę portrety z psem owczarkiem, zainscenizowane niczym w profesjonalnym atelier.

Zachowane materiały fotograficzne pokazują, że miała dobrze opanowany warsztat fotograficzny i swobodnie czuła się po obydwu stronach obiektywu, a fotografia była jej pasją. Kiedy zaczęła fotografować? Na pewno już jako gimnazjalistka posługiwała się aparatem, wykonując gru-

⁵ Materiały Rodziny Załęskich, APAN, III–479.

Anna Dunin-Wąsowicz (1896–1980), autoportret z psem, przed 1939,
Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III–479

powe rodzinne portrety oraz dokumentując przejazd żołnierzy 1. Brygady Legionów Polskich, którzy w czerwcu 1915 r. pod dowództwem Józefa Piłsudskiego doszli do Ożarowa w ziemi sandomierskiej — ośrodka mieskiego sąsiadującego z majątkiem ojca w Wyszmontowie.

W latach 1916–1921 odbywała studia rolnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, ponieważ wiązała plany gospodarskie z majątkiem Załęskich. Uczęszczała na zajęcia do wybitnych profesorów — fizyka Mariana Smoluchowskiego, botaników Józefa Rostafińskiego i Mariana Raciborskiego, ekonomisty Adama Krzyżanowskiego. 29 stycznia 1922 r. uzyskała absolutorium na podstawie zdanych czterech rolniczych egzaminów promocyjnych, w tym celując z geologii i budownictwa wiejskiego. Zachowane w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego dokumenty pokazują, że w roku szkolnym 1923 — po zawarciu małżeństwa — zapisała się także na wykłady i ćwiczenia filozoficzne, których z powodu rodzinnej przeprowadzki nie kontynuowała⁶.

⁶ Kwerenda przeprowadzona w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego wśród dokumentacji przebiegu studiów A. Załęskiej wykazała wpis w *Księdze immatrykulacyjnej*, absolutorium, wpisy w katalogach studenckich oraz protokoły egzaminów rolniczych.

Jej mąż — lekarz wojskowy — odslugiwał stypendium (trzy lata służby za rok studiów) najpierw w Świeciu nad Wisłą, następnie w Poznaniu. Anna w ukochanym Wyszmontowie mogła więc spędzać tylko wakacje. Od 1934 r. rodzina zamieszkała w Warszawie, ponieważ Stanisław Dunin-Wąsowicz objął tu stanowisko dyrektora w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych, organizując system ubezpieczeń społecznych i lecznictwo sanatoryjne w kraju.

Z wykształcenia rolnik, zamiłowana w historii i geografii Anna poświęciła się rodzinie i wychowaniu córek, zaszczipiając im głęboki sentyment do rodzinnych stron. Dzieci i sandomierski majątek jej rodziców będą wiodącym tematem jej twórczości fotograficznej.

Stał dwór szlachecki, z drzewa, lecz podmurowany

W 1918 r. majątek ziemski Wyszmontów (pow. opatowski, gm. Ożarów), należący do Kazimierza Załęskiego (zm. 1929), obejmował 900 mórg⁷. Dwór wyszmontowski pochodził zapewne z około połowy XIX wieku⁸. Był drewniany, konstrukcji zrębowej, tynkowany, parterowy, na planie wydłużonego prostokąta, z nowszymi ryzalitami, gankiem i przybudówką. Dach kryty gontem, czterospadowy. Do dworu otoczonego parkiem należał sad i grunty uprawne 6,5 ha oraz gorzelnia i spichlerz.

Po kampanii wrześniowej dwór zniszczony w 50 procentach (dach, otwory) popadał w stopniową ruinę. Po 2. wojnie światowej majątek odebrany właścicielom, częściowo odbudowany w 1954 r., niszczał w kolejnych latach. W 1960 r. dwór został całkowicie rozebrany⁹. Po zabytkowym zabudowaniu dworskim pozostał jedynie ślad w postaci zespołu starych drzew, które utrwalają ongiś tkwiące tu przez kilka stuleci gniazdo szlacheckie.

Fotografie Anny Dunin-Wąsowicz dobrze dokumentują przedwojenny Wyszmontów i okolice. Dwór występuje na nich jako główny bohater oraz jako drugi plan dla ujęć członków rodziny. Na zdjęciach można zobaczyć jego wnętrze, elementy wyposażenia w postaci pięknych mebli, pamiątek historycznych i dzieł sztuki, portretów przodków, zawieszonych na ścianach dekoracyjnych tkanin i kobierców, broni. Została uwieczniona bogata roślinność tarasu i parku, w tym dorodne malwy, peonie, róże i oka-

⁷ Wyszmontów, relacja sołtysa wsi Henryki Kowalskiej, <https://ozarow.pl/strona-123-wyszmontow.html>, 1.08 2024.

⁸ Wyszmontów, [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, z. 7, Warszawa 1959, s. 81.

⁹ https://zabytek.pl/pl/obiekty/dwor-345114/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_26_EN.46105/1, 20.08 2024.

zy kasztanów, oraz wjazd główny do dworu. Są dworskie zabudowania gospodarcze, gorzelnia i spichlerz, rolnicze sprzęty i narzędzia, zwierzęta gospodarskie.

Na uwagę zasługuje fotografia najprawdopodobniej ojca autorki Kazimierza Załęskiego¹⁰, właściciela Wyszmontowa, siedzącego w swoim gabinecie za biurkiem, z ołówkiem w ręku, przed stosem gospodarskich papierów. Za nim na ścianie dobrze widoczny jest portret Adama Mickiewicza. Cóрка udokumentowała także jego udział w życiu społeczności wiejskiej. Na przykład na jednym ze zdjęć widać, jak w czasie żniw dziedzic dogląda prac gospodarczych w polu związanych z usypywaniem stogu siana. Innym razem przewodniczy lokalnym uroczystościom.

Dwór wyszmontowski odznaczał się i wyróżniał w okolicy całkowitym liberalizmem, patriotyzmem i szalonym intelektualizmem. Nie wszystkie sandomierskie dwory kształciły — zwłaszcza córki — na uniwersytetach. Nie w każdym była tak bogato wyposażona biblioteka. W tej, obok trzech kompletów Fredry, mieli domownicy pełne wydania dzieł Elizy Orzeszkowej, Józefa Korzeniowskiego, jak wspominała w audycji radiowej prof. Teresa Dunin-Wąsowicz¹¹. Pani profesor i jej siostry pamiętały kufrы stojące na strychu (jak prawie w każdym polskim dworze), gdzie przechowywano mundury napoleońskie i toalety balowe babek oraz ciotek. W deszczowe popołudnia lub wieczory młodzież ruszała na strych, by się przebierać do „żywych obrazów”, zawsze z udziałem żołnierza napoleońskiego i ułana.

Tradycje patriotyczne odzywały się także we wspólnym śpiewaniu przy każdej okazji, a i bez okazji — po kolacji. Repertuar obejmował pieśni z czasów powstania listopadowego, styczniowego i wielkiej wojny światowej. Wszystkie panie — matka, ciotki i córki — grały na fortepianie, co było charakterystycznym rysem polskiej tradycji ziemiańskiej, zanikłym już niemal wyróżnikiem przynależności do warstwy ludzi kulturalnych¹².

Anna Dunin-Wąsowicz fotografowała córki w czasie odpoczynku i zabawy we wnętrzach dworu lub w scenerii dworskiego otoczenia, najczęściej w zieleni. O prawdziwym szczęściu w dzieciństwie decydują chwile, w których dzieci tracą poczucie czasu i przestrzeni. Momenty takie widać

¹⁰ Na niektórych opakowaniach autorka wykonała odręczne adnotacje z informacją o wartości. W większości przypadków fotografie są nieopisane i dość mocno przemieszane w opakowaniach — stąd utrudniona identyfikacja.

¹¹ M. Bajer, *Dunin-Wąsowiczowie*, tekst opracowany na podstawie audycji *Rody uczone*, nadanej w Programie I Polskiego Radia S.A. w grudniu 1998 roku, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/2000/09/21.html>, 1.08 2024.

¹² Jw.

na wielu zachowanych fotografiach. Autorka utrwaliła w kadrze pogodne, beztroskie dni, kiedy dwór rozbrzmiewał dziecięcym śmiechem.

Zdjęcia są doskonałym źródłem ikonograficznym, obrazującym ówczesne dziecięce zabawki i ubiory. Dziewczynki bawiły się grzechotkami, blaszanym bębenkiem, pluszowymi maskotkami, drewnianym konikiem, lalkami, także kołem rowerowym. Na grupowej fotografii w gronie innych dzieci widać konia na biegunach. Dzieci toczyły koła przy użyciu kija i chodziły po drzewach. Lubiły towarzystwo dworskich zwierząt gospodarskich oraz miały swoich pupili w postaci kotów i psów. Uczestniczyły w pracach domowych, pomagając w praniu czy łuskaniu grochu.

Na fotografiach zostały udokumentowane ważne lokalne wydarzenia, jak przejazd prezydenta Ignacego Mościckiego. Na kilku szklanych negatywach można zobaczyć samoloty Lublin z biało-czerwoną szachownicą i świerszczem, będącym godłem 13. Eskadry Towarzyszącej z Warszawy-Okęcia (pododdział lotnictwa Wojska Polskiego istniejący w latach 1934–1939). Czyżby wylądowały na ziemi należącej do majątku w Wyszmontowie?

W zachowanym *Dzienniku* Teresy Wąsowiczówny pod datą 21 lipca 1938 r. można przeczytać: „Och! Cóż za cudowny dzień był wczoraj, wylądował za gorzelnią szybowiec prowadzony przez pana Wilhelma Kosarza. Jest on pilotem wojskowym i brał udział w zawodach szybowcowych na przelot największego odcinka. Wszyscyśmy siedzieli w „Komarze” (tak się nazywa szybowiec p. Kosarza). Potem lądował jakiś lotnik szukający jakiegoś innego lotnika, aż wreszcie przyleciała holować naszego lotnika pani Wanda Modliboska!!!”¹³.

Na jednym ze zdjęć widać kobietę w stroju lotnika pozującą na tle wojskowego samolotu, z kolei na innym są widoczne zwisające z samolotu liny — jakby do holowania szybowców. Ale czy to fotografie z lądowania na wyszmontowskich polach uczestników VI Krajowych Zawodów Szybowcowych zorganizowanych w dniach 10–23 lipca 1938 r. przez Aeroklub Rzeczypospolitej Polskiej na lotnisku Masłów koło Kielc — nie ma pewności.

Sandomierszczyzna, Białostockie i Kresy Wschodnie

Kolejnym tematem zdjęć jest Sandomierszczyzna. Anna Dunin-Wąsowicz dokumentowała jej mieszkańców, wygląd i zabudowę wsi i miasteczek. Zwraca uwagę zdjęcie wiejskich dzieci siedzących wokół usypanej

¹³ Materiały Teresy Dunin-Wąsowicz, APAN, III-478, p. 6.

w polu wojennej mogiły z białym, brzozowym krzyżem. Na kolejnej fotografii została uwieczniona scena wiosennego wietrzenia pościeli przed chłopską chatą. Fotografka uchwyciła w kadrze dwóch chłopów pozujących z wozem koło przydrożnego krzyża na tle wiejskich zabudowań.

Ciekawy kompozycyjnie jest wykonany z poziomu bruku fotograficzny obraz ludzi poruszających się ulicą sandomierskiego miasteczka. W tle znajduje się charakterystyczna przedwojenna małomiasteczkowa zabudowa z okiennicami. Udało się zidentyfikować zdjęcia wykonane w Zawichoście i Sandomierzu. Anna Dunin-Wąsowicz udokumentowała zawichojski rynek z charakterystycznym podcieniowym budynkiem z tablicą Okręgowej Spółdzielni Stowarzyszenia Społyców „Pomoc Bratnia” oraz zawichojską bożnicę. Z kolei w Sandomierzu wykonała fotografię rynku w dzień targowy. Zachowały się także zdjęcia z wycieczki konnej do ruin Zamku Krzyżtopór w Ujeździe.

Ostatnim tematem zgromadzonych w kolekcji fotografii jest ziemia białostocka i Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej. Anna Dunin-Wąsowicz udokumentowała nieistniejącą siedemnastowieczną drewnianą synagogę w Zabłudowie oraz białowieskie żubry. Wykonała serię cennych zdjęć na Polesiu, utrwalając Pińsk i Pińszczyznę. Sfotografowała pińską katedrę, most drogowy na Pinie, słynne pińskie tratwy i spław rzeczny. Na uwagę zasługują fotografie Poleszuków i targu na Pinie.

Wśród kresowych miast, których zdjęcia znajdują się w kolekcji, można jeszcze wymienić na pewno Nowogródek. Tutaj autorka zapisała na kliszach sukiennice oraz ruiny zamku.

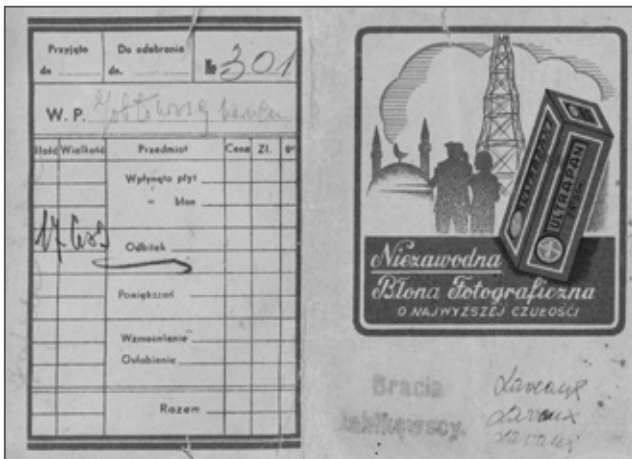
Świat widziany oczami Anny Dunin-Wąsowicz

Kolekcja fotograficzna Anny Dunin-Wąsowicz zawiera obrazy z odległego, zaginionego świata. Stanowi materialną pamiątkę — kapsułę czasu — ukazującą życie ziemiańskiej córki i jej rodziny w międzywojennej Rzeczypospolitej, a w szczególności majątek Wyszmontów w ziemi sandomierskiej oraz dzieciństwo trzech córek autorki. Fotografie znakomicie dokumentują wygląd i życie ziemiańskiego dworu, który przestał istnieć po 2. wojnie światowej. Niestety, niewiele już takich siedzib pozostało. Tym cenniejsze są zatem archiwalne zdjęcia, na których utrwalono część naszej historycznej i kulturalnej spuścizny.

To swoista kronika rodzinna w postaci fotograficznego zapisu dziejów rodziny na tle polskiej historii. Anna Dunin-Wąsowicz była uważną obserwatorką otaczającego ją świata, z dobrym fotograficznym warsztatem. Na

zdjęciach Sandomierszczyzny, białostockiego i ziem wschodnich utrzymała wiele nieistniejących współcześnie historycznych obiektów.

Świat zapisany na szklanych kliszach i błonach fotograficznych odszedł wraz z pierwszymi wojennymi strzałami we wrześniu 1939 r. Zachowana w całości kolekcja przetrwała kataklizm 2. wojny światowej, aby przekazywać przyszłym pokoleniom obraz minionej rzeczywistości.

Przykłady oryginalnych opakowań, w których Anna Dunin-Wąsowicz przechowywała szklane płyty i błony fotograficzne, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III–479

Dwór w Wyszmontowie, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz,
APAN, III-479

Wnętrze wyszmontowskiego dworu, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz,
APAN, III-479

Dzieci w scenerii dworskiego otoczenia, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III-479

Dzieci w scenerii dworskiego otoczenia, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III-479

Dzieci toczące koła przy użyciu kija, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III-479

Sandomierszczyzna w obiektywie Anny Dunin-Wąsowicz, przed 1939,
Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III-479

Bożnica w Zawichoście, przed 1939, Materiały Anny Dunin-Wąsowicz, APAN, III-479

Mateusz Sobeczko
Katowice

DZIAŁALNOŚĆ POLSKIEJ AKADEMII NAUK ARCHIWUM W WARSZAWIE ODDZIAŁU W KATOWICACH W LATACH 1974–2024 ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM OSTATNIEJ DEKADY. JUBILEUSZ 50-LECIA ISTNIENIA

W 2024 r. Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Katowicach obchodził 50-lecie swojego istnienia. Z tego powodu warto bliżej przyrzeć się historii oraz działalności Oddziału. Ze względu na to, że w 2013 r. ukazał się artykuł o historii Oddziału¹, w poniższym tekście szczególna uwaga została skierowana na ostatnią dekadę funkcjonowania placówki.

Oddział w Katowicach został utworzony 31 stycznia 1974 r. w Zabrze. Jednak w praktyce o rozpoczęciu działalności placówki można mówić od dnia 1 kwietnia, kiedy to został przyjęty pierwszy pracownik magister Paweł Porwoł. Siedzibą został Zakład Polimerów PAN². Jednak zlokalizowanie placówki w tym miejscu nie było trwałe. Na początku lat 80. poszukiwano nowej siedziby, która bardziej odpowiadałaby potrzebom archiwalnym, a także zabezpieczała dokumentację przed szkodliwymi wpływami zanieczyszczenia środowiska. W jak trudnych warunkach musiał funkcjonować Oddział w Zabrzu, informuje sprawozdanie z 1980 r.: „Usytuowanie Oddziału w bardzo bliskiej odległości (ok. 150–200 m) od starej, pozbawio-

¹ M. Sobeczko, *Zarys historii Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2013, nr 54, s. 159–172.

² Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Katowicach (dalej KAPAN), *Sprawozdania roczne z działalności Archiwum PAN 1974–1994, Sprawozdanie z działalności Oddziału Archiwum PAN w Zabrzu w okresie od 1 kwietnia do 30 czerwca 1974 r.*, [b.n.]; tamże, *Kalendarium Oddziału Archiwum PAN w Katowicach*, [b.n.]; R.W. Wołoszyński, *Czterdziestolecie Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 1994, nr 35, s. 9; A. Chodkowska, D. Pietrzkiewicz, *Kalendarium Archiwum PAN 1953–2002*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2003, nr 44, s. 17.

nej wszelkich dym- i pyłochłonnych zabezpieczeń koksowni, w dodatku po jej wschodniej, a zatem zgodnej z kierunkiem wiatrów stronie, stanowi szczególne zagrożenie dla już zgromadzonych materiałów archiwalnych oraz nabytych w przyszłości. Stężenie i opad pyłu oraz wskaźnik zasilania powietrza przekraczają tu kilka razy wartości normatywne. Wydzielane przez koksownię substancje mają niewątpliwie niszczący wpływ na akta i nie pozostają też bez znaczenia dla zdrowia pracowników Oddziału”³.

W celu zmiany siedziby nawiązany został kontakt z władzami Wodzisławia Śląskiego, które 9 września 1981 r. przekazały Archiwum nowe pomieszczenia⁴. W 1981 r. sfinalizowano kwestię umiejscowienia Archiwum w nowym punkcie. W następnych latach siedziba Oddziału kilka razy ulegała zmianie, ale w ramach budynków należących do miasta Wodzisław Śląski⁵. Plusy nowej siedziby zostały wskazane przez Pawła Porwoła w sprawozdaniu z 1981 r.: „Uzyskanie lokalu w Wodzisławiu Śląskim, a więc na terenie tzw. «zielonego Śląska», jest niewątpliwie bardzo korzystne z uwagi na względnie mały procent skażenia powietrza w tym rejonie substancjami przemysłowymi, co w przypadku Archiwum stanowi ogromnie ważny problem. Również sama lokalizacja przydzielonych na rzecz Oddziału pomieszczeń — w centrum miasta i w bezpośrednim sąsiedztwie siedziby jego władz — nie jest bez znaczenia. Problem natomiast dojazdu ze stolicy Górnego Śląska — Katowic — do Wodzisławia Śląskiego praktycznie niewiele czasowo różni się od dojazdu z Katowic do Zabrze”⁶. W latach 2012–2021 siedziba Oddziału mieściła się w Katowicach, w budynkach Archiwum Państwowego. Następnie Oddział przez krótki czas miał tymczasową siedzibę w Katowicach, aby następnie w 2022 r. przeprowadzić się ponownie do Zabrze, gdzie placówka znajduje się w budynkach należących do Instytutu Podstaw Inżynierii Środowiska PAN⁷.

Do głównych zadań PAN Archiwum w Warszawie należy gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie oraz upowszechnianie materiałów archiwalnych. Archiwum gromadzi w swoich zbiorach dokumentację wytworzoną przez władze, jednostki organizacyjne oraz placówki naukowe

³ KAPAN, *Sprawozdania roczne z działalności Archiwum PAN 1974–1994, Sprawozdanie z działalności Archiwum PAN Oddziału w Zabrzu w okresie od 1 kwietnia do 30 czerwca 1980 r.*, [b.n.].

⁴ Tamże, *Kalendarium Oddziału Archiwum PAN w Katowicach*, [b.n.].

⁵ M. Sobeczko, *Zarys historii Polskiej Akademii Nauk...*, s. 163–164.

⁶ KAPAN, *Sprawozdania roczne z działalności Archiwum PAN 1974–1994, Sprawozdanie z działalności Archiwum PAN Oddziału w Zabrzu w roku 1981 r.*, [b.n.].

⁷ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2022 r.*, [b.n.].

PAN. Drugą ważną częścią zbiorów jest dokumentacja pochodzenia prywatnego, czyli spuścizny po uczonych polskich niemal ze wszystkich dziedzin nauki⁸. Pierwsze starania o pozyskanie spuścizn dla Oddziału miało miejsce natychmiast po otwarciu placówki w 1974 r. Paweł Porwoł zabiegał o przekazanie dla Archiwum materiałów profesora doktora Karola Mainka ze Śląskiego Obserwatorium Geofizycznego w Raciborzu⁹. Jednak pierwszą — historyczną — spuściznę pozyskano latem 1974 r. Pierwszym naukowcem, którego dorobek archiwalny został przekazany do Archiwum, był Tadeusz Ignacy Rabek¹⁰. W Oddziale zgromadzono wiele cennych nabytków, do których można zaliczyć materiały Jerzego Rabsztyna, zajmującego się górnictwem, historyka sztuki docenta Mariana Rehorowskiego oraz historyków profesorów Franciszka Hawranka i Józefa Chlebowczyka. Jedną z najcenniejszych spuścizn w zasobie są materiały Ludwika Musioła, śląskiego historyka i archiwisty, jednego z najwybitniejszych badaczy tematyki śląskiej w XX wieku. W zbiorach znajduje się około 90 monografii jego autorstwa śląskich miast, wsi i parafii. W ostatnich latach pozyskano między innymi materiały profesorów Kornela Gibińskiego, Daniela Józefa Bema, Andrzeja Burghardta oraz fragmenty spuścizn profesorów Henryka Kocója i Henryka Mikołaja Góreckiego.

Oddział prowadzi ożywioną działalność we wszystkich obszarach funkcjonowania: opracowywania zasobu, kształtowania narastającego zasobu i nadzoru opracowywania nad instytucjami PAN, udostępniania, popularyzacji zasobu oraz współpracy naukowej¹¹. W ramach kształtowania narastającego zasobu i nadzoru archiwalnego nad instytucjami PAN przeprowadzane były regularnie co trzy lata kontrole działalności archiwalnej instytutów i zakładów PAN, opiniowano przepisy kancelaryjno-archiwalne oraz wnioski o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej. Udzielano także licznych konsultacji archiwistom zatrudnionym w jednostkach PAN¹².

Organizowane były również dla pracowników archiwów zakładowych jednostek PAN szkolenia: kancelaryjno-archiwalne dla pracowników archiwów zakładowych instytucji Polskiej Akademii Nauk podlegających

⁸ R.W. Wołoszyński, *Czterdziestolecie Archiwum...*, s. 11.

⁹ KAPAN, *Sprawozdania roczne z działalności Archiwum PAN 1974–1994, Sprawozdanie z działalności Archiwum PAN Oddziału w Zabrze w okresie od 1 stycznia do 31 marca 1977 r.*, [b.n.].

¹⁰ Tamże, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Archiwum PAN w Zabrze w okresie od 1 lipca do 30 września 1974 r.*, [b.n.].

¹¹ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Opis merytoryczny działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, [b.n.].

¹² Tamże.

nadzorowi Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach oraz kancelaryjno-archiwalne dla pracowników instytucji PAN. Między innymi 22 kwietnia 2015 r. w Katowicach odbyło się szkolenie kancelaryjno-archiwalne dla pracowników archiwów zakładowych instytucji PAN podlegających nadzorowi Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach. Z kolei 3 lutego 2016 r. odbyło się szkolenie kancelaryjno-archiwalne dla pracowników instytucji Polskiej Akademii Nauk w Instytucie Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych im. Włodzimierza Trzebiatowskiego Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu¹³.

Oddział duży akcent kładł na popularyzację zasobu za pomocą organizowanych imprez, wykładów, wystaw oraz publikacji. Najlepszym sposobem na promocję zasobu Oddziału było organizowanie wystaw, które eksponowane były zarówno w siedzibie Oddziału, jak również w instytucjach współpracujących z Archiwum. Do najciekawszych wystaw można zaliczyć wymienione poniżej:

- W 2003 r. przygotowana została wraz z Towarzystwem Miłośników Ziemi Wodzisławskiej wystawa *Miasto Wodzisław w opracowaniach i fotografiach znajdujących się w spuściznach Archiwum PAN w Wodzisławiu Śląskim*.
- W lutym 2015 r. zorganizowana została wystawa *Żory w archiwaliach. Żory w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Żorach. Organizatorami wystawy były: PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Katowicach oraz Miejska Biblioteka Publiczna w Żorach. Scenariusz wystawy przygotował dr Mateusz Sobeczko.
- W dniach od 21 września do 23 października 2015 r. zorganizowana została wystawa *Pawłowice w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* w Gminnej Bibliotece Publicznej w Pawłowicach. Organizatorami wystawy były: PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Katowicach oraz Gminna Biblioteka Publiczna w Pawłowicach. Scenariusz wystawy przygotował dr Mateusz Sobeczko.
- Od 1 września do 30 listopada 2016 r. w siedzibie Oddziału w Katowicach prezentowana była wystawa *Wojenne losy naukowców na podsta-*

¹³ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2015 r.*, [b.n.]; tamże, *Sprawozdania oddziałów, Opis merytoryczny działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, [b.n.].

wie materiałów zgromadzonych w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach. Scenariusz wystawy przygotował dr Mateusz Sobeczko.

- Od 19 września do 31 października 2016 r. w Bibliotece Publicznej Miasta Rydułtowy im. Henryka Mikołaja Góreckiego prezentowana była wystawa *Materiały Henryka Mikołaja Góreckiego w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*. Scenariusz wystawy przygotował dr Mateusz Sobeczko. Wydarzenie było wspólnym przedsięwzięciem Biblioteki Publicznej Miasta Rydułtowy im. Henryka Mikołaja Góreckiego oraz PAN Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach.
- Od 1 marca do 29 marca 2019 r. w Gminnej Bibliotece Publicznej w Godowie prezentowana była wystawa *Górny Śląsk w zasobie Archiwum Polskiej Akademii Nauk*. Scenariusz wystawy przygotowali: mgr Katarzyna Słojkowska (Warszawa) i dr Mateusz Sobeczko (Katowice). Wydarzenie było kolejnym wspólnym przedsięwzięciem Gminnej Biblioteki Publicznej w Godowie oraz PAN Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach¹⁴. Wystawa ta w latach 2019–2020 była eksponowana również w Gminnej Bibliotece Publicznej w Gaszowicach Filii w Czernicy, Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach, Bibliotece Publicznej Miasta Rydułtowy im. Henryka Mikołaja Góreckiego, Gminnej Bibliotece Publicznej w Gaszowicach¹⁵.
- Od 2 grudnia 2019 r. do 12 czerwca 2020 r. w siedzibie Oddziału w Katowicach prezentowana była wystawa *Franciszek Hawranek — historyk*, która powstała w ramach cyklu Przedstawiciele śląskiej nauki. Scenariusz wystawy przygotował dr Mateusz Sobeczko¹⁶.

Odbywały się również konferencje i seminaria. Do ciekawszych można zaliczyć zorganizowaną w 1986 r. sesję popularnonaukową poświęconą

¹⁴ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Opis merytoryczny działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, [b.n.]; tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2015 r.*, [b.n.]; tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2019 r.*, [b.n.].

¹⁵ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2019 r.*, [b.n.]; tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2020 r.*, [b.n.].

¹⁶ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2020 r.*, [b.n.].

65. rocznicy III powstania śląskiego, która została połączona z wystawą plastyczną Joanny Bogusławskiej¹⁷. Z kolei 15 stycznia 2014 r. odbyło się spotkanie naukowe na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z cyklu *Pomiędzy przeszłością a historią* z serii *Historie kobiece*. W trakcie spotkania wystąpiła dr Joanna Arvaniti (PAN Archiwum w Warszawie) na temat *Spuścizny kobiet w Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, a także mgr Mateusz Sobeczko na temat „*Charta constat immortalitas hominum*” na przykładzie spuścizny archiwalnej chemiczki Józefy Wąsowskiej. Organizatorami spotkania byli: PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Katowicach, Instytut Historii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz Stowarzyszenie Humanistyczne: Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy. 3 grudnia tego samego roku miały miejsce obchody jubileuszu 40-lecia Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach, w których wzięło udział wielu zaproszonych gości. W czasie jubileuszu miała miejsce premiera filmu pod tytułem *40 lat Oddziału Archiwum*, który został przygotowany przez dra Mateusza Sobeczko. Ekspozowana była również wystawa *Najcenniejsze zbiory archiwalne w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*, której scenariusz przygotował dr Mateusz Sobeczko¹⁸.

Oddział brał udział również w takich eventach jak Noc Muzeów 2014. Tematem przewodnim były *Spuścizny archiwalne śląskich naukowców jako przykłady archiwów rodzinnych*. Z kolei 12 czerwca 2015 r. miał miejsce Międzynarodowy Dzień Archiwów 2015 oraz I Katowicki Piknik Archiwalny 2015 *Wędrówka po katowickich archiwach*. Dodatkowo w 2013 r. odbyło się osiem warsztatów archiwalno-historycznych zorganizowanych dla studentów Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach¹⁹.

Zasób i działalność Oddziału promowana była również za pomocą artykułów naukowych oraz popularnonaukowych. Z ciekawszych publikacji promujących placówkę można wymienić:

¹⁷ Tamże, *Sprawozdania roczne z działalności Archiwum PAN 1974–1994, Sprawozdanie z działalności Oddziału Archiwum PAN w Wodzisławiu Śl. w roku 1986*, [b.n.]; tamże, *Kalendarium Oddziału Archiwum PAN w Katowicach*, [b.n.]; M. Deloch, *Kalendarium Archiwum PAN Oddział w Katowicach z siedzibą w Wodzisławiu Śląskim*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2003, nr 44, s. 71.

¹⁸ KAPAN, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2014 r.*, [b.n.].

¹⁹ Tamże, *Sprawozdania oddziałów, Opis merytoryczny działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, [b.n.].

- Mateusz Sobeczko, *Rydułtowy w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2020, nr 61, s. 146–156.
- Mateusz Sobeczko, *Sposoby spędzania wolnego czasu przez naukowców na podstawie zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2016, nr 57, s. 158–172.
- Mateusz Sobeczko, *Varsaviana w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2019, nr 60, s. 162–169.
- Mateusz Sobeczko, *Wojenne losy naukowców na podstawie materiałów zgromadzonych w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2015, nr 56, s. 220–234.
- Mateusz Sobeczko, *Życie i działalność Stanisława Kossutha (1893–1968)*, „Zeszyty Myszkowskie”, 2015, nr 2, s. 145–152.

Oddział Archiwum w tym okresie współpracował i współorganizował różne wydarzenia, między innymi z Archiwum Państwowym w Katowicach, Instytutem Historii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach, Oddziałem PAN w Katowicach, Stowarzyszeniem Humanistycznym: Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy oraz Biblioteką Publiczną Miasta Rydułtowy im. Henryka Mikołaja Góreckiego, Gminną Biblioteką Publiczną w Godowie, Gminną Biblioteką Publiczną w Gaszowicach oraz Filią w Czernicy²⁰.

Syntetyczne przedstawienie historii PAN Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w żadnej mierze nie wyczerpuje niniejszego tematu. Celem zaprezentowanego tekstu było przybliżenie czytelnikowi 50-letnich dziejów tej placówki na Śląsku, ze szczególnym uwzględnieniem ostatniej dekady. Historia Oddziału jest bardzo interesująca, w szczególności ze względu na intensywną działalność popularyzującą zasób oraz ze względu na liczne zmiany siedziby, które w dużej mierze związane były z trudnościami lokalowymi. Pierwotne usytuowanie w Zabrze okazało się niekorzystne ze względu na zanieczyszczenie środowiska wynikające z sąsiedztwa dużych zakładów przemysłowych. Przeniesienie siedziby do po-

²⁰ Tamże, *Popularyzacja w środkach masowego przekazu*, [b.n.]; tamże, *Sprawozdania oddziałów, Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w 2014 r.*, [b.n.]; tamże, *Sprawozdania oddziałów, Opis merytoryczny działalności Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, [b.n.].

łudniowej części województwa katowickiego na początku lat 80. pozwoliło na rozwijanie się tego ośrodka w ramach lokalnej społeczności Wodzisławia Śląskiego i okolic. Usytuowanie siedziby Oddziału w 2012 r. w Katowicach, a następnie w 2022 r. w Zabrze miało na celu rozwój działalności na całym Śląsku. Warto również podkreślić, że historia zatoczyła koło i siedziba Oddziału po wielu latach ponownie wróciła do Zabrze.

Oryginalna historyczna tabliczka z poprzednią nazwą Archiwum, 2015, KAPAN

Magazyn archiwalny Oddziału w Katowicach na terenie Zabrze, 2024, KAPAN

Wystawa Pawłowice w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach w Gminnej Bibliotece Publicznej w Pawłowicach w 2015 r., KAPAN

Stoisko Oddziału w Katowicach w trakcie I Katowickiego Pikniku Archiwalnego w 2015 r., KAPAN

Dr Mateusz Sobeczko, pracownik Oddziału w Katowicach od 2012 r.,
2024, KAPAN

WARUNKI MIESZKANIOWE PRACOWNIKÓW WROCŁAWSKIEJ DRUKARNI NAUKOWEJ POLSKIEJ AKADEMII NAUK W OKRESIE POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mieszkania, podobnie jak wiele innych dóbr, podlegały reglamentacji, co zmuszało społeczeństwo do prowadzenia starań o ich uzyskanie. Problem ten dotyczył także zakładów pracy, które były zobowiązane do zapewnienia dobrych warunków mieszkaniowych swoim pracownikom. Poniżej przedstawiona zostanie kwestia warunków mieszkaniowych pracowników Wrocławskiej Drukarni Naukowej Polskiej Akademii Nauk w okresie PRL-u.

W 1945 r. wprowadzono Dekret o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu¹, co spowodowało możliwość kontrolowania rozdziału mieszkań przez władzę, a także jej nadzór nad społeczeństwem. W 1946 r. przeprowadzono nacjonalizację². Od tego momentu podporządkowano ruch spółdzielczy państwu, a także rozpoczęto zakładanie państwowych biur projektowych i upaństwowianie przemysłu budowlanego. Następnie, w 1947 r. rozpoczął się okres zwalczania sektora prywatnego³. Budownictwo mieszkaniowe od 1948 r. podporządkowane zostało Zakładowi Osiedli Robotniczych. Do kolejnych zmian doszło w drugiej połowie lat 50. Od 1956 r. istniały trzy grupy inwestorów: rady narodowe, zakłady pracy i spółdzielnie mieszkaniowe. Od 1957 r. wprowadzono także budownictwo kwaterunkowe w postaci darmowego przydziału mieszkania. Z kolei

¹ Dziennik Ustaw nr 4, poz. 27, Dekret z dnia 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu, s. 45–52.

² Dziennik Ustaw nr 3, poz. 17, Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, s. 21–24.

³ A. Basista, *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*, Warszawa–Kraków 2001, s. 12–46; M. Sobeczko, *Warunki mieszkaniowe w PRL-u na przykładzie pracowników Centrum Badań Naukowych PAN w województwie katowickim w Zabrzu (1968–1974)*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2014, nr 55, s. 201.

w latach 70. upowszechniono budownictwo z wielkiej płyty, które było dla władz sposobem na szybkie zaspokojenie tzw. głodu mieszkaniowego przy jednoczesnym poprawieniu jakości budownictwa i stosunkowo niskich kosztach⁴.

Pierwsza wzmianka dotycząca spraw mieszkaniowych w WDN pochodzi z połowy lat 50. Zakładowa umowa o długofalowym współzawodnictwie, zawarta między pracownikami a dyrekcją Wrocławskiej Drukarni Naukowej na rok 1956, zakładała między innymi, że Rada Zakładowa zobowiązała się do wykonywania drobnych remontów mieszkań pracowników najbardziej potrzebujących. Niezbędna była jednak opinia Komisji Zakładowej WDN⁵.

Pierwsze zachowane regulacje dotyczące spraw mieszkaniowych w WDN pochodzą z połowy lat 60. Regulamin w sprawie gospodarki Zakładowym Funduszem Mieszkaniowym w WDN z 30 czerwca 1966 r. zakładał udzielanie pracownikom dotacji bezzwrotnych oraz pożyczek w celu uzupełnienia wkładów mieszkaniowych w spółdzielniach. Pomoc wynosiła $\frac{2}{3}$ wkładu mieszkaniowego pod warunkiem, że pracownik zgromadził na mieszkaniowej książeczce oszczędnościowej PKO $\frac{1}{3}$ wkładu. Dotacja mogła zostać udzielona pracownikom z trzyletnim stażem pracy. Pomoc bezzwrotną mogły otrzymać osoby, które spełniły trzy warunki: przepracowali w WDN minimum pięć lat; złożyli na piśmie zobowiązanie, że przepracują kolejne trzy lata pod rygorem konieczności oddania dotacji, o ile rozwiązanie umowy o pracę nastąpiłoby z inicjatywy lub winy pracownika; jeżeli dochody na członka rodziny wynosiły pomiędzy 1000 a 1500 zł, to pomoc bezzwrotna mogła wynieść 50%, a w przypadku dochodu od 1501 do 2500 zł nie mogła przekroczyć 25%. Z kolei pożyczka była przeznaczona dla osób, których dochód na członka rodziny wynosił powyżej 2500 zł. Pieniądze należało oddać w ciągu pięciu lat w miesięcznych ratach, a rozpoczęcie spłaty zobowiązania musiało nastąpić nie później niż trzy miesiące po otrzymaniu pożyczki. Rada Zakładowa mogła umorzyć niespłaconą część w całości lub w części. Pracownikom, którzy złożyli zobowiązanie, że przepracują pięć lat w Drukarni, Rada mogła zawiesić spłacanie pożyczki na ten okres, a następnie umorzyć zobowiązanie w całości lub

⁴ A. Basista, *Betonowe dziedzictwo...*, s. 66–122.

⁵ Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Katowicach (dalej KAPAN), Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN we Wrocławiu, W-II.9, Umowa zakładowa o długofalowym współzawodnictwie, j. 25/2, Zakładowa umowa o długofalowym współzawodnictwie, k. 8.

w części. Wnioski były opiniowane przez Radę Zakładową i brano pod uwagę dotychczasowe warunki lokalowe, przydatność pracownika dla zakładu oraz jego stosunek do pracy zawodowej i społecznej⁶. Regulamin w późniejszych latach ulegał drobnym modyfikacjom, ale podstawowe zasady pozostawały bez zmian.

Na posiedzeniu Prezydium Rady Robotniczej 12 maja 1969 r. jednemu z pracowników przyznano dopłatę do mieszkania typu M4 w wysokości 2400 zł, a innemu udzielono pożyczki na pokrycie kosztów mieszkania typu M4 w wysokości 15000 zł⁷.

W 1971 r. powołano Zakładową Komisję Mieszkaniową WDN z budownictwa PAN. O przydział mieszkania mogły starać się osoby pracujące w Drukarni minimum trzy lata. Starania mogli prowadzić także pracownicy, którzy należeli do spółdzielni mieszkaniowej, pod warunkiem, że otrzymają tam mieszkanie po 1974 r. Wypełnione ankiety w dwóch egzemplarzach należało składać w Dziale Kadr. Należało także podać, w jakich godzinach Komisja mogła skontrolować wiarygodność danych w ankiecie. Mieszkanie M1 o metrażu 17–20 m² miało kosztować 14000 zł; mieszkanie M2 o metrażu 24–30 m² kosztowało 21000 zł; za lokal M3 o metrażu 33–38 m² trzeba było zapłacić 26600 zł; mieszkanie M4 o metrażu 42–48 m² miało kosztować 33600 zł; lokal M5 o metrażu 51–57 m² kosztował 39900 zł; za mieszkanie M6 o metrażu 59–65 m² trzeba było wyłożyć 47500 zł. Dotacja zakładu pracy wynosiła ⅓ ogólnego kosztu⁸.

Zakładowa Komisja Mieszkaniowa WDN na posiedzeniu 19 kwietnia 1971 r. wstępnie przyznała 34 pracownikom mieszkania spółdzielcze z puli PAN, które mieli otrzymać w latach 1971–1975. Komisja wzięła pod uwagę następujące kryteria:

- sytuację mieszkaniową — warunki mieszkaniowe, ilość osób na m² oraz liczbę rodzin w mieszkaniu;
- sytuację rodzinną — wielodzietność, warunki higieniczne i sanitarne, choroby społeczne oraz nieuleczalne;
- okres otrzymania mieszkania w przypadku członkostwa w spółdzielni mieszkaniowej;

⁶ KAPAN, Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN we Wrocławiu, W-II.9, *Konferencje Samorządu Robotniczego — protokoły, materiały*, j. 31/2, *Regulamin w sprawie gospodarki Zakładowym Funduszem Mieszkaniowym w WDN*, k. 27–29.

⁷ Tamże, *Rada Robotnicza — protokoły, materiały*, j. 31/6, *Protokół posiedzenia Prezydium Rady Robotniczej odbytego w dniu 12 V 1969 r.*, k. 72.

⁸ Tamże, *Zakładowa Komisja Mieszkaniowa — protokoły posiedzeń*, j. 32/4, *Protokół posiedzenia Zakładowej Komisji Mieszkaniowej Wrocławskiej Drukarni Naukowej Polskiej Akademii Nauk*, k. 1–3.

- staż pracy w WDN;
- zaangażowanie społeczne w zakładzie pracy i na terenie miasta.

Przeprowadzona została również wizja lokalna⁹. Z ogólnej liczby 34 osób 10 pracowników miało otrzymać swoje mieszkania w 1974 r.¹⁰.

Drukarnia współpracowała z Międzyzakładową Komisją Mieszkaniową Placówek Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu, do której zadań należało między innymi organizowanie budowy mieszkań dla pracowników PAN w ramach resortowego, spółdzielczego budownictwa, ustalanie list pracowników zakwalifikowanych do otrzymania lub wymiany mieszkania i uzyskania członkostwa w spółdzielniach, z którymi współpracowała Komisja, oraz do promowania oszczędzania wśród pracowników. W skład Komisji wchodził przedstawiciel kierownictwa i organów związkowych placówek PAN we Wrocławiu¹¹.

Zasady rozdziału spółdzielczych mieszkań z budownictwa resortowego dla pracowników PAN we Wrocławiu zakładały, że mieszkania mieli otrzymywać pracownicy potrzebni w zakładach pracy, z długim stażem zatrudnienia, młode małżeństwa nieposiadające własnych mieszkań oraz pracownicy mieszkający w trudnych warunkach. Osoba starająca się o lokum musiała pracować w PAN minimum dwa lata oraz nie mogła posiadać własnego mieszkania. Zainteresowani powinni wypełnić specjalną ankietę mieszkaniową. Listę osób ustalała Rada Zakładowa, która mogła weryfikować prawdziwość danych przedstawionych w ankiecie także za pośrednictwem wizji lokalnej. Listy przekazywane były do Międzyzakładowej Komisji Mieszkaniowej¹².

Na posiedzeniu Prezydium Rady Robotniczej 25 maja 1971 r. przyznano 11 pracownikom pożyczki mieszkaniowe¹³. 24 maja 1972 r. Prezydium Rady Robotniczej przyznało trzy zwrotne pożyczki mieszkaniowe na kwoty 19067 zł, 15900 i 28867 zł. Przyznane kwoty stanowiły 2/3 wkładu

⁹ Tamże, *Konferencje Samorządu Robotniczego — protokoły, materiały*, j. 31/3, *Protokół posiedzenia Zakładowej Komisji Mieszkaniowej Wrocławskiej Drukarni Naukowej odbytego w dniu 19 IV 1971 r.*, k. 103–105.

¹⁰ Tamże, *Zakładowa Komisja Mieszkaniowa — protokoły posiedzeń*, j. 32/4, *Ogłoszenie*, k. 12.

¹¹ Tamże, *Współpraca z Międzyzakładową Komisją Mieszkaniową Placówek PAN*, j. 32/15, *Regulamin Międzyzakładowej Komisji Mieszkaniowej Placówek Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu*, k. 1.

¹² Tamże, *Regulaminy Zakładowego Funduszu Mieszkaniowego*, j. 68/10, *Zasady rozdziału spółdzielczych mieszkań z budownictwa resortowego dla pracowników PAN we Wrocławiu*, k. 17–20.

¹³ Tamże, *Rada Robotnicza — protokoły, materiały*, j. 31/6, *Protokół zebrania Prezydium Rady Robotniczej w dniu 25 V 1971 r.*, k. 133.

spółdzielczego na mieszkanie. Jednej osobie przyznano również dopłatę do wkładu mieszkaniowego z funduszu mieszkaniowego w wysokości 3267 zł¹⁴. Z kolei Prezydium Samorządu Robotniczego na posiedzeniu 31 maja 1972 r. uznało pożyczki mieszkaniowe udzielone w latach 1967–1971 za bezzwrotne. Tylko jedna osoba, która została zwolniona z pracy w WDN, musiała ją zwrócić¹⁵. Na posiedzeniu Rady Robotniczej 26 czerwca 1972 r. ustalono spłatę pożyczek mieszkaniowych na wkłady na 10 lat¹⁶. Na posiedzeniu Konferencji Samorządu Robotniczego 30 czerwca 1972 r. ustalono, żeby do końca 1972 r. przyznawać tylko pożyczki na mieszkania typu lokatorskiego, a na remonty dopiero od 1973 r., ponieważ miały wtedy ulec zwiększeniu środki finansowe¹⁷.

Kierunki działania Podstawowej Organizacji Partyjnej przy Wrocławskiej Drukarni Naukowej w realizacji uchwały VI Zjazdu na lata 1972–1975 zakładały między innymi przeprowadzenie kontroli prawidłowości przyznawania mieszkań z puli PAN oraz wkładów do spółdzielni mieszkaniowych. Kontrole miały być przeprowadzane do 1975 r.¹⁸

Na posiedzeniu Prezydium Rady Robotniczej, które odbyło się 18 kwietnia 1973 r., ustalono wydzielenie z funduszu mieszkaniowego kwoty 30000 zł i przeznaczenie jej na remonty mieszkań pracowniczych. Kwotę tę miała zagospodarować Rada Zakładowa za pośrednictwem Komisji do spraw Socjalno-Bytowych¹⁹. Podobnie na posiedzeniu Konferencji Samorządu Robotniczego 11 maja 1973 r. ustalono przeznaczenie w 1973 r. z funduszu zakładowego 30000 zł na remonty mieszkań pracowniczych²⁰.

Źródłem do poznania warunków mieszkaniowych pracowników WDN są ankiety mieszkaniowe. Jeden z pracowników w ankiecie z 4 maja 1973 r. tak opisywał swoje warunki lokalowe: „W pokoju o metrażu 28 m²

¹⁴ Tamże, *Rada Robotnicza — protokoły posiedzeń Prezydium Rady Robotniczej — materiały*, j. 31/7, *Protokół nr 3 posiedzenia Prezydium Rady Robotniczej odbytego 24 V 1972 r.*, k. 8.

¹⁵ Tamże, *Protokół nr 4 posiedzenia Prezydium Samorządu Rady Robotniczej odbytego 31 V 1972 r.*, k. 10.

¹⁶ Tamże, *Protokół nr 2 posiedzenia Rady Robotniczej odbytego 26 VI 1972 r.*, k. 11.

¹⁷ Tamże, *Konferencje Samorządu Robotniczego — protokoły, materiały*, j. 31/4, *Protokół Konferencji Samorządu Robotniczego z dnia 30 VI 1972 r.*, k. 1.

¹⁸ Tamże, *Podstawowa Organizacja Partyjna przy Wrocławskiej Drukarni Naukowej — protokoły zebrań POP*, j. 26/3, *Kierunki działania POP przy Wrocławskiej Drukarni Naukowej w realizacji uchwały VI Zjazdu na lata 1972–1975*, k. 64.

¹⁹ Tamże, *Rada Robotnicza — protokoły posiedzeń Prezydium Rady Robotniczej — materiały*, j. 31/7, *Protokół nr 5/73 posiedzenia Prezydium Rady Robotniczej odbytego 18 IV 1973 r.*, k. 27.

²⁰ Tamże, *Konferencje Samorządu Robotniczego — protokoły, materiały*, j. 31/4, *Protokół KSR odbytej 11 V 1973 r.*, k. 28.

zamieszkuje pięć osób, tj. ja wraz z żoną i 3-tygodniowym synem oraz teściowie. Warunki wspólnego życia w jednym pokoju, ciemnym i bardzo wilgotnym, są wręcz tragiczne. Szczególnie jeśli chodzi o 3-tygodniowe dziecko, które powinno mieć zapewnione podstawowe warunki higieniczne i mieszkaniowe”²¹. Z kolei inny pracownik tak opisywał swoje warunki mieszkaniowe w ankiecie z 14 maja 1973 r.: „Zajmuję jeden pokój o metrażu 18 m² wraz z żoną i dzieckiem. Mieszkanie to nie jest moje, lecz teściowej, która, mając skłonności do picia alkoholu, urządza często awantury, wypowiadając mi mieszkanie. Mieszkanie jest zimne, brak urządzeń sanitarnych, usytuowane na czwartym piętrze. Przy opadach powstają zacieki, które powodują wilgoć”²². Z kolei inna pracownica Drukarni tak opisywała swoje warunki lokalowe: „Mieszkanie, które zajmuje razem z mężem i dwojgiem dzieci, jest bardzo małe, niewygodne. Jest to jeden pokój z ciemną kuchnią o powierzchni mieszkaniowej 23 m², ubicą na korytarzu jest wspólna na cztery rodziny. Brak wody w mieszkaniu. Zalewa nam sufit i ściany. Trudno jest mieszkać i wychowywać dwoje dzieci”²³.

Czasem przyczyny poszukiwania były jeszcze tragiczniejsze, jak w przypadku jednej z pracownic, która tak motywowała chęć otrzymania przydziału: „Od kilku lat żyję w separacji z mężem. Częste awantury [sprowadzają] do poniżenia mojej godności kobiecej. Poza tym byłam zbita do tego stopnia, że leżałam w szpitalu dla nerwowo chorych. Rozwodu b. mąż nie chce udzielić, oświadczając, abym sobie poszła z mieszkania. Oszczędności na wkład mieszkaniowy posiadam”²⁴. Podobną sytuację miała inna pracownica: „Mieszkam po rozwodzie w jednym mieszkaniu z byłym mężem i teściową. Jesteśmy z córką narażane na stałe dzienne i nocne szykany i awantury z ich strony. Zupełny brak wyizolowania się (pokój przechodni) nie pozwala na prawidłowy rozwój ani spokojną naukę dziecka”²⁵. Jeszcze inną przyczyną poszukiwania mieszkania były dalekie dojazdy do pracy: „Jestem długoletnim pracownikiem drukarni. [...] Na codzienny dojazd do pracy tracę do trzech godz. dziennie. Dopóki byłem młody, te ciężkie warunki zniosłem z cierpliwością, ale teraz zdrowie przestaje mi już dopisywać i dojazd sprawia coraz więcej trudności”²⁶.

²¹ Tamże, *Zakładowa Komisja Mieszkaniowa — ankiety mieszkaniowe*, j. 32/6, *Ankieta mieszkaniowa*, k. 11.

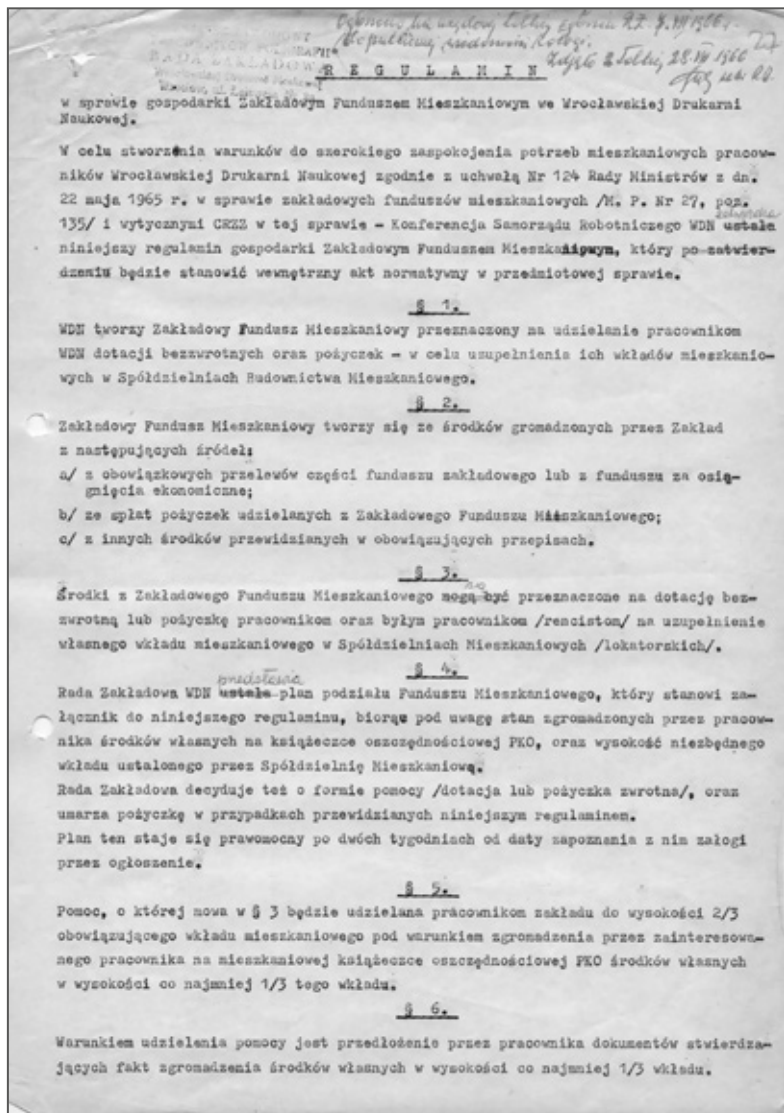
²² Tamże, *Ankieta mieszkaniowa*, k. 15.

²³ Tamże, k. 34.

²⁴ Tamże, k. 56.

²⁵ Tamże, k. 2.

²⁶ Tamże, k. 131.

Fragment Regulaminu w sprawie Gospodarki Zakładowym Funduszem Mieszkaniowym w WDN z 30 czerwca 1966 r., KAPAN, W.II-9, j. 31/2, k. 27

W 1976 r. udzielono 41 pożyczek, w tym dziewięć na uzupełnienie wkładów mieszkaniowych na kwotę 97000 zł oraz 32 pożyczki na remonty i modernizację mieszkań na kwotę 317000 zł²⁷.

W latach 1976–1980 Rada Zakładowa przyznała 164 pożyczki mieszkaniowe przeznaczone na uzupełnienie wkładów mieszkaniowych, budownictwo indywidualne oraz remont i modernizację mieszkań. Czterem pracownikom zostały umorzone te pożyczki, ponieważ średni dochód na jednego członka rodziny nie przekraczał 1500 zł miesięcznie²⁸. Tak Rada Zakładowa przedstawiła sytuację mieszkaniową pracowników WDN w Sprawozdaniu z 12 marca 1980 r.: „Jeżeli idzie o sprawy mieszkaniowe, warto odnotować, że 14 rodzin otrzymało mieszkania z puli PAN. Dzięki staraniom Rady Zakładowej bezpośrednio w zarządach spółdzielni mieszkaniowych, wydziałach lokalowych dwóm rodzinom naszych pracowników polepszono warunki mieszkaniowe. Pomimo usilnych starań Rady Zakładowej w tym kierunku nadal problem ten jest w naszym zakładzie trudnym do załatwienia. W chwili obecnej około 40 pracowników ubiega się o mieszkania”²⁹.

W 1982 r. Zakładowa Komisja Socjalna na posiedzeniu 14 stycznia 1982 r. przyznała trzem pracownikom pożyczki na remont mieszkania w kwocie 20000 zł³⁰. Z kolei 28 maja 1985 r. Komisja przyznała czterem osobom po 20000 na remont mieszkania (pożyczki miały zostać spłacone w ciągu trzech lat) oraz jednej osobie kwotę 50000 na remont domku jednorodzinnego (spłata miała nastąpić w ciągu pięciu lat)³¹.

W drugiej połowie lat 80. pojawiły się w WDN nowe ciekawe inicjatywy. W 1987 r. planowano wybudować blok mieszkalny dla pracowników WDN na działce przed Drukarnią. W tym samym czasie zakład wystąpił do miasta o przydział działek dla pracowników³². Działki miały być zlokalizowane w Ratyniu i Maślicach Dużych³³. Niestety nie wiadomo, jak

²⁷ Tamże, *Działalność socjalno-bytowa — plany, sprawozdania, informacje, wytyczne*, j. 68/65, *Sprawozdanie — część opisowa*, k. 106.

²⁸ Tamże, *Rada Zakładowa — sprawozdanie*, j. 32/14, *Sprawozdanie z działalności Rady Zakładowej za okres 28 II 1976–11 III 1980*, k. 11.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, *Zakładowa Komisja Socjalna — protokoły posiedzeń*, j. 68/6, *Protokół nr 2 posiedzenia Zakładowej Komisji Socjalnej odbytego w dniu 14 I 1982 r.*, k. 1.

³¹ Tamże, *Zakładowa Komisja Socjalna — protokoły posiedzeń*, j. 68/7, *Protokół nr 12/85*, k. 58.

³² Tamże, *Rada Pracownicza — protokoły posiedzeń, uchwały*, j. 73/5, *Protokół nr 3/87 posiedzenia Rady Pracowniczej z dnia 2 X 1987 r.*, k. 10.

³³ Tamże, *Protokół nr 7/88 posiedzenia Rady Pracowniczej 18 IV 1988 r.*, k. 34.

zakończyły się obie sprawy, ponieważ nie ma śladu w dokumentach dotyczących tych kwestii.

W 1989 r. 17 pracownikom przyznano pożyczki na remont i modernizację mieszkań w kwocie 2980000 zł, jednej osobie na budowę domu w kwocie 2000000 zł oraz jednej osobie na uzupełnienie wkładu do Spółdzielni Mieszkaniowej w kwocie 355000 zł³⁴.

Przedstawione powyżej trudności mieszkaniowe pracowników WDN, a także działania zakładu pracy zmierzające do rozwiązania tej kwestii ukazują jak w soczewce problemy mieszkaniowe polskiego społeczeństwa w PRL-u. Jak widać na podstawie powyższych cytatów z ankiet, nie były to sytuacje wyjątkowe. Wszystko to wpływało na jakość i komfort życia codziennego Polaków w tamtym czasie.

³⁴ Tamże, *Samorząd załogi — protokoły zebrań, uchwały, materiały*, j. 73/2, *Materiały na Konferencję Samorządu Pracowniczego*, k. 30.

Radosław Gryczka
Warszawa

ŚWIAT OKIEM POLSKIEGO OBIEŻYŚWIATA. CO INTERESOWAŁO PODRÓŻNIKÓW W XX WIEKU NA PODSTAWIE FOTOGRAFII WACŁAWA KORABIEWICZA ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W ZASOBIE PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE

Wacław Korabiewicz urodził się w 1903 r., był reportażystą, poetą, podróżnikiem, lekarzem i kolekcjonerem eksponatów etnograficznych, członkiem i współzałożycielem Akademickiego Klubu Włóczęgów Wileńskich. W 1930 r. odbył podróż kajakiem do Turcji i Grecji¹. W latach 1931–1939 był lekarzem okrętowym na „Darze Pomorza”. Po wybuchu 2. wojny światowej został internowany w Sztokholmie. W 1942 r. był uczestnikiem wyprawy zoologicznej w głąb brazylijskiej dżungli. W 1933 r. wraz z żoną Janiną, w ramach podróży poślubnej, odbył wyprawę kajakiem do Indii. Od 1943 r. przebywał w Afryce jako Delegat Rządu RP w Londynie. W 1946 r. podróżował samochodem przez Afrykę. Przebywał prawie rok w Londynie, a w latach 1954–1956 w Etiopii, gdzie pracował jako lekarz. Od 1959 do 1961 r. był na placówce epidemiologicznej w Ghanie. W kolejnych latach organizował liczne wyprawy do Egiptu, na Bliski Wschód, do Etiopii oraz krajów bałkańskich celem wyjaśnienia historii powstania tzw. krzyża ręcznego błogosławionego².

Jednym z najwierniejszych towarzyszy jego wypraw był niewątpliwie aparat, który posłużył do udokumentowania licznych podróży. W zbiorach

¹ Aleksander Srebrakowski, *Wileńscy „Włóczędzy”*. Wystawa poświęcona dziejom Akademickiego Klubu Włóczęgów Wileńskich, Wrocław 1997, <https://web.chive.org/web/20190401134107/http://www.hist.uni.wroc.pl/pdf/srebrakowski/srebrakowski11.pdf>, 02.02.2024.

² Joachim Śliwa J., *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, Kraków 2019, s. 128, [w:] *Kto jest kim w Polsce*, Warszawa 1984, s. 425.

Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie znajduje się spuścizna Wacława Korabiewicza (III–410), a w niej ponad 1600 naprawdę różnorodnych fotografii³.

Fotografie zgrupowane zostały w ramach spuścizny w trzech kategoriach:

- Grupa I (Materiały twórcy spuścizny) — 11 jednostek archiwalnych (16–27),
- Grupa II (Materiały działalności) — 7 jednostek archiwalnych (31–37),
- Grupa III (Materiały biograficzne) — 2 jednostki archiwalne (42, 43).

Przyjrzyjmy się, co interesowało Wacława Korabiewicza, na co skierował obiektyw aparatu i co uznał za wartę uwiecznienia na kliszy.

Zanim zaczniemy, należy jeszcze podkreślić bardzo ważną rzecz. PAN Archiwum gromadzi fotografie w spuściznach uczonych od początku swojego istnienia, czyli od 1953 r. Fotografie stanowią część spuścizny po uczonych, ale również osobne kolekcje⁴. W zasobie z założenia ma znaleźć się materiał stanowiący spuściznę naukową, cenny pod względem historycznym i naukowym. Analizowany będzie tu zbiór przekazany do Archiwum PAN, nie oznacza to jednak, że są to wszystkie zdjęcia, jakie wykonał doktor Korabiewicz. Należy mieć to na uwadze przy dalszej charakterystyce zbioru.

Material naukowy

Przed wszystkim fotografie Korabiewicza możemy podzielić na dwie główne kategorie: materiały warsztatowe i materiały z podróży.

Te pierwsze zgrupowane zostały w jednostkach 16–27. Stanowią one materiały do publikacji naukowych lub popularnonaukowych Korabiewicza, głównie do książki *Śladami amuletu*, wydanej w 1974 r. (jednostki 22–27). Tworzą one zbiór koptyjskich krzyży, pamiątek, znaków i symboli. Zdjęcia stanowią element pracy naukowej, której celem było poszukiwanie niechrześcijańskiego pochodzenia symbolu krzyża. Jednostka 20 zawiera fotografie Stefana Rogozińskiego i jego rodziny, które zostały przeznaczone na ilustracje do opowieści biograficznej *Rogoziński*. Inne zdjęcia przedstawiają materiały przeznaczone do książki *Inne drogi*, wydanej w 1992 r. Maszynopisy, poprzednie wersje i notatki do wszystkich tych prac odnajdziemy zresztą w samej spuściznie. Stanowią one pamiątki

³ Materiały Wacława Korabiewicza, APAN, III–410, j. 29, 38, 50, 56.

⁴ Halina Zubala, *Zbiory fotograficzne Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 1988, nr 31, s. 4–13.

przywiezione z podróży, są w pewnym sensie ich świadectwem, jednak nie jest to zbiór charakterystyczny dla zdjęć podróżniczych, a raczej dla badacza zbierającego materiały do pracy, nawet jednak wśród nich znajdujemy pojedyncze zdjęcia wyłamujące się z tego prostego podziału.

Ponieważ nawet wtedy, kiedy Korabiewicz badacz zbierał materiał do pracy *Korabiewicz podróżnik*, nie dawał o sobie zapomnieć. I tak poznajemy pięciu, niestety anonimowych, gentelmanów pozujących przed domem (j. 17, fot. 69), widzimy etiopskiego ewangelistę z krzyżem w rękach (j. 23, fot. 42), a także zaglądamy na afrykańskie targowisko żartobliwie opisane przez autora zdjęcia jako „*To za drogo*”

— *obrazek z targu w Ghanie* (j. 23, fot. 1). Opisy tego, co znajduje się na danej fotografii, znajdziemy w bardzo wielu przypadkach. Często można odnieść też wrażenie, że poczynione na nich uwagi Korabiewicza miały być jak najbardziej sarkastyczne, zupełnie jakby stanowiły odzwierciedlenie myśli autora w chwili zrobienia lub wywołania fotografii.

Mimo tego, że są to de facto zdjęcia skupione na motywie krzyża, to dzięki nim przy okazji poznajemy wycinek kultury materialnej tych terenów. Szkoda jedynie, że przy charakteryzowaniu zdjęć doktora interesowało samo opisanie krzyża, a nie całego uwiecznionego zabytku. Robił to bardzo pobieżnie, jeżeli w ogóle zadał sobie tyle trudu (j. 25, fot. 91, j. 27, fot. 12 lub j. 19, fot. 5), chociaż zdarzają się też nieliczne przypadki bardziej drobiazgowego opisu, jak np. *Posąg Seti I z Karnaku w Egipcie* (j. 24, fot. 107). Wyraźnie jednak widać, że w tej części doktora interesowały jedynie krzyże i ich wykorzystanie w swojej dalszej pracy publicystyczno-naukowej.

Tych 12 jednostek z grupy I (Materiały twórcy spuścizny) skupia się niemal w całości na zainteresowaniach badawczych doktora Korabiewicza. Przejdźmy teraz do tego, co najbardziej dla nas interesujące, czyli do zdjęć z podróży.

Materiały Wacława Korabiewicza,
APAN, III-410

Indie w migawce

Już na początku stajemy przed problemem ogólnej charakterystyki. Jednostka 32 zawiera bardzo odmienne od siebie fotografie. Wydaje się, że w Indiach dosłownie wszystko fascynowało Korabiewicza, a do głosu doszedł jego wewnętrzny turysta. Znajdziemy tu zdjęcia różne, od miejscowych mężczyzn niosących kajak, przez egzotyczne elementy architektury, ludzi, aż do zwierząt i elementów krajobrazu naturalnego. Ciekawe jest jednak to, że prawie wszystkie zdjęcia zbiorowe ludzi wydają się pozowane. Na pewno na szczególną uwagę zasługuje kategoria zdjęć dziwnych. Przeglądając liczne fotografie, można odnieść wrażenie, że Korabiewicz chciał uwiecznić to, co wywoływało w nim zdziwienie. I tak na przykład mamy zdjęcie dwójki miejscowych, leżących z rękami podłożonymi pod

Materiały Wacława Korabiewicza,
APAN, j. 26, fot. 1

głowy, gdzieś w centrum miasta, na chodniku, prawdopodobnie odpoczywających, chroniących się w cieniu przed upałem (j. 32, fot. 33). Dużą część stanowi również uwiecznienie obiektów w bramach. Ten rodzaj kadru pojawia się wyjątkowo często, chociaż nie wydaje się, by to, co znajdowało się pod łukiem bramy, łączył jakiś wspólny temat. Korabiewicz uwieczniał tam ludzi, zwierzęta, przechodniów, handlarzy, słowem jest to zwykły krajobraz miejski.

Niektóre zdjęcia tej jednostki zostały podpisane, co jest bezcenne, a nam pozwala zanurzyć się głębiej w tym minionym już świecie. I tak np. zdjęcie młodej kobiety (j. 32, fot. 6) doktor opatrzył komentarzem *Kobiety z plebsu nie zakrywają twarzy...*, natomiast zdjęcie do stojnego pana z teczką, wspartego na ławce, zawiera podpis na rewersie *Adwokat arabski idzie do biura* (j. 32, fot. 66).

Jednostka 31 obejmuje fotografie z podróży kajakiem do Indii, którą odbył wraz z żoną Janiną Korabiewicz. Zostały wykonane ok. 1933–1936 r. Oprócz

Materiały Waclawa Korabiewicza, APAN,
j. 33, fot. 66

mapy trasy, którą pokonali wspólnie, zawiera ona fotografie o bliźniaczej charakterystyce do poprzedniej jednostki. Mimo pokonania trasy Śniatyn-Załuże-Delhi (o czym świadczy mapa) nie znajdziemy tu zdjęć wspólnych państwa Korabiewiczów, co może być nieco zaskakujące. Dzisiejsza turystyka kojarzy się z robieniem zdjęć sobie samemu (lub z osobą, która nam towarzyszy) w odwiedzanych miejscach. W tej jednostce zbiorów Korabiewicza takich fotografii nie uświadczymy, z jednym wyjątkiem, na którym państwo Korabiewiczowie stoją oparci o murek (j. 31, fot. 3), ale nawet ten przykład to małoformatowe zdjęcie, gdzie trudno wskazać, by małżeństwo znajdowało się na pierwszym planie. Biorąc jednak pod uwagę, że najprawdopodobniej są to

zdjęcia z wyprawy poślubnej państwa Korabiewiczów, istnieje możliwość, że takie zdjęcia istniały w pierwotnym zbiorze, jednak nie zostały przekazane do APAN.

W zupełnie innym kierunku mogą zaprowadzić nas fotografie z jednostki 33, ponieważ co prawda nadal pozostajemy w Indiach, jednak tym razem charakter fotografii ulega diametralnej zmianie. Można by wręcz powiedzieć, że w końcu odnajdujemy tu to, czego brakowało wcześniej. Ta jednostka pełna jest osobistych zdjęć Waclawa i Janiny, pozujących (a czasem całkowicie zaskoczonych) w trakcie dalekich eskapad. Mimo że pojawiają się zdjęcia o charakterze bliźniaczym do tego, jaki opisywano powyżej przy okazji poprzednich jednostek, to tym razem uśmiechnięci małżonkowie są zdecydowanie na pierwszym planie. Możemy też zauważyć, że pani Korabiewicz bardzo lubiła fotografować się w towarzystwie zwierząt (np. j. 33, fot. 19, 21, 34). Niestety doktor Korabiewicz nie po-

zostawił informacji, jakim aparatem (lub aparatami) wykonywał zdjęcia, jednak fotografie zgrupowane w tej jednostce pozwalają uchylić rąbka tajemnicy, ponieważ podpisane zostały przez autora enigmatycznym hasłem *Zdjęcia–Kodak*.

Biorąc pod uwagę różnorodny format fotografii, można przypuszczać, że Korabiewicz musiał dysponować różnymi rodzajami aparatów na przestrzeni lat. Zdecydowana większość zdjęć nie ma dat wykonania. Nie wiadomo, z jakiego okresu pochodzą, jednak wiedząc, w jakim przedziale czasowym doktor organizował swoje wyprawy (przynajmniej przez około 25 lat), można spokojnie założyć, że zmieniał aparaty, chociażby ze względu na rozwój techniki czy możliwe usterki poprzednich modeli.

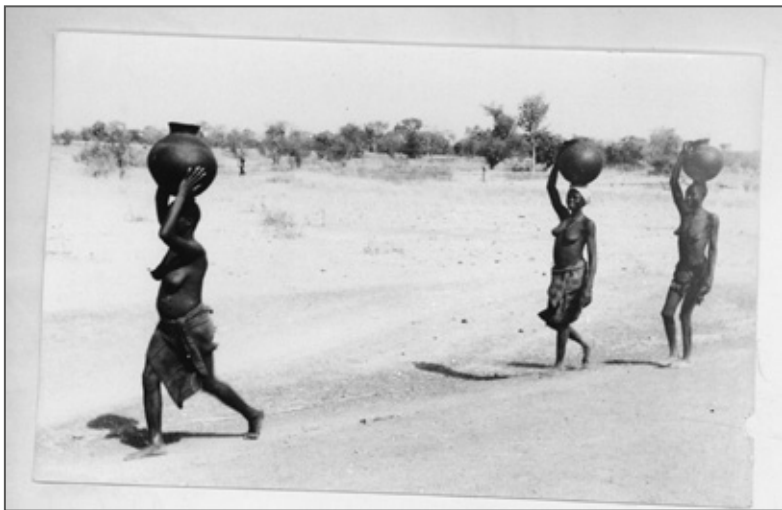
Pod afrykańskim słońcem

Jednostka 34 zabiera nas do Afryki, gdzie Korabiewicza interesowało coś zupełnie innego niż w Indiach. Tutaj w oku obiektywu byli głównie ludzie, sporadycznie przyroda pozbawiona tubylców. Możemy tu wyróżnić trzy typy najczęściej pojawiających się fotografii:

- Pierwszą grupę stanowią zdjęcia ludzi robione z lotu ptaka. Są to nieliczne zdjęcia, na których Korabiewicz stara się uchwycić zespół, pewną większą społeczność. Jest ich niewiele, a żadne z nich nie wydaje się być zdjęciem pozowanym.
- Drugą grupę stanowią zdjęcia indywidualne. Przeglądając je, można dojść do wniosku, że Korabiewicz wybierał ludzi wyróżniających się ze względu na ubiór, noszone ozdoby lub inne przyjęte przez niego kryteria. Te fotografie, w odróżnieniu od poprzedniej kategorii, są zazwyczaj pozowane.
- Ostatnią grupą są zdjęcia zbiorowe. Ich charakterystyczną cechą jest to, że pokazują urywek z życia, ale o dużo węższej perspektywie niż zdjęcia z pierwszej grupy. Wydaje się, że ich główną wartością jest zaprezentowana na nich czynność, nie grupa sama w sobie.

Widać jednak wyraźną różnicę, na czym skupiała się uwaga Korabiewicza w Afryce, a na czym w Indiach. Zapewne wynika to ze specyfiki regionu. Ze zdjęć doktora można wywnioskować, że w Indiach przebywał głównie w miastach, natomiast podczas pobytu w Afryce odwiedzał niemal jedynie niewielkie wsie i tereny słabo zurbanizowane. Oczywiście jest więc, że charakter fotografii jest inny.

Jednostka 35 pozwala nam lepiej poznać świat XX-wiecznej Afryki Północnej. Zdjęcia te przedstawiają głównie Ghanę i Etiopię, skupiając

Materiały Wacława Korabiewicza, APAN, j. 37, fot. 10

się na jej mieszkańcach. To dzięki tym fotografiom poznamy m.in. trzech chłopców grających na balfonach (j. 35, fot. 62), zobaczymy, ile dźwigały kobiety jedynie za pomocą siły mięśni szyjnych (j. 35, fot. 1), a nawet obejrzymy popisowy taniec z okazji uroczystości w miejscowości oznaczonej jako Wa (j. 35, fot. 3). Podpisy dają nam też poznać poczucie humoru doktora Korabiewicza, który fotografując trzy panie z wazami na głowach i zauważając, że jedna bardzo nie chciała znaleźć się na zdjęciu, podpisał je słowami *Szybciej uciekaj, bo nas fotografują!* (j. 35, fot. 10).

Do Afryki powrócimy jeszcze raz z jednostką 43, zatytułowaną zgodnie z tym, co napisał autor, jako *Afryka — fotografie prywatne*. Są to o tyle ciekawe zdjęcia, że mimo nadanego tytułu skupiają się głównie na życiu obozu uchodźców polskich w Rodezji Południowej. W mieście Rusape od lutego 1943 do końca 1946 r. istniało osiedle polskich przesiedleńców, które w 1944 r. liczyło 700 osób, w tym 250 dzieci. Miało też swoją farmę świń, bydła i kur, stołówkę, kawiarnię, łazienki z prysznicami, niewielki szpitalik i pracownię krawiecką. Działo tam polskie harcerstwo, szkoła, a nawet biblioteka⁵. Istniało także drugie, znacznie mniejsze osiedle, odda-

⁵ *Rodezja Południowa* @https://web.archive.org/web/20170907033037/http://kresy-siberia.org/afryka/?page_id=21&lang=pl, 02.02.2024; Paweł Głuszek, *Dzieci polskie w Afryce 1944–1948* @<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/98043,Dzieci-polskie-w-Afryce-1944-1948.html>, 02.02.2024.

Materiały Wacława Korabiewicza, APAN, j. 38, fot. 91

lone o 120 km, w mieście Marondera⁶. Korabiewicz starał się udokumentować elementy, z których składało się codzienne życie tamtejszych ludzi. Uwiecznił na kliszy m.in. gen. Zarzyckiego — dyrektora liceum żeńskiego z 1944 r. (j. 43, fot. 34), jeden z codziennych apeli harcerzy na placu pośrodku obozu (j. 43, fot. 28 i 29), a także absolwentów Państwowego Liceum Humanistycznego im. króla Stefana Batorego w Tengeru w Tanganice. Dzięki podpisom możliwa jest identyfikacja przynajmniej części z nich z imienia i nazwiska, co dla historyków może okazać się bardzo cennym materiałem badawczym (j. 43, fot. 32). Dzięki dokumentom żony doktora możemy dowiedzieć się również, że Janina Korabiewicz była nauczycielką w tej szkole. W jednostce 50 znajduje się wspomnienie zatytułowane *Lusackie gimnazjum i jego nauczyciele* autorstwa Józefa Kierzkiewicza, w którym opisywał Janinę Korabiewicz jako wymagającą nauczycielkę łaciny⁷. Według jego opisu miała być chłodną i zdystansowaną belferką w szkole, jednak poza jej murami ciepłą i miłą kobietą.

⁶ Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Mikołaja Murkocińskiego *Polscy uchodźcy wojenni w Afryce Wschodniej w polityce Wielkiej Brytanii (1942–1950)*, Kraków 2021, s. 5.

⁷ Materiały Wacława Korabiewicza..., j. 50.

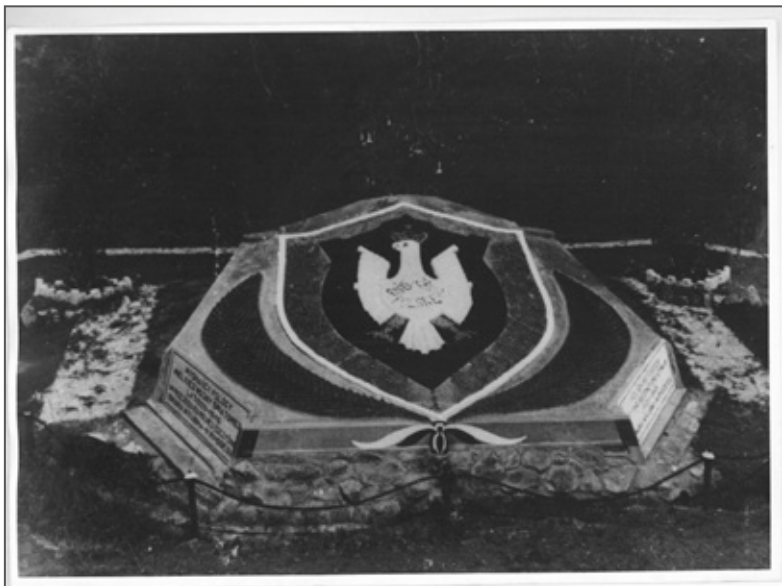
Razem z Korabiewiczem podziwiamy również emblemat w kształcie herbu Polski ułożony z barwionych cegieł, kamieni i żwiru przy wejściu do obozu z 1942 r. (j. 43, fot. 38). Zdjęcia te stanowią bardzo ważny dokument, świadczący o polskim obozie i uchodźcach, części naszej historii, która dzisiaj wydaje się nieco zatartą już kartą.

W kolebce cywilizacji

W jednostce 36 znajdziemy zbiorcze wspomnienia z podróży do Indii, Syrii i Iranu. Zobaczymy tutaj cały pejzaż różnorodnych fotografii. Dominują tu jednak zdjęcia mieszkańców i turystów, którzy odwiedzają egzotyczne dla siebie tereny. Trafimy tu na zdecydowanie więcej zdjęć państwa Korabiewiczów (np. j. 36, fot. 57), ale to, co wydaje się najbardziej interesować doktora, to zdjęcia osobliwości, co jest zgodne z charakterem fotografii z jednostki 32. Jego oczami poznajemy pana z kamuflującym kapeluszem w kształcie dużego ptaka (j. 36, fot. 47 i 83) czy starszego Hindusa, który, cytując autora fotografii, „naiwnie myśli, że dźwięk gitary trafi na kliszę” (j. 36, fot. 51). Dużo częściej wydaje się on uwieczniać kobiety niż mężczyzn, a pod jednym z takich zdjęć pozostawił krótką notatkę, która może wyjaśnić tę zależność: „Hinduski bywają piękne” (j. 36, fot. 91).

Na ojczystej ziemi

Jednostka 37 została przez samego Korabiewicza opatrzona pięknym tytułem *Poezja wody*, który przeszedł do inwentarza archiwalnego. Tym razem doktor zabiera nas na wyprawę po naszym rodzimym podwórku. Razem z nim wybieramy się kajakiem w podróż polskimi akwenami. Trzy ze zdjęć otrzymały nadruk w *dolinie Rawki. IV Jesienny Wojewódzki Słyn Kajakowy 5–7 IX 80 r.* (j. 37, fot. 24, 25, 26). Co do reszty, możemy jedynie domniemywać, że pochodzą z tego samego wydarzenia. Część jednak ma podpisy z innych miejsc, a identyfikacja pozostałych wydaje się niemożliwa przez brak na nich elementów charakterystycznych. To, co łączy te fotografie, to powtarzający się na każdej motyw nadwodnego krajobrazu. Najczęściej jest to sama natura, rzadziej inni kajakarze, a czasem trafiają się zwierzęta gospodarskie lub zwyczajne budynki wiejskie (np. młyn z j. 37, fot. 12). Znajdziemy tu też zdjęcia Korabiewicza z żoną, które musiały być zrobione przez osoby trzecie. Bardzo możliwe, że ich kopie otrzymała większa część uczestników wydarzenia. Gros fotografii wykonano z pozycji wody lub na nabrzeżu.

Materiały Wacława Korabiewicza, APAN, j. 44, fot. 38

Podobnie rzecz ma się z jednostką 42, której tytuł brzmi *Album. Koło Zakładowe PTTK „Pacyfista”*. Album zawiera autografy i fotografie z IV Jesiennego Wojewódzkiego Splywu Kajakowego Rawka 80–Skiernewice i Złotych liści 80. Część fotografii pochodzi więc z tego samego wydarzenia co kadry z jednostki 37. Nie są to stricte zdjęcia Korabiewicza, a raczej całej grupy pacyfistów, jednak warto zaznaczyć, że album znajduje się w spuściźnie. Są to przypadkowe ujęcia, zrobione w trakcie całej imprezy, pozbawione jakiegoś szczególnego klucza interpretacyjnego. Te fotografie najbardziej jednak przypominają zdjęcia turystyczne, jakie dziś robi każdy z nas.

Podsumowanie

Pod wieloma względami Wacław Korabiewicz przypomina współczesnego turystę. Oprócz zbieranego przez siebie materiału do książek lubił fotografować to, czego nie znał, co było dla niego egzotyczne, obce, a także to, co w jakimś stopniu odbiegało do normy. Jednak jako doświadczony podróżnik docierał tam, gdzie zwykły turysta rzadko miałby okazję się

znaleźć. Zważywszy na odległość czasową, jego fotografie stanowią ważne świadectwo świata, który przeminął. Właśnie to świadczy najlepiej o wartości tego zbioru. Dodatkowo część jego zdjęć przedstawia zupełnie unikalny pod względem tematyki zbiór fotografii krzyży czy udokumentowany obraz obozu polskiego w Rodezji Południowej. Zdjęcia Korabiewicza to wymarzony materiał do badań nie tylko dla historyków.

Korabiewicz jest zaledwie jednym z całego panteonu podróżników, których spuścizny, zgromadzone w PAN Archiwum, są warte uwagi. Można tu chociażby wymienić Mieczysława Orłowicza (III–92), związanego z badaniami krajów polarnych Henryka Arctowskiego (III–428), taternicką Jadwigę Roguską-Cybulską (III–560) czy badacza emiratu bucharskiego Leona Barszczewskiego (III–131).

Źródła i bibliografia

Głuszek Paweł, *Dzieci polskie w Afryce 1944–1948*, @<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/98043,Dzieci-polskie-w-Afryce-1944-1948.html>, 02.02.2024.

Kaleta Petr, *Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Mikołaja Murkocińskiego „Polscy uchodźcy wojenni w Afryce Wschodniej w polityce Wielkiej Brytanii (1942–1950)”*, Kraków 2021.

Kto jest kim w Polsce, Warszawa 1984.

Materiały Wacława Korabiewicza, APAN, III–410, j. 16–27, 29, 31–38, 42, 43, 50, 56.

Rodezja Południowa @https://web.archive.org/web/20170907033037/http://kresy-siberia.org/afryka/?page_id=21&lang=pl, 02.02.2024.

Srebrakowski Aleksander, *Wileńscy „Włóczędzy”. Wystawa poświęcona dziejom Akademickiego Klubu Włóczęgów Wileńskich, Wrocław 1997*, @ <https://web.archive.org/web/20190401134107/http://www.hist.uni.wroc.pl/pdf/srebrakowski/srebrakowski11.pdf>, 02.02.2024.

Śliwa Joachim, *Starożytny Egipt oczami Polaków. Słownik biograficzny egiptologów, archeologów i badaczy pokrewnych dziedzin, podróżników i kolekcjonerów oraz literatów i malarzy zafascynowanych przeszłością i teraźniejszością Egiptu*, Kraków 2019.

Zubala Halina, *Zbiory fotograficzne Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 1988, nr 31, s. 8–13.

OPRACOWYWANIE DOKUMENTÓW ELEKTRONICZNYCH W SPUŚCIZNACH ARCHIWALNYCH¹

Większość przechowywanych w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie materiałów archiwalnych pochodzenia prywatnego ma postać dokumentacji papierowej. Taka prawidłowość nie jest zaskakująca — w zbiorach dominują spuścizny osób urodzonych jeszcze w XIX w. Można się jednak spodziewać, że sytuacja ta zacznie ulegać nieuniknionej i konsekwentnej zmianie. Komputery osobiste i inne popularne urządzenia, umożliwiające zapis danych w postaci cyfrowej, zaczęły upowszechniać się pod koniec ubiegłego stulecia, stopniowo zastępując tradycyjny papier w roli nośnika informacji. W związku ze starzeniem się pierwszych pokoleń korzystających na co dzień z komputerów w niedalekiej przyszłości należy się spodziewać, że również udział dokumentów elektronicznych w dorobku naukowców będzie systematycznie wzrastał. Instytucje gromadzące spuścizny archiwalne muszą być przygotowane do przejmowania materiałów zapisanych na informatycznych nośnikach. Dotyczy to także zatrudnionych w tych podmiotach archiwistów, którzy często, mimo upływających lat, wciąż myślą głównie w kategoriach dokumentacji papierowej², a więc w sposób nieprzystający do specyfiki materiałów nowego typu. Celem nadrzędnym tekstu jest sprowokowanie dyskusji nad przygotowaniem

¹ Niniejszy tekst stanowi skróconą wersję artykułu *Dokumenty elektroniczne w spuściznach archiwalnych. Perspektywa PAN Archiwum w Warszawie*, który opublikowany został w czasopiśmie „Studia Archiwalne”, zob. M. Dobosz, *Dokumenty elektroniczne w spuściznach archiwalnych. Perspektywa PAN Archiwum w Warszawie*, „Studia Archiwalne”, t. XI, 2024, s. 243–260.

² H. Wajs, *Problemy archiwalne z dokumentami elektronicznymi na przykładzie doświadczeń Australii, Ameryki Północnej i Europy*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, Toruń 2–4 września 1997, t. I, pod red. D. Nałęczy, Radom 1997, s. 203–208.

jednolitych standardów opracowywania dokumentów elektronicznych, wchodzących w skład archiwów osobistych.

Problem dokumentów elektronicznych w spuściznach archiwalnych nie doczekał się jak dotąd wyczerpującego opracowania. Literatura przedmiotu prezentuje się dość skromnie, a wiele z nowych, stojących przed archiwistyką wyzwań, generowanych przez nieustannie trwający postęp technologiczny, nie zostało należycie zaadresowanych. Wśród najważniejszych tekstów dotyczących tematycznej problematyki należy wymienić przede wszystkim prace Alicji Kuleckiej³. Z kolei opublikowany w 1997 r. artykuł Huberta Wajsa⁴, choć nie dotyczy wprost spuścizn archiwalnych, stanowi jedną z najwcześniejszych prób przybliżenia problemu dokumentów elektronicznych w archiwach wśród polskojęzycznych opracowań. Ważny głos w dyskusji stanowi też praca Wojciecha Woźniaka⁵, w której autor zwraca uwagę na wiele praktycznych aspektów związanych z dokumentami elektronicznymi w spuściznach archiwalnych. Niezwykle cenne dla przedmiotowego tematu jest również opracowanie Sebastiana Czerniaka i Jarosława Orszulaka, wydane przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych⁶.

Czym jest dokument elektroniczny?

Rozważania nad tytułowym zagadnieniem należy rozpocząć od zdefiniowania samego pojęcia dokumentu elektronicznego. W myśl art. 3 pkt. 2 Ustawy o informatyzacji jest to „stanowiący odrębną całość znaczeniową zbiór danych uporządkowanych w określonej strukturze wewnętrznej i zapisany na informatycznym nośniku danych”⁷. Tak szerokie rozumienie tego terminu prowadzi do uznania za dokument elektroniczny wszystkich zapisanych w postaci cyfrowej informacji o ustalonej strukturze logicznej, będącej sposobem ułożenia informacji w tym dokumencie, i fizycznej,

³ A. Kulecka, *Archiwa osobiste w środowisku tradycyjnym i cyfrowym*, [w:] *Archiwum Nauki PAN i PAU z perspektywy 20 lat. Rzeczywistość i wyzwania*, po red. P. Krzywdy, T. Pudłockiego, Kraków 2022, s. 67–95; też, *Archiwa osobiste — problemy gromadzenia i opracowywania*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2018, nr 59, s. 48–58.

⁴ H. Wajs, *Problemy archiwalne...*

⁵ W. Woźniak, *Dokumentacja elektroniczna jako część spuścizny — podstawowe problemy*, [w:] *Archiwa, biblioteki, muzea wobec nowych wyzwań w dobie digitalizacji*, pod red. T. Filipa, Kraków 2011, s. 11–32.

⁶ S. Czerniak, J. Orszulak, *Dokument elektroniczny. Przewodnik i katalog dobrych praktyk*, Warszawa 2017.

⁷ Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, Dz. U. 2024, poz. 307.

stanowiącej przeważnie format danych⁸. Chociaż w obowiązującym porządku prawnym funkcjonują również inne definicje omawianego pojęcia⁹, to do przytoczonego rozumienia dokumentu elektronicznego odwołuje się w art. 1 Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, uznając tego rodzaju dokumenty za potencjalne materiały archiwalne¹⁰. Skłania mnie to do przyjęcia przytoczonej definicji jako najważniejszej dla wszelkich badań prowadzonych nad przedmiotowym zagadnieniem w ramach archiwistyki.

Warto zastanowić się też nad wzmiankowaną w ustawie „odrębną całością znaczeniową”, którą powinien cechować się dokument elektroniczny. Właściwość ta prowadzi do pytania o jego postać w najbliższej użytkownikowi końcowemu formie. Czy dokument elektroniczny jest po prostu plikiem? Programy komputerowe oraz niektóre typy baz danych przeczą takiemu założeniu. Obiekty te posiadają odrębną całość znaczeniową w takiej postaci, w jakiej zostały przygotowane przez twórcę, i nie powinny być rozdzielane w toku opracowywania archiwalnego. Dokument elektroniczny może zatem składać się tak z jednego, jak i wielu plików, a jako podstawowe kryterium jego wyodrębnienia należy postrzegać konieczność zachowania całości znaczeniowej obiektu. W literaturze przedmiotu dość wyczerpująco omówiono też problem (nie)zależności dokumentów elektronicznych od nośnika danych, na którym zostały one zapisane. Kwestia ta została w przekonujący sposób rozstrzygnięta na rzecz odrębności zbiorów danych od miejsc ich przechowywania. Zapisany w systemie binarnym dokument elektroniczny nie traci cech oryginału, gdy zostanie skopiowany na inny nośnik¹¹. Oznacza to, że informacja może być z powodzeniem utrwalana na różnych pamięciach masowych, z zachowaniem pełnej autentyczności przenoszonych danych. Ta niezależność bynajmniej nie pozbawia potencjalnej wartości historycznej oryginalnych nośników. Mogą one np. zawierać cenne informacje naniesione fizycznie przez aktotwórcę, w związku z czym powinny być należycie zabezpieczane i przechowywane przez archiwum.

⁸ W. Woźniak, *Dokumentacja elektroniczna...*, s. 12–13.

⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 23 lipca 2014 r. w sprawie identyfikacji elektronicznej i usług zaufania w odniesieniu do transakcji elektronicznych na rynku wewnętrznym oraz uchylające dyrektywę 1999/93/WE, Dz. Urz. UE L 257/73 z 28.08.2014 r.

¹⁰ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz. U. 2020, poz. 164.

¹¹ S. Czerniak, J. Orszulak, *Dokument elektroniczny...*, s. 28.

Opracowywanie dokumentów elektronicznych

Obecność dokumentów elektronicznych w archiwach osobistych rodzi szereg problemów natury teoretycznej, ale też praktycznej, związanych z porządkowaniem tych materiałów¹². Do opracowywania spuścizn zgromadzonych w PAN Archiwum w Warszawie stosuje się *Wtyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*¹³. Zalecenia te zostały opublikowane w 1990 r. jako uzupełnienie pierwotnej wersji instrukcji, przygotowanej w 1958 r., i wykorzystywane są także przez inne instytucje gromadzące materiały archiwalne pochodzenia prywatnego. Choć za początek ery komputerów osobistych uznaje się 1981 r., kiedy na rynku pojawił się pierwszy model IBM PC¹⁴, to rozpowszechnienie tego rodzaju urządzeń w Polsce nie nastąpiło z dnia na dzień. Nie dziwi zatem, że w wydanych 34 lata temu *Wtycznych* brakuje informacji dotyczących opracowania dokumentów elektronicznych. Zważywszy na czas, który upłynął od sporządzenia ostatniej edycji omawianej publikacji, należy rozważyć rewizję *Wtycznych*, najlepiej nie tylko z perspektywy kwestii poruszanych w niniejszym artykule. Aktualizacja instrukcji, wobec faktycznych zmian w praktyce opracowania materiałów archiwalnych względem proponowanych w zaleceniach rozwiązań, wydaje się być w najbliższych latach niezbędna. Poniższe uwagi mogą stanowić przyczynek do dyskusji nad uzupełnieniem *Wtycznych* o wskazówki dotyczące postępowania z dokumentami elektronicznymi w archiwach osobistych.

Sporządzenie jednostki archiwalnej, czyli „fizycznie wyodrębnienie części materiałów archiwalnych należących do tego samego zespołu i posiadających samodzielne znaczenie”¹⁵, nie nastręcza większych trudności w przypadku archiwaliów w postaci tradycyjnej, takich jak druki czy rękopisy. W *Wtycznych* zagadnienie to zostało omówione w wyczerpujący sposób¹⁶. Zawarte w instrukcji szczegółowe zalecenia będą miały jednak tylko ograniczone zastosowanie w stosunku do dokumentów elektronicz-

¹² A. Chodkowska, *Porządkowanie spuścizn zawierających dokumenty elektroniczne — problemy praktyczne*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2017, nr 58, s. 70–78.

¹³ *Wtyczne opracowania spuścizn po uczonych*, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Z. Kolanowski, Warszawa 1990.

¹⁴ K. Szubański, *37 lat temu pierwsze komputery osobiste IBM zrewolucjonizowały rynek*, <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C30583%2C37-lat-temu-pierwsze-komputery-osobiste-ibm-zrewolucjonizowaly-rynek.html>, 17.07.2024.

¹⁵ *Wtyczne...*, s. 14.

¹⁶ *Wtyczne...*, s. 14–20.

nych. Jednym z podstawowych problemów jest określenie formy takiej jednostki. Mimo toczącej się dyskusji w środowisku archiwistów¹⁷ nie wypracowano jeszcze obowiązujących powszechnie ustaleń. Omawiana wcześniej ustawowa „odrębna całość znaczeniowa”, którą powinien spełniać dokument elektroniczny, zbliża go do zapisanej w *Wytycznych* definicji jednostki archiwalnej. Zgodnie z poczynionymi wcześniej uwagami wskazane by było, żeby za jednostkę uznawać dokument elektroniczny, a więc niekoniecznie tylko jeden plik. W przypadku niektórych grup archiwaliów wchodzących w skład spuścizny możliwe jest łączenie różnych materiałów w ramach jednej jednostki. Podobnie można postąpić z dokumentacją elektroniczną. Warto przy tym zaznaczyć, że wobec archiwaliów zapisanych na nośnikach informatycznych bezzasadne byłoby stosowanie ograniczenia objętości jednostek do 200 kart¹⁸. Wymóg ten podyktowany jest przede wszystkim bezpieczeństwem przechowywania materiałów oraz wygodą korzystania z jednostki. Problemy te nie występują w tej formie w środowisku cyfrowym. Nie oznacza to bynajmniej, że jednostki zapisane na nośnikach informatycznych mogą rozrastać się w nieskończoność. Materiały takie powinny być porządkowane według ogólnych kryteriów zawartych w *Wytycznych*.

Dokument elektroniczny lub zbiór dokumentów elektronicznych powinien być przechowywany na nośniku informatycznym w wyodrębnionej formie. Uważam, że najlepszym rozwiązaniem byłoby, żeby funkcję teczki archiwalnej w przestrzeni cyfrowej pełnił folder. Umożliwiłoby to archiwistom nadanie jednostce tytułu dostosowanego do potrzeb tak użytkownika, jak i ewidencyjnych, przy jednoczesnym zachowaniu oryginalnych nazw dokumentów i plików. W przypadku niektórych materiałów zmiana nazw plików mogłaby zresztą spowodować uszkodzenie ich funkcjonalności. Utworzenie folderów dla posiadających samodzielne znaczenie dokumentów pozwala także utrzymać wewnętrzną strukturę materiałów, nadaną im przez ich twórcę (o ile taka występuje).

Może zdarzyć się, że w toku opracowywania archiwista zauważy zbieżność znaczeniową materiałów przechowywanych w różnych formach. Jeśli sytuacja taka dotyczy archiwaliów zapisanych na nośnikach tradycyjnych, nie stanowi to większego problemu. Rękopis i maszynopis tej samej pracy naukowej można z powodzeniem zawrzeć w jednej teczce, o ile pozwala na to objętość tekstów. W przypadku współistnienia w spuściznie wersji

¹⁷ A. Chodkowska, *Porządkowanie spuścizn...*, s. 75–76; A. Kulecka, *Archiwa osobiste — problemy gromadzenia*, s. 57.

¹⁸ *Wytyczne...*, s. 14.

elektronicznej i np. rękopiśmiennej byłoby to niemożliwe tak ze względów praktycznych, jak i finansowych. Powstaje zatem pytanie o to, czy dopuszczalne powinno być tworzenie jednostek mieszanych, zawierających zarówno materiały na nośnikach tradycyjnych, jak i cyfrowych, czy może dla dokumentów elektronicznych należałoby tworzyć osobne jednostki, bez względu na ich znaczeniową tożsamość z materiałami powstałymi np. w formie papierowej? Jeszcze bardziej problematyczna byłaby sytuacja, w której np. pierwszy i trzeci rozdział pracy naukowej zostałyby zachowane w postaci wydruku, kolejny zaś istnieje tylko jako plik w pamięci trwałej komputera. Dla zachowania kolejności układu archiwaliów tworzenie jednostek mieszanych wydaje się być niezbędne. Z drugiej strony, formowanie takich hybrydowych jednostek generuje problem ich przechowywania. Ochrona papieru wymaga w tej kwestii zupełnie innych warunków niż dla informatycznych nośników danych. Docelowo sprawę tę rozwiązałaby całkowita digitalizacja zespołu i zapisanie zarówno dokumentów elektronicznych, jak i skanów pozostałych materiałów na informatycznym nośniku danych¹⁹. Wszystkie te zagadnienia powinny jednak zostać poddane szerszej dyskusji, prowadzonej w toku prac nad nową wersją *Wytycznych*.

Zastanowienia wymaga także sposób opracowywania dokumentów elektronicznych. W PAN Archiwum w Warszawie karty w ramach jednej jednostki są układane w sposób logiczny, a następnie paginowane. W przypadku plików nie zawsze będzie to możliwe bez ingerencji w treść pliku lub jego tytułu. Przyjętym standardem jest opisywanie dokumentów elektronicznych za pomocą metadanych. W myśl Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 30 października 2006 r. w sprawie niezbędnych elementów struktury dokumentów elektronicznych stanowią one „zestaw logicznie powiązanych z dokumentem elektronicznym usystematyzowanych informacji opisujących ten dokument, ułatwiających jego wyszukiwanie, kontrolę, zrozumienie i długotrwałe przechowanie oraz zarządzanie”²⁰. Wprowadzony rozporządzeniem standard zawiera 14 rodzajów metadanych. Z punktu widzenia archiwów przechowujących spuścizny ministerialne wytyczne raczej nie znajdą zastosowania. Specyfika materiałów archiwalnych pochodzenia prywatnego sprawia, że część z tych metadanych jest nie tylko niemożliwa do ustalenia, ale również po

¹⁹ Praktyka archiwalna wskazuje, że dostęp do wysokiej jakości skanów materiałów archiwalnych jest wystarczający dla większości użytkowników archiwów i eliminuje potrzebę udostępniania oryginalnych dokumentów.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 30 października 2006 r. w sprawie niezbędnych elementów struktury dokumentów elektronicznych, Dz. U. 2006, nr 206, poz. 1517.

prostu nieprzydatna. W przypadku archiwów osobistych pożądane wydaje się opisywanie dokumentów elektronicznych na poziomie zespołu i jednostki tak, jak ma to miejsce w przypadku materiałów tradycyjnych²¹. Takie informacje spełniałyby funkcję metadanych opisowych. Powinny one przybrać formę stosowaną w inwentarzach archiwalnych publikowanych przez PAN Archiwum w Warszawie²², jak również tę znaną ze Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA). Dobrym rozwiązaniem byłoby też indeksowanie jednostek archiwalnych przez archiwistów, co pozwoliłoby na opisanie dokumentu na poziomie metadanych właściwie nieograniczoną ilością informacji. Stworzenie i wdrożenie takiego narzędzia cyfrowego wymagałoby jednak dość znacznych nakładów finansowych. W ograniczonym stopniu zadanie to spełnia funkcjonalność serwisu „szukaj w archiwach”, pozwalająca archiwom i użytkownikom portalu na otągowanie wybranych jednostek.

W *Wytocznych* wymieniono listę danych, służących do opisywania jednostki i zawieranych w jej podtytule przez opracowującego spuściznę archiwistę.

Powyższe zalecenia należy dostosować do specyfiki dokumentów elektronicznych. W przypadku zapisanych na informatycznych nośnikach danych plików często możliwe jest określenie czasu ich powstania w sposób o wiele dokładniejszy niż dla materiałów w postaci tradycyjnej. Wydaje się jednak, że zbyt precyzyjne (np. co do sekundy) podawanie momentu powstania dokumentów w pomocach archiwalnych jest bezzasadne — inwentarz stałby się mniej czytelny. Ten punkt *Wytocznych* może pozostać w niezmienionym brzmieniu. Z pewnością zaś należy uzupełnić listę sposobów sporządzania materiałów o stosowny skrót oznaczający dokumenty elektroniczne²³ (np. „edok.”). Można zastanowić się, czy nie warto byłoby również zamieszczać w podtytule informacji dotyczącej formatu dokumentu elektronicznego. Dzięki temu zapoznający się z inwentarzem użytkownik mógłby m.in. stwierdzić, czy taki rodzaj materiałów go interesuje, ewentualnie czy będzie w stanie skorzystać z otrzymanej transferem danych przesyłki na własnym komputerze, czy może konieczna będzie osobista wizyta w archiwum, które powinno dysponować w czytelniku stanowiskami pracy z oprogramowaniem umożliwiającym odczyt wszystkich zgromadzonych w zbiorach formatów plików. Z drugiej strony, podobnie

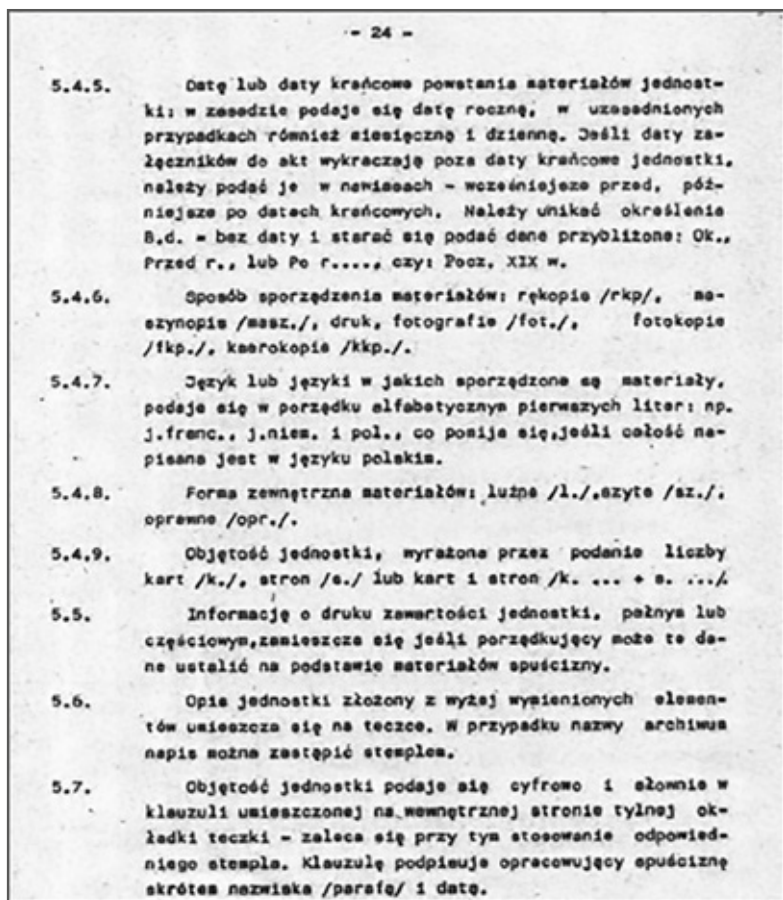
²¹ A. Kulecka, *Archiwa osobiste...*, s. 70–71.

²² Materiały Bogusława Leńnodorskiego (1914–1985), APAN, III–269; https://archiwum.pan.pl/images/zasob/Inwentarze/III_-_269_Bogusaw_Lenodorski.pdf, 06.08.2024.

²³ A. Chodkowska, *Porządkowanie spuścizn...*, s. 77.

jak w przypadku określania czasu powstania dokumentów, w przypadku dokumentów składających się z różnych rodzajów plików takie rozbudowane informacje mogą sprawić, że inwentarz archiwalny będzie przeładowany danymi i nieprzejrzysty.

W stosunku do plików zapisanych w formatach doc. czy pdf zidentyfikowanie języka dokumentów elektronicznych nie powinno sprawiać większych problemów. Warto jednak pamiętać, że w spuściźnie mogą znaleźć

Wybrane standardy danych zawieranych w podtytułach jednostki archiwalnej wg *Wyttycznych*²⁴

²⁴ *Wyttyczne...*, s. 24.

się także takie materiały, jak projekty stron internetowych czy aplikacji, będące dziełem twórcy archiwum osobistego. Te, oprócz języka treści widocznego użytkownikowi końcowemu, cechują się określonym językiem programowania, w którym powstały. Czy taka informacja również powinna znaleźć się w inwentarzu? Byłaby ona potencjalnie przydatna, jednak jej poprawne ustalenie wymagałoby przygotowania pracowników archiwum do właściwego opracowywania wszelkich dokumentów elektronicznych.

Podanie w inwentarzu formy zewnętrznej materiałów powstałych w środowisku cyfrowym nie wydaje się niezbędne. Gdyby jednak zdecydowano się na jej umieszczenie, należałoby się zastanowić nad tym, co dokładnie miałyby ona oznaczać w przypadku dokumentów elektronicznych. Czy wystarczające będzie wspomnienie, że jednostka jest zapisana w folderze, czy też właśnie w tym miejscu należałoby podać format, w jakim zapisano pliki? A może powinno się określić rodzaj nośnika informatycznego, na którym przechowywany jest dokument? Jeśli tak, to czy wskazane byłoby podanie typu nośnika wykorzystywanego przez archiwum czy oryginalnego, na którym materiały zapisał ich twórca? Podobnie problematyczny może być wybór sposobu określania objętości jednostki. Jeśli dokument elektroniczny stanowi np. artykuł naukowy, to wystarczy podać w podtytule liczbę jego stron. Niestety, dla niektórych rodzajów plików takie przedstawienie ich objętości będzie nieosiągalne. Być może należałoby podawać rozmiary dokumentów elektronicznych w bajtach — o ile taka informacja stanowiłaby faktycznie jakąkolwiek wartość dodaną dla zapoznającego się z opisem jednostki czytelnika.

Powyższe informacje przy opracowywaniu materiałów tradycyjnych umieszcza się na teczce archiwalnej. Nie wydaje się to zabiegiem właściwym dla nośników informatycznych, na których zapisane byłyby dokumenty elektroniczne. Wykorzystywane w archiwum pamięci masowe muszą oczywiście być stosownie opisane, lecz adnotacja taka nie powinna wykraczać poza odnotowanie numeru identyfikującego nośnik. Taka informacja odpowiadałaby jedynie potrzebom ewidencyjnym archiwum i nie należy zamieszczać jej w udostępnianych czytelnikom informatorach. Opis jednostki archiwalnej zawierającej dokumentację elektroniczną w postaci wcześniej omawianej powinien być więc zamieszczony w publikowanych przez archiwum pomocach archiwalnych oraz na stronie „szukaj w archiwach”, z wykorzystaniem systemu ZoSIA. Zastanowić można się jeszcze nad zasadnością umieszczania części opisu odnoszącej się do dokumentacji elektronicznej w przypadku jednostek mieszanych, składających się, oprócz danych zapisanych na nośnikach cyfrowych, także z ma-

teriałów w postaci tradycyjnej. Być może wystarczająca byłaby sama tylko wzmianka o przechowywaniu części jednostki poza teczką. Są to jednak sprawy o znaczeniu marginalnym — oznaczenie teczek, przy zapewnieniu pełnego dostępu do pomocy archiwalnych, powinno służyć przede wszystkim jako ułatwienie dla realizującego zamówienia czytelników pracownika archiwum bardziej niż potrzebom samego zainteresowanego materiałami.

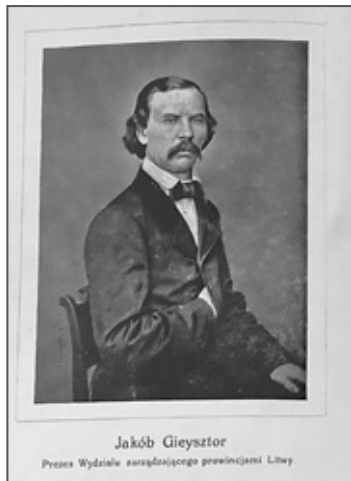
Zakończenie

Pojawienie się dokumentów elektronicznych w spuściznach archiwalnych stawia przed otrzymującymi je instytucjami szereg wyzwań związanych z gromadzeniem, opracowywaniem, przechowywaniem i udostępnianiem zapisanych w formie cyfrowej materiałów. W obliczu spodziewanego skokowego przyrostu tego rodzaju archiwaliów konieczne jest jak najszybsze przygotowanie archiwów na przyjmowanie dokumentów elektronicznych pochodzenia prywatnego. Jednym z najpilniejszych zadań wydaje się być uaktualnienie obowiązujących *Wytocznych* o jednolite standardy opracowywania dokumentów elektronicznych wchodzących w skład archiwów osobistych. Ze względu na brak obowiązującego spójnego podejścia do opracowywania materiałów zapisanych w formie cyfrowej niezwykle cenna byłaby wymiana dotychczasowych doświadczeń przez osoby zainteresowane przedmiotowym tematem. Platformą do takiej dyskusji mogłyby stać się konferencje lub seminaria naukowe, poświęcone zagadnieniu dokumentów elektronicznych w spuściznach archiwalnych.

Urszula Szmigielska
Warszawa

JAKUB GIEYSZTOR (1827–1897), *PAMIĘTNIKI...*

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie posiada warte omówienia, rzadkie i cenne zbiory. W artykule przedstawione zostanie dzieło, wybrane nie ze względu na czas powstania, lecz z powodu jego wyjątkowej wartości dodanej, w postaci rękopisu sporządzonego przez uczestniczkę, świadka opisywanych zdarzeń. Tekst drukowany został uzupełniony przez odręczne komentarze oraz marginalia, które stanowią o wyjątkowej wartości posiadanego przez bibliotekę obiektu. Dzieło, które zostało wydane drukiem, to *Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865, poprzedzone wspomnieniami osobistymi prof. Tadeusza Korzono oraz opatrzone wstępem i przypisami Tadeusza Korzono*¹, Wilno 1913, wyd. 1, t. I i II². Przechowujemy niezwykle egzemplarz *Pamiętników...*, który został kilkanaście razy rozcięty i uzupełniony rozbudowanymi komentarzami zamieszczonymi na około 80 wklejonych kartach rękopiśmiennych. Autorką

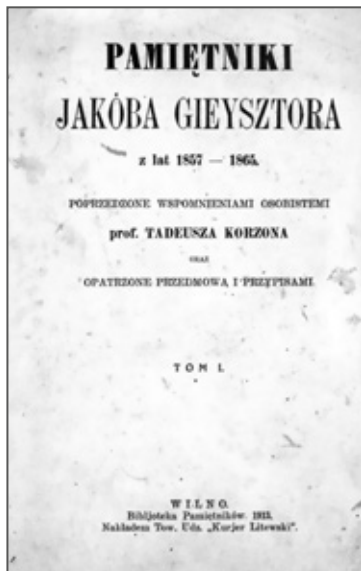

*Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat
1857–1865, Wilno 1913*

¹ Autor wstępu Tadeusz Korzon, jeden z najwybitniejszych badaczy epoki nowożytnej i znawca dziejów Jana III Sobieskiego, a zarazem czołowy przedstawiciel tzw. warszawskiej szkoły historycznej, urodził się 9 listopada 1839 r. w Mińsku, zmarł w 1918 r. w Warszawie.

² Rękopis pamiętników Jakuba Gieysztora znajduje się w Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Katalog rękopisów (1964), t. VI, s. 199–200.

tych doklejonych kart była uczestniczka powstania styczniowego na Litwie Ludwika z Jamonttów Rodziewicz³ żyjąca w latach 1836–1914. Podczas powstania styczniowego prowadziła grupie kobiet, które zajmowały się wyposażaniem oddziałów powstańczych i opiekowały się więźniami politycznymi. Jakub Wilhelm Kasper Gieysztor, autor drukowanego *Pamiętnika*..., urodził się 18 kwietnia 1827 r. w Medekszach w powiecie kowieńskim, zmarł 15 listopada 1897 r. w Warszawie. Uczestnik powstania styczniowego, zesłaniec, polski księgarz, publicysta i pamiętnikarz, w 1844 r. wstąpił na Wydział Prawa Uniwersytetu Petersburskiego⁴. Podczas studiów zaprzyjaźnił się z Zygmuntem Sierakowskim, późniejszym działaczem „czerwonych”⁵ oraz naczelnikiem wojennym północnej Litwy i Białorusi w czasie powstania styczniowego. W młodości Gieysztor sympatyzował z radykalizującą

Pamiętniki Jakuba Gieyszтора z lat 1857–1865, t. I, Wilno 1913

³ Społeczny Komitet Opieki nad Starą Rosją zawarł następującą informację na swojej stronie internetowej: „Ludwika Jamontówna-Rodziewicz (1836–1914). Groby Jamonttów. Maciej Jamontt, Scholastyka Jamontt, Ludwika z Jamonttów Radziejewicz — to szczególnie ofiarni i zaangażowani w powstanie ludzie. Maciej i Scholastyka po upadku powstania zesłani do Permu. Ludwika Rodziejewicz prowadziła grupie kobiet, które zajmowały się wyposażaniem oddziałów powstańczych i opiekowały się więźniami politycznymi. Pod koniec życia spisała wspomnienia *Koleje życia Ludwiki z Jamonttów Rodziejewiczowej i jej najbliższej rodziny, pamiętnik z roku 1863*. W jej domu mieszkał Konstanty Kalinowski i zbierali się powstańcy. Aktywnymi uczestnikami byli i pozostali członkowie rodziny: Maciej i Scholastyka, syn Józef, córka Helena, naręczona Tytusa Dalewskiego oraz Maria. Wszyscy byli zesłani do Rosji. Pomnik Macieja i Scholastyki Jamonttów oraz ich córki poddany został przez SKOnSR konserwacji. Z pomnika ukradziono granitowy krzyż. Były zdjęcia Macieja i Scholastyki, ale zostały wybite, na razie nie udaje się nam odnaleźć ich fotografii, aby uzupełnić ubytki, może się jeszcze uda”. Cyt. za Społeczny Komitet Opieki nad Starą Rosją, <http://www.rossa.lt/archiwum/index.php/pomniki/powstancy?view=entry&id=985>, 30.12.2024.

⁴ J. Gieysztor, *Pamiętniki z lat 1857–1865, poprzedzone wspomnieniami osobistymi prof. Tadeusza Korzona oraz przedmową i przypisami*, t. I, Wilno 1921, s. 8.

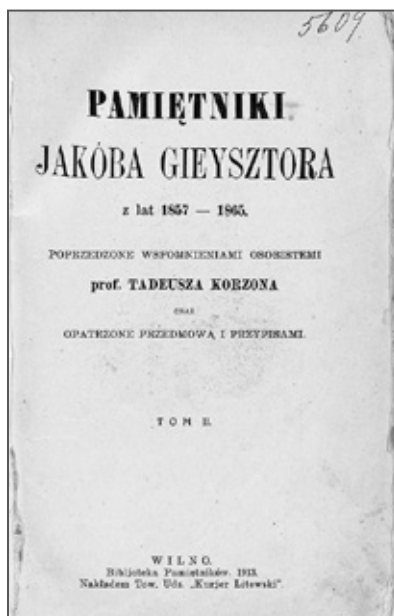
⁵ Tamże, s. 13.

Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865, Wilno 1913

w wileńskim⁶, gdzie zajął się gospodarowaniem. Założył szkołkę elementarną dla dzieci, pierwszą czytelnię i pierwszy przeprowadził oczyszczanie chłopów w Kiejdańskim. Po wybuchu powstania styczniowego, mimo swych poglądów, został prezesem powstańczego Wydziału Zarządzającego Prowincjami Litwy. Aresztowany na skutek denuncjacji w 1865 r., skazany został na karę śmierci, zamienioną na 12 lat ciężkich robót w Usolu, później

młodzieżą polską i rosyjską. Przed końcowymi egzaminami, zmuszony wypadkami politycznymi i poczuciem obywatelskiego obowiązku, opuścił Petersburg i powrócił do rodzinnego majątku, gdzie przeciwstawił się skutecznie organizowanym przez młodzież zbrojnym ruchom przeciw Rosji carskiej. Następnie osiadł na roli w majątku Ignacogród

Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865, t. II, Wilno 1913

⁶ Ignacogród (dziś Šlaitkalnis) „To, co pozostało z dawnego Ignacogrodu, to ruiny niegdyśszej biblioteki dworskiej. W pierwszej połowie XIX wieku właściciel dworu Jakub Gieysztor w tym niewielkim, jednopiętrowym klasycystycznym budynku przechowywał około 5000 książek, a pod pomieszczeniem bibliotecznym, w sklepionej piwnicy, zapasy wina i koniaku.” Cyt. za: *Dolina Issy droga*.pdf, https://www.kedainiutvic.lt/uploads/tourism/documents/files/Dolina%20Issy_droga.pdf; także: *Litwa Czesława Miłosza: historia, utopia, czy terapia?* „Kwartalnik Polonikum”, nr 17, 2014, <https://polonicum.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2020/08/17.pdf>, 30.12.2024.

w Irkucku. W 1872 r. zezwolono mu na powrót do kraju. Pozbawiony majątku jak wszyscy zesłańcy po powstaniu styczniowym, zamieszkał w Suwałkach, a potem w Warszawie. W latach 1880–1882 był radcą w Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. W 1882 r. otworzył księgarnię antykwarską, której zasoby zasilły bibliotekę Branickich w Suchoj Beskidzkiej⁷. Jakub Gieysztor był znaczącą postacią w powstaniu stycz-

Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865, Wilno 1913

⁷ *Biblioteka Branickich*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Branickich, 30.12.2024.

niowym, a także później na zesłaniu w Ussu. Zesłano go w to samo miejsce co malarza Aleksandra Sochaczewskiego — do usulskiej warzelnii soli. Nic dziwnego, że został on uwieczniony na obrazie *Pożegnanie Europy* i w szkicu do niego⁸. Aleksander Sochaczewski namalował go jeszcze na jednym obrazie — *Jutrznia* lub *Poranek w kopalni*. Rozpoznawalnych jest tu tylko kilku zesłańców — powstańców styczniowych; na pierwszym planie jest Józef Kalinowski (późniejszy święty i patron sybiraków), na dalszym — Jakub Gieysztor. Na obrazie widać więźniów skazanych na pracę katorżniczą, którzy zaczynają kolejny dzień katorgi od pobierania narzędzi⁹. *Pamiętniki...* Jakuba Gieysztora ukazały się drukiem w 1913 r., były pisane ręką dowódcy w sposób zdystansowany i wyważony. W zamyśle autora miały być obiektywnym świadectwem, chłodno analizującym czasy młodości i dojrzałego życia naznaczonego uczestnictwem w powstaniu styczniowym, gehenną późniejszego śledztwa oraz zsyłką na Sybir. Ludwika Rodziewiczowa, pochodząca z Litwy, jest postacią mniej znaną¹⁰ niż jej krajan Jakub Gieysztor. Pod koniec życia, namawiana przez rodzinę, zajęła się pisaniem wspomnień, które pozostawiła w 1912 r. w rękopisie, znajdującym się obecnie w Bibliotece Zakładu Narodowego Ossolineum we Wrocławiu. W Bibliotece Zakładu Narodowego Ossolineum znajdują się następujące rękopisy Ludwiki Rodziewicz¹¹:

I. [Rodziewicz Ludwika]¹²

II. Garść wspomnień z 63 r. / Ludwika z Jamontów Rodziewiczowa

III. BZNO. Rękopisy.

IV. Sygn. 12273/I — mf. BN 2363, k. 175, pol., 1863–1866, opr. płsk.

V. Przeżycia autorki w okresie powstania na Litwie. Czynny jej udział w powstaniu. Kontakt z Konstantym Kalinowskim. Udział brata Józefa Ja-

⁸ Aleksander Sochaczewski, *Pożegnanie Europy*, #MALOWANY PAMIĘTNIK, <https://sochaczewski.com.pl/jakub-gieysztor/>, 30.12.2024.

⁹ Aleksander Sochaczewski, *Pożegnanie Europy*, op. cit.

¹⁰ Fragmentaryczne informacje znajdziemy: Genealogia Polaków, <https://genealogia.pl/powstancy-styczniowi/strona-2?nazwisko=Rodziewicz&rodzina=Rodziewicz>; także: Henryk Rodziewicz, *Prowadził ich los. Szkice do portretu Rodziewiczów*, Warszawa, 2016, 30.12.2024.

¹¹ Według publikacji *Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918: materiały do katalogu*.

¹² Rodziewicz, Ludwika (1836–1914). *L. Rodziewiczowa, Garść wspomnień z 63 roku, Trzyna, Edward (1923–1993)*. Redaktor; Ze Skarba Kultury: Biuletyn Informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Wrocław: Wydaw. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1951–1991 Z. 1=2 (1952) strony [5]–9 0084-5221 ee97402844; Tytuł nagłówkowy. Artykuł opublikowany w dziale Z materiałów historycznych, nazwisko autora/redaktora pod tekstem.

monnta. Praca kobiet w czasie powstania. Dwukrotne uwięzienie Ludwika Rodziewiczza. Konfiskata majątku rodziców. Wygnanie do Riazania. Śmierć męża. Na k. 1, 29, 37, 154, 168 załączone fotografie następujących osób: Ludwika Rodziewiczówny, Eleonory Olgelbrandowej Maurycowej, Michaiła Murawiewa, Audytora Niejełowa, Longina Pantielejewa.

I. [Rodziewicz Ludwika]

II. Koleje życia Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowej i jej najbliższej rodziny

III. BZNO. Rękopisy

IV. Sygn. 12272/I — mf. BN 2363, k. II, 78, w tym 30 niezapis., pol., 1840–1863. Z.

V. Dzieciństwo. Nauka na pensji w Wilnie. Pobyt w Werkach. Ślub z Ludwikiem Rodziewiczem. Pierwsze wiadomości o przygotowaniach powstańczych w Warszawie. Na k. I–II ocena rękopisu przez Henryka Wereszyckiego.

I. [Rodziewicz Ludwika]

II. Notatki do pamiętników Jakuba Gieysztora z r. 1863 / Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowa

III. BZNO. Rękopisy.— 189

IV. Sygn. 12275/I, k. I, 73, karty 54–59 opuszczone w foliacji, pol., 1914. Z. Odpis z poprawkami autorki

V. Polemika z autorem. Wyjaśnienia w sprawie brata Józefa Jamontta. Naświetlenie szczegółów z powstania styczniowego w Wilnie¹³.

I. [Rodziewicz Ludwika]

II. Urywki ze wspomnień o 63 r. Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowej

III. BZNO. Rękopisy

IV. Sygn. 12274/I, k. I, 34, karty I, 29–34 niezapis., pol., 1913, opr. płsk.

V. Wyjątki z rękopisu BZNO ss. sygn. 12273/I. Na k. 28 fotografie następujących osób: Elżbiety Dmochowskiej, Wacława Mokrzyckiego, a na zbiorowej: Stanisława Buchowieckiego, Józefa Jamontta, Emanuela Jundziłła, Edmunda Weryhy. Omówienie rękopisu i druk fragmentu pamiętnika, zob.: Trzyma Edward: *Ze Skarbca Kultury*. 1952 z. 1, s. [1], 6”

1. Nagrobek Macieja I Scholastyki z Mokrzyckich Jamonttów¹⁴

2. Nagrobek Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowej. Cmentarz na Rossie w Wilnie.

¹³ Wytłuszczony fragment spisu dotyczy omawianych uzupełnień do *Pamiętnika...*

¹⁴ *Polonika, Dziedzictwo za granicą. Baza Poloników*, <https://baza.polonika.pl/pl/obiektu/nagrobek-macieja-i-scholastyki-jamonttow-oraz-krystyny-i-ludwika-rodziewicz>, 30.12.2024.

Nagrobek Macieja i Scholastyki z Mokrzyckich Jamonttów Rodziewiczowej oraz Ludwiki z Jamonttów Rodziewiczowej na cmentarzu na Rossie w Wilnie, *Pamiętniki Jakuba Gieyszтора z lat 1857–1865*, Wilno 1913

Rodziewiczowa zmarła w 1914 r., czyli polemiczne komentarze dołączone do egzemplarza przechowywanego w Bibliotece PAN Archiwum w Warszawie zostały przez nią dołączone do publikacji Gieyszтора w latach 1913/1914. Dotychczas nie zbadano, który egzemplarz komentarzy jest oryginalny, a który stanowi odpis, ponieważ są to dwa dokumenty — jeden w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, drugi w PAN Archiwum w Warszawie¹⁵. Tekst pamiętników Ludwiki Rodziewiczowej zwraca uwagę piękną polszczyzną i logiką wywodów oraz żywym, porywającym stylem. Autorka komentarzy emocjonalnie podchodzi do tekstu Gieyszтора. Pozostawiona przez nią narracja jest niezwykle osobista, różni się od narracji Jakuba Gieyszтора sposobem opisu zapamiętanych zdarzeń. Wracają wspomnienia zabawnych sytuacji, kiedy opisuje kobiety przemycające broń pod nienaturalnie „rozdętymi” spódnicami, wracają też drastyczne wspomnienia przesłuchań, publicznych egzekucji, prześladowań powstańców styczniowych i osób współpracujących z nimi.

¹⁵ Patrz przedstawiony powyżej wykaz pamiętników Ludwiki Rodziewiczowej pozostający w rękopisie w zasobach BZNO.

Poniżej przedstawione zostaną dwa z kilkudziesięciu opisów, komentarzy Rodziewiczówny do drukowanego pamiętnika Gieysztora. Pierwszy dotyczy przesłuchań dokonywanych przez śledczego Nikołaja Jugana. Śledczy chce ustalić, jaką rolę w powstaniu 1863 r. odegrał autor pamiętników. Obaj prowadzą grę, Jugan próbuje zmusić Gieysztora do przyznania się, że był znaczącym uczestnikiem powstania styczniowego, prezesem Wydziału Zarządzającego Prowincjami Litwy; przesłuchujący składał w zamian obietnicę, że współtowarzysze nie poniosą konsekwencji.

Fragment dziennika J. Gieysztora dotyczący przesłuchań¹⁶:

Nie dość na tem: przez te dni w ciągłych rozmowach z Juganem i Gogielem, którzy, naturalnie, byli pewni mego udziału, zobaczyłem, że sprawa bardzo się może pogorszyć. Raz Jugan mi mówi: „Czy pan sądzisz, że my nie wiemy, kto był piątym członkiem. Du Laurens był tylko komisarzem, Łopaciński zaś piątym członkiem, a Wagner sekretarzem”. — „Czy tak było?” pytam. — „Nie pora żartować, to pewna, tak jak to, że ja jestem u pana”. Zaśmiałem się, ale mnie to niepokoiło. Opowiedzieli mi, że Kaszyc zeznał, iż był u Wagnera w czasie sesji w dzień Bożego Ciała i nas tam wszyst-

Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865..., t. II, s. 159–160

Komentarz Ludwiki Rodziewiczowej jest charakterystyczny dla jej sposobu narracji.

W innym fragmencie pamiętników Gieysztor opisuje okoliczności egzekucji Zygmunta Sierakowskiego, z którym przyjaźnił się jeszcze podczas studiów, a w czasie powstania styczniowego ściśle ze sobą współpracowali. Gieysztor, wielki patriota, człowiek bezwzględnie prawy, przeciwny był walce zbrojnej. Kiedy jednak sytuacja tego wymagała, zdecydował się na radykalne, z bronią w ręku, przeciwstawienie się zaborcy. Wcześniej pisał w pamiętnikach o tym, że z Zygmuntem Sierakowskim, choć bliscy sobie, bardzo się różnili, ale cel mieli jeden — odzyskanie przez Polskę niepodległości. Opis egzekucji Sierakowskiego charakteryzuje się rzadko spotykaną w tekście Gieysztora ekspozycją emocji. W *Pamiętnikach...* autor stara

¹⁶ Tekst trudny do odczytania.

za pana, jak już i inne komisje, drugi rok pokoju nie mamy. Łaje nas, że nie umiemy wziąć się do rzeczy. Czy pan sądzisz, że i w tamtych komisjach o panu nie było więcej gawęd? a Milewicz i inni? Ale to były wszystko gawędy, każdy opowiadał, że słyszał to od tego, to od innego, a więc komisje nie pisały. Panaby to nie zmuszało do zeznania, a nam biedy przybyłoby. Teraz co innego: pan się musisz przyznać!" Jugan sam, który zresztą ze mną zawsze uczciwie postępował, powiedział: „Wszak p. Jeleński z panem był lepiej niż z kimbądz, jednak się przyznał i wydał pana, to cała nasza podstawa. Nam idzie o to, by pana przekonać. Jeśli, gdy to nie pomoże, użyją innego środka, pociągną innych, ofiar przybędzie, i pan może być powodem nowych aresztowań: Łopacińskiego, Wagnera i innych, bo za kogoż pan możesz ręczyć?" Przytem z gawędy Jugana (choć, naturalnie, nie był i on otwartym) mogłem wnosić, że on podejrzewa mnie o stosunek z Czerniakiem. Pytał mię o Czerniaka, ja powiedziałem, że go nie znam, lecz, co dziwna, zaraz go wyniesiono do innego numeru.

Pamiętniki Jakuba Gieyszтора z lat 1857–1865..., t. II, s. 159–160

się pisać z dystansem i spokojnie analizować sytuację, jednak śmierć przyjaciela łamie ten stosowany przez autora sposób opowiadania. Do emocjonalnego tekstu Gieyszтора odniosła się Rodziewiczowa w odrębnych komentarzach dotyczących szczegółów egzekucji Zygmunta Sierakowskiego¹⁷ i okrutnej roli generała-gubernatora wileńskiego Michaiła Nikołajewicza Murawjowa.

¹⁷ „W areszcie Sierakowski nie wydał nikogo. Wyrok śmierci był dodatkowo okrutny, gdyż była to śmierć przez powieszenie. Wyrok na ciężko rannym Sierakowskim wykonano 27 czerwca 1863 r. w Wilnie. Obecnie miejsce wyroku jest upamiętnione tablicą w języku litewskim i rosyjskim. Należy dodać, że wyrok wykonano pomimo wielu interwencji na dworze carskim rosyjskich przyjaciół Sierakowskiego. Aleksander Hercen w nekrologu zamieszczonym na łamach „Kołoła” tak pisał o swoim przyjacielu Sierakowskim: „Nie żywił on nawet cienia nienawiści do Rosji, a ukochanym jego marzeniem była niepodległa Polska i zaprzyjaźniona z nią wolna Rosja”. Cyt. za: Justyn Oboladze, *Zygmunt Sierakowski a Żytomierz*, [w:] „Pamięć Historyczna”, <https://pamiec-historyczna.net/zygmunt-sierakowski-a-zytomierz/>, 30.12.2024.

Pamiętniki Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865..., t. II, s. 21

Powyżej opisany dokument jedynie sygnalizuje interesującą strukturę materiałów zawartych w *Pamiętnikach Jakuba Gieysztora z lat 1857–1865...* uzupełnionych komentarzami Ludwika Rodziewiczowej. Omawiane teksty wymagają analiz historycznych i językowych, grafologicznych, a także wnikliwego porównania z cytowanymi tutaj archiwalia-
mi znajdującymi się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Przedstawiony egzemplarz *Pamiętników...* pochodzi ze zbiorów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie, zapisany jest pod numerem inwentarza II.4710/1–2 Cim. W minionym roku został poddany zabiegom odkwaszania, dezynfekcji oraz oprawie introligatorskiej. W Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy — Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego wykonano digitalizację i w zasobach Mazowieckiej Biblioteki Cyfrowej¹⁸ możliwy jest dostęp zdalny do omawianego obiektu.

¹⁸ *Pamiętniki...*, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/109893/edition/101114#description>, 30.12.2024.

— 43 —

Nadszedł więc dzień 15 czerwca, w wigilię odwiedzała żona Zygmunta, nie wiedząc o zapadłym dekrete. Od samego rana ruch w mieście niezwykły, potem muzyka wojenna z piszczałkami oznajmiła Wilnu o egzekucji. Rodzina i żona Sierakowskiego na ten dzień nie mogli wychodzić z domu—ja uważałem za swój obowiązek pójść na plac stracenia, aby go pożegnać, Poszliśmy na Łukiszki z Teklą Syruciowną i umieściłem się przy jakimś płocie. Tłumy plac zaległy, wojska pod bronią otaczały szczuplejsze pole z szubienicą w środku, władze z audytorjatem. Rozległy się głosy „jedzie, jedzie“. Od Pohulanki, drogą wiodącą ze szpitala wieszono Sierakowskiego, bladego, który, stojąc wpatrywał się w tłumy, jakby szukając kogoś bliskiego, znanego. Gdy wjeżdżał już w środek smutnego placu, oczy jego się zaświeciły, ręką i głową przesłał powitanie i tłumy zwróciły się w tęż stronę. Nie będąc panem siebie, gdy podjeżdżał i patrzył w moją stronę, stojąc na płocie, chustką dałem mu znak, wzrok się nasz spotkał, ale w tejże chwili, uczulem silne targnięcie i niebawem byłem już daleko od miejsca pierwszego, machinalnie przesuwany, aby nie zwrócono na mnie uwagi.

Spojrzałem: czytano dekret; po odczytaniu Sierakowski protestował przeciwko karze śmierci przez powieszenie, chciał mówić, nie dano; zerwał koszulę—ale uległ przemocy. Ostatnie słowa słyszane przez bliżej stojących były „bądź wola Twoja“, w kilka chwil już zawisł na... drzewie szubienicy—ulubieniec niegdyś młodzieży...

Zarzucono mi, że na mojem stanowisku niewłaściwie postąpiłem, dając znak o sobie, ale stało się to bez namysłu. Żadnych papierów przy sobie nie miałem, a z Zygmuntem najbliższe i serdeczne zawsze nas łączyły stosunki. Nieraz różniliśmy się w zdaniach, ale nigdy ani na jeden dzień nie rozeszliśmy się ośobiście na siebie zażalenia.

Pamiętniki Jakuba Gieyszтора z lat
1857–1865..., t. II, s. 21

Michaił Nikolajewicz Murawjow,
wikipedia, 30.12.2024

.. Pamiętniki Gieyszтора – Tom II, str. 28.

«Opowiadano iż walczył rozpaścił się
o kule. A wiadomo było że Murawjow
otrzymał tego dnia z rana depeszę
z Petersburga utaskawiającą Chir-
kowskiego – aby go nie rozstrzelano.
Lec Murawjow karcił się. powstrzymał
sobie depeszę przed odczytaniem. I bał.
Dawno pierwszy co dowiedział.
Następnie po krótkiej, na stoł
Suworowowi. odpowiedział trylitem.
„Roskom spełniony, Chirakowski
nie został rozstrzelany, lecz powie-
szony.”

Pamiętniki Jakuba Gieyszтора z lat 1857–1865..., t. II, s. 43

Mateusz Dobosz
Warszawa

28. WARSZAWSKI FESTIWAL NAUKI W PAŁACU STASZICA

W sobotę 21 września 2024 r. w Pałacu Staszica odbyły się wydarzenia organizowane w ramach 28. edycji Festiwalu Nauki. Jak co roku PAN Archiwum w Warszawie przygotowało szereg atrakcji i wykładów o różnorodnej, interesującej tematyce.

Po powitaniu gości przez dr Urszulę Szmigielską pierwszy referat *Kobiety ze znanych obrazów* wygłosiła dr hab. Hanna Krajewska, dyrektor PAN Archiwum w Warszawie. Słuchacze wykładu mieli okazję zapoznać się z fascynującymi historiami kobiet, których wizerunki zostały uwiecznione przez wybitnych mistrzów. W wystąpieniu przybliżone zostały postaci, takie jak Agnieszka Sorel, metresa króla Francji Karola VII, czy Simonetta Vespucci, której urzekające piękno stało się natchnieniem dla Sandra Botticellego. W prezentacji nie zabrakło także rodzimych przykładów — żona Jana Matejki Teodora, z którą wielki malarz dzielił burzliwe życie, była również modelką polskiego artysty.

W wykładzie *Archiwum wiedzy i wzruszeń* dr Joanna Arvaniti zaprezentowała najciekawsze i najcenniejsze materiały zgromadzone w PAN Archiwum w Warszawie. Wśród nich znalazły się archiwalia o doniosłym znaczeniu historycznym, takie jak dokumenty Jana Christiana Szucha czy datowany na XIII w. fragment cysterskiej *Księgi Cudów*. Nie zabrakło także wyjątkowych materiałów, do których z pewnością zaliczyć można pochodzący z 1811 r. *Wieniec szkolny* opatrzony podpisami Samuela Bogumiła Lindego, Juliana Ursyn Niemcewicza i Stanisława Staszica. Uczestnicy wydarzenia mogli także obejrzeć przechowywane w PAN Archiwum w Warszawie medale i fotografie, przekonując się, że także i tego rodzaju materiały można znaleźć w gromadzącej archiwalia instytucji.

Następnie, w wykładzie *Wolność w literaturze i sztuce* dr Urszula Szmigielska przedstawiła ciągle aktualny problem wolności jednostki i narodów walczących o niezależnienie, odwołując się do znanych mo-

tywów kulturowych, jak choćby mitu o Dedalu i Ikarze, toposu chętnie wykorzystywanego m.in. przez malarzy, takich jak Anthony van Dyck i Pieter Bruegel (starszy). Prezentacji towarzyszył wybór tematycznej muzyki, czyniący przystępną formę wykładu jeszcze bardziej atrakcyjną. Wystąpienie dr Szmigielskiej skłoniło słuchaczy do pogłębionej refleksji — po wykładzie wywiązała się ożywiona dyskusja, w którą ochoczo zaangażowali się licznie zgromadzeni w Sali im. Stanisława Staszica goście.

Ostatnim akcentem sobotniego spotkania było wystąpienie mgr Katarzyny Słojkowskiej. Referatowi *Kolekcja fotograficzna Anny Dunin-Wąsowicz* towarzyszył tytułowy pokaz zdjęć, przenoszący uczestników wykładu w zapomniany świat przedwojennego ziemiaństwa. Unikatowe prace, przedstawiające życie codzienne na Kresach Wschodnich, Białostocczyźnie oraz Sandomierszczyźnie, pozwalały gościom spojrzeć na Polskę lat 20. i 30. ubiegłego wieku oczami fotografa amatorki.

Równolegle do wykładów zaprezentowana została wystawa *Powstanie warszawskie w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie*, przygotowana przez dr Joannę Arvaniti oraz mgr Katarzynę Słojkowską. Przedstawione na ośmiu planszach fragmenty powstańczych pamiętników i zdjęcia autorstwa warszawiaków walczących o wolność zachęcały do chwili zadumy nad powstaniem warszawskim wkrótce po 80. rocznicy jego wybuchu.

Atrakcyjny, urozmaicony program wydarzeń festiwalowych przygotowanych przez PAN Archiwum w Warszawie spotkał się z dużym zainteresowaniem odwiedzających Pałac Staszica gości. We wszystkich wykładach uczestniczyło blisko 70 osób.

Sylvia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska
Warszawa

XIV WARSZAWSKI PIKNIK ARCHIWALNY

W ramach Międzynarodowego Dnia Archiwów PAN Archiwum w Warszawie zorganizowało kolejną, już XIV edycję Warszawskiego Pikniku Archiwalnego, który odbył się 7 czerwca 2024 r. w Pałacu Staszica. Tematem przewodnim wydarzenia były *Najcenniejsze dokumenty archiwalne*.

Patronat honorowy objęli: Prezes Polskiej Akademii Nauk, Prezydent m.st. Warszawy, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, Ambasador Republiki Włoskiej w Warszawie, Ambasador Republiki Słowackiej w Warszawie; medialny patronat objęły: Radio dla Ciebie, TVP Historia, TVP3, Pepe TV oraz czasopisma: „Warszawa”, „Stolica”.

W XIV Pikniku wzięło udział 18 instytucji (archiwa, muzea, instytuty, biblioteki i fundacje), będących najbardziej prestiżowymi ośrodkami administracji państwowej, naukowej i oświatowej.

Otwarcie uroczystości uświetnił Chór Akademicki Uniwersytetu Warszawskiego, który zaśpiewał m.in. *Odę do radości*. Inauguracji Pikniku towarzyszył pokaz tańców w wykonaniu Polskiego Stowarzyszenia im. Księżnej Anny Jabłonowskiej. W Sali Lustrzanej odbył się występ kwartetu Wokalnego „Tempus” oraz osiem wykładów:

Leszek Koziorowski, *Kolekcjonerstwo historycznych papierów wartościowych pretekstem do poszukiwania źródeł do badania historii gospodarki*; dr hab. Hubert Kowalski, *Archiwalia w życiu archeologa*; dr Anna Salina, *z Jeny do Płocka. Powrót najstarszego polskiego kopiarusza*; dr Dorota Pietrzkiewicz, *Sekrety życia Kazań świętokrzyskich*; Katarzyna Słojkowska, *Warszawie, Polsce i światu. Spuścizna prof. Stefana Bryły w PAN Archiwum w Warszawie*; dr Leszek Pudłowski, *Z Archiwum Państwowego m.st. Warszawy po dyplom Nobla*; Przemysław Zubrzycki, *Pas kontuszowy jako kulturowy most łączący centralną Europę*.

W salach i holach Pałacu Staszica prezentowano wystawy, m.in.: Archiwum Prezydenta RP: *Polska-Unia Europejska. 20 lat razem*, Archiwum Sejmu RP: *Zanim powstał sejm*, Archiwum Państwowe w Warszawie: *Do-*

kumenty z Biura Odbudowy Stolicy, SAP Warszawa: *Sylwetki osób zasłużonych dla SAP*, Archiwum Akt Nowych: *Traktat ryski w zasobie Archiwum Akt Nowych*, Narodowe Archiwum Cyfrowe: *Moda w obiektywie NAC: Europa lat 20. i 30.*, *Największy polski koncern prasowy. Ilustrowany Kurier Codzienny*, Muzeum Ziemi PAN: *Willa Pniewskiego, pracownia architektoniczna i siedziba PAN Muzeum Ziemi w Warszawie*, Wojskowe Biuro Historyczne, *Szyfrogramy bitwy warszawskiej*.

Instytucje uczestniczące w wydarzeniu zaplanowały i zrealizowały szereg wystaw, prelekcji, występów, prezentacji i konkursów.

Uroczystość wykraczała poza mury Pałacu Staszica, a jej inauguracja miała miejsce przed Pałacem oraz wokół pomnika Mikołaja Kopernika. Chór Akademicki Uniwersytetu Warszawskiego przyciągnął liczne grono słuchaczy, którzy dali się porwać muzyce i zaprosić do poloneza, uświetniającego występ tancerzy.

Na stronie PAN Archiwum w Warszawie oraz na Facebooku ukazywały się cykliczne informacje poprzedzające uroczystości, omawiające planowane wydarzenia naukowe i artystyczne. Nasze wydarzenie promowano również dzięki patronatom medialnym oraz w mediach społecznościowych i na stronach internetowych współorganizatorów Pikniku. Na Pałacu Staszica wywieszono baner informacyjny o Międzynarodowym Dniu Archiwów, który przyciągał uwagę licznych przechodniów na Nowym Świecie i Krakowskim Przedmieściu. Dodatkowo, na krótko przed wydarzeniem rozpowszechniano ulotki promujące imprezę.

Wydarzenie wzbogacił projekt, który powstał we współpracy z ambasadami krajów europejskich oraz organizacjami biorącymi udział w tegorocznych obchodach Międzynarodowego Dnia Archiwów. Powstały dwie wystawy: *Dokumenty archiwalne Europy* — 28 plansz, *Z archiwów* — 15 plansz.

Jak w latach ubiegłych liczne grono kupujących gromadziło się przy stoisku z pasami słuckimi oraz przy straganie Warszawskiego Domu Piernika.

Jesteśmy dumni i usatysfakcjonowani, że frekwencja tegorocznej edycji Pikniku przekroczyła nasze wcześniejsze założenia, osiągając przeszło 2000 osób. Po zakończonych uroczystościach na stronie PAN Archiwum w Warszawie oraz Facebooku zamieszczono fotorelację i podsumowanie przebiegu obchodów Pikniku.

Dziękujemy wszystkim uczestnikom, organizatorom z poszczególnych instytucji oraz przybyłym gościom! Do zobaczenia za rok.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE W 2023 R.

PODSTAWOWE DANE O ARCHIWUM

Archiwum ma swoje oddziały w Poznaniu oraz w Katowicach. Archiwum posiada zasób historyczny powierzony i dysponuje 23 etatami.

Większość stanowią pracownicy zajmujący się merytoryczną działalnością archiwalną, w tym: czterech kustoszy, pięciu adiunktów archiwalnych, pięciu starszych dokumentalistów, dwóch dokumentalistów; pięć osób ma stopień doktora, jedna doktora habilitowanego.

W roku sprawozdawczym odbyły się dwa posiedzenia Rady Naukowej. Pierwsze z nich miało miejsce 30 marca. W związku z wyborem jej nowego składu prof. Andrzej Buko, dziekan Wydziału I Nauk Humanistycznych i Społecznych PAN, złożył nowej Radzie Naukowej życzenia owocnej pracy w kadencji 2023–2026 oraz uroczystie wręczył wszystkim jej obecnym członkom nominacje. Następnie przystąpiono do wyboru przewodniczącego nowej Rady Naukowej PAN Archiwum w Warszawie i stanowisko to ponownie powierzono prof. Leszkowi Zasztowtowi, który podziękował w imieniu swoim i Prezydium Rady Naukowej PAN Archiwum za okazane mu zaufanie. Dyrektor Archiwum PAN zaprezentowała członkom RN sprawozdanie z pracy Archiwum w 2022 r., dzieląc się z RN problemami związanymi z magazynami archiwalnymi oraz koniecznością likwidacji pracowni konserwatorskiej.

Drugie posiedzenie o charakterze jubileuszowym odbyło się 1 grudnia w 70. rocznicę utworzenia Archiwum. Uhonorowano na nim członków Rady Naukowej i wszystkich pracowników Archiwum medalami okolicznościowymi. Zaprezentowano krótkie wystąpienia o charakterze wspomnieniowym, a wzruszającą całość zakończył wspólny koncert zespołu Walicki-Popiołek Duo.

Od 19 czerwca do 31 lipca PAN Archiwum w Warszawie wraz z oddziałami zostało skontrolowane przez NDAP. Trwa wdrażanie zaleceń pokontrolnych.

Stan zasobu

W 2023 r. nastąpił przyrost zasobu o 174,71 m.b. materiałów archiwalnych i dokumentacji niearchiwalnej placówek PAN. W Warszawie wpłynęło 49,97 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 18,15 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego.

Stan zasobu Oddziału w Poznaniu powiększył się o 1,1 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 0,15 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Wybrakowano 1,85 m.b. dokumentacji niearchiwalnej, której okres przechowywania już minął.

Zasób Oddziału w Katowicach powiększył się o 0,09 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 3,50 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Ogólny stan zasobu wynosi obecnie ponad 3990,86 m.b. materiałów archiwalnych i dokumentacji aktowej.

Wykaz nabytków zawiera załącznik nr 1.

Komisja Metodyczna obradowała dwukrotnie i zatwierdziła 22 inwentarze archiwalne.

Komisja Oceny Dokumentacji Niearchiwalnej zaopiniowała pozytywnie 27 wniosków o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej, w wyniku czego wybrakowano 183,07 m.b.

W zakresie kształtowania narastającego zasobu PAN Archiwum w Warszawie Komisja Opiniowania Normatywów zaopiniowała dziewięć kompletów normatywów i udzieliła 82 konsultacji. Przeprowadzono sześć kontroli placówek PAN w zakresie postępowania z dokumentacją aktową i funkcjonowania archiwów zakładowych.

ARCHIWUM PAN W WARSZAWIE

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

Prowadzono rozpoczęte w 2022 r. prace nad przygotowaniem pomocy ewidencyjnych, zawierających informacje identyfikacyjne i lokalizacyjne zespołów pochodzenia prywatnego oraz klasyfikacyjne pod względem unikatowości. Kontynuowano sporządzanie kopii elektronicznych spisów zdawczo-odbiorczych zespołów działu II. Na bieżąco przygotowywano spisy dla nowo pozyskanych zespołów działu III. Meliorowano zespoły, do których nastąpiły dopływy. Prowadzono prace

porządkowo-inwentaryzacyjne w zespołach pochodzenia prywatnego. Komisja Metodyczna obradowała dwukrotnie i zatwierdziła 22 inwentarze archiwalne.

2. Ewidencja zasobu archiwalnego

Do bazy ZoSIA i szukajwarchiwach.pl wprowadzono informację o 19 nowych zespołach oraz 326 rekordach z opracowanych spuścizn archiwalnych.

Kontynuowano zbiór nekrologów, wykonując na bieżąco spisy.

3. Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów, wizytacje placówek

W zakresie nadzoru nad placówkami PAN przeprowadzono jedną kontrolę. Zaopiniowano pięć zestawów normatywów kancelaryjno-archiwalnych i dwa jednolite rzeczowe wykazy akt dla jednostek organizacyjnych PAN.

Komisja Oceny Dokumentacji Niearchiwalnej

Zaopiniowano 22 wnioski instytutów PAN w sprawie brakowania dokumentacji niearchiwalnej, na podstawie których wybrakowano 153,52 m.b. dokumentacji.

Przygotowano i przesłano do akceptacji cztery wnioski o zgodę na brakowanie z własnego zasobu 12,55 m.b. dokumentacji.

4. Dział fotografii i mikrofilmów

Zbiór mikrofilmów pozostaje bez zmian, podobnie jak zbiór fotografii. Podjęto prace nad skanowaniem klisz fotograficznych przechowywanych w zespołach archiwalnych.

5. Zbiory specjalne

Zbiór medali liczy 1100 zewidencjonowanych obiektów, jego stan się nie zmienił.

6. Biblioteka

Księgozbiór powiększył się o 243 woluminy druków zwartych (66 zakupiono, 177 pozyskano z darów) i o osiem woluminów wydawnictw ciągłych (dary). Ogółem liczba zbiorów, pomniejszonych o ubytki, wynosi 24002 jednostki ewidencyjne, w tym: wydawnictwa zwarte stanowią 14006, wydawnictwa ciągle 9996.

W bazie katalogowej Mak+ utworzono 112 rekordów (1196 numerów czasopism). Zweryfikowano i wprowadzono do bazy Mak+ 1043 rekordy (1071 egzemplarzy) wydawnictw zwartych oraz ok. 800 obrazów okładek. Kontynuowano meliorację w katalogu od litery R do W, czyli ok. 3500 kart katalogowych. Porównywano opis książki z księgą inwentarzową i usuwano błędy oraz uzupełniano hasła przedmiotowe i ujednolicono opisy katalogowe, razem ok. 500 kart.

Do oprawy introligatorskiej przygotowano i zapakowano 113 publikacji.

Udostępniono 47 wydawnictw w pracowni naukowej i zrealizowano 61 wypożyczeń międzybibliotecznych oraz 52 wypożyczenia dla pracowników Archiwum. Zrealizowano dwie kwerendy internetowe i siedem telefonicznych. Kontynuowano współpracę z bibliotekami. Współpracowano z siedmioma bibliotekami: Biblioteką PAN w Kórniku, Biblioteką IBL, Biblioteką PAU i PAN w Krakowie, Biblioteką PAN w Gdańsku, Biblioteką Instytutu Filozofii PAN, Biblioteką Instytutu Sztuki i innymi.

7. Wydawnictwa

Ukazał się kolejny tom „Biuletynu Archiwum PAN” nr 64, w którym nawiązano do 700. rocznicy założenia Wilna i w związku z tym jubileuszem opublikowano przechowywane w naszym zasobie spuścizny polskich uczonych związanych z Wilnem, Uniwersytetem Wileńskim i Wileńszczyzną. Ponadto zaprezentowano inwentarz Kazimierza Zarankiewicza, teoretyka lotów kosmicznych, matematyka, profesora mechaniki teoretycznej Politechniki Warszawskiej.

8. Udostępnianie

Pracownia Naukowa działała w sposób ograniczony. Zdecydowano na stałe ograniczyć bezpośredni kontakt z czytelnikami i chronić

oryginalną dokumentację, udostępniając jej skany. Pracownię odwiedziło 12 czytelników. Materiały udostępniane były głównie przez skanowanie i wysyłanie drogą e-mailową. Na podstawie korespondencji z 162 czytelnikami udostępniono 1577 jednostek archiwalnych, w tym wykorzystano 280 j.a. przechowywanych w bazie. Niezależnie od zamówień wykonano skany materiałów z przesłania konserwatorskiego. Łącznie zeskanowano 1847 j.a., czyli 245321 skanów materiałów archiwalnych. Wszystkie materiały gromadzone są w bazie komputerowej w sposób uporządkowany (na dwóch dyskach zewnętrznych i na serwerze PAN dostępnym on-line).

Zrealizowano pocztą elektroniczną 37 w zespołach akt osobowych oraz ponad 230 pogłębionych kwerend w zespołach pochodzenia prywatnego.

9. Popularyzacja

Wystawy

Z okazji 150. rocznicy urodzin Stanisława Kalinowskiego otwarto 3 kwietnia wystawę materiałów ze spuścizny profesora, która towarzyszyła sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Fizyki Wnętrza Ziemi i Przestrzeni Okołoziemskiej Polskiego Towarzystwa Geofizycznego i Instytut Geofizyki PAN w Pałacu Staszica.

15 kwietnia miało miejsce uroczyste przekazanie do zasobu Archiwum zapisu nutowego kompozycji Jana Karola Fydy. Spotkanie uświetnione zostało wystąpieniem Justyny Zawiślan, która wspólnie z Or_Kierstrą wyreżyserowała i przeprowadziła koncert repremierowy twórczości „Straussa Wschodu”, jak nazywano kompozytora.

Podczas Nocy Muzeów (13 maja) zaprezentowano referaty dotyczące historii polskiego skautingu oraz życia i działalności Aleksandra Kamińskiego. Wystąpieniom towarzyszyły prezentacje komputerowe oraz wystawa *W służbie harcerstwa i nauki. Aleksander Kamiński „Kamyk”*. Przypomniano także naszą tragicznie zmarłą koleżankę Annę Grzebieluch, archiwistkę i instruktorkę harcerską. Odwiedzający Pałac Staszica mogli również obejrzeć wystawę *Gabriel Narutowicz, pierwszy prezydent Rzeczypospolitej*.

W Międzynarodowym Dniu Archiwów zorganizowano XIII Warszawski Piknik Archiwalny pod tytułem *Dziedzictwo kulinarne* (3 czerwca). Wzięło w nim udział 21 instytucji i stowarzyszeń, które zaprezentowały wystawy, prelekcje i spotkania z ciekawymi osobami

ze świata nauki i kultury. Prezentując dokumenty odnoszące się bezpośrednio nie tylko do tej tematyki, ale i do ludzi w tej sferze działających oraz miejsc z nimi związanych, podkreślono znaczenie kuchni, żywności i żywienia w życiu społeczności w różnych okresach. Poza wystawami i warsztatami wydarzeniu towarzyszyły prelekcje i spotkania z Agnieszką Terpiłowską, która przybliżyła postać królowej Bony, Idą Żmiejewską, autorką warszawskich kryminałów retro, prof. dr hab. Ewą Czarniecką-Skubiną z SGGW oraz Gabrielem Kurczewskim z Klubu Historii i Kultury Wina przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Wśród gości Pikniku byli również delegaci archiwistów z Czech i Słowacji, którzy przedstawili referaty na temat funkcjonowania archiwów w swoich krajach.

Patronat honorowy nad wydarzeniem objął Prezydent Miasta Stołecznego Warszawy Rafał Trzaskowski, Prezes Polskiej Akademii Nauk prof. Marek Konarzewski oraz Dyrektor Naczelny Archiwów Państwowych dr Paweł Pietrzyk, natomiast patronat medialny TVP3 Warszawa, TVP Historia, Pepe TV oraz Polskie Radio dla Ciebie. Patroni zamieścili informację o pikniku na swoich stronach internetowych, ponadto patroni medialni podali w programach informacyjnych bezpośrednią relację filmową.

23 września w Pałacu Staszica odbył się XXVII Festiwal Nauki, podczas którego zaprezentowano wystawę *Warszawa, moja miłość*. Przedstawione zostały referaty oraz prace malarskie powstające do komiksu opowiadającego o losach jednej z bohaterek referatu.

Wernisaż wystawy *Izabela Jagiellonka i jej rodzina* odbył się w Pałacu Staszica 20 października, a od 16 listopada wystawa znajduje się w Polskim Instytucie Badawczym i Muzeum w Budapeszcie.

Wystawy przygotowane w latach wcześniejszych eksponowane były w wielu placówkach edukacyjnych i kulturalno-naukowych. Od 2018 r. stale pokazywane są wystawy *Julian Adam Majewski (1826–1920) i jego dzieło*, *Drogi do niepodległości w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie*, *Gościli w Pałacu Staszica i Ludzie listą pisać*.

Od 2022 r. prezentowane są wystawy *Vivat Konstytucja w Zarządzie Głównym Stowarzyszenia Elektryków Polskich* i *Botanicy Odrodzonej Polski* w siedzibie Polskiego Towarzystwa Botanicznego w Warszawie.

W 2023 r. w związku z 550. rocznicą urodzin i rokiem jubileuszowym Mikołaja Kopernika szczególnym zainteresowaniem cieszyła się wystawa *Mikołaj Kopernik. Życie i dzieło*. Udostępniona przez Archiwum

PAN w formie pdf prezentowana była już od 2 stycznia w 11 instytucjach, w tym w dwóch z nich w wersjach polskiej i angielskiej, a w Kongresie Polonii Amerykańskiej w Arizonie tylko w języku angielskim.

Wystawa *Rapperswil na dawnych pocztówkach*, zwrócona 30 stycznia z Ambasady RP w Bernie, pokazana została w Bibliotece Publicznej im. Zygmunta Rumla w Warszawie wraz z wystawą *Ostatnie lata życia Tadeusza Kościuszki* (obie do 17 maja). Wystawa *Bona Sforza i jej potomkowie* prezentowana była 10 kwietnia w Domu Starostów w Chęcinach i 8 września w Vigevano (Włochy).

W Bibliotece Publicznej dzielnicy Bemowo m.st. Warszawy eksponowane były wystawy *Muzeum Tadeusza Kościuszki w Solurze* (6 czerwca–18 października) i *Warszawa, moja miłość* (2 sierpnia–18 października). Od 2 października w Instytucie Liszta Węgierskiego Centrum Kultury w Warszawie można było zapoznać się z wystawą *Jan III Sobieski — król, wódz, polityk*.

W sierpniu 2023 r. na antenie TVP Historia wyemitowano film *Mała Polska — mój dom w Santa Rosa, Mexico* zrealizowany m.in. na podstawie materiałów z zasobu PAN Archiwum w Warszawie.

Konferencje i seminaria

28 marca zorganizowano sesję naukową pod tytułem *Leon Cienkowski — życie i działalność*. W nawiązaniu do rocznicy urodzin Stanisława Staszica 6 października odbyła się promocja książki Małgorzaty Omilianowskiej-Kiliańczyk *Pałac Staszica*.

W roku sprawozdawczym odbyło się sześć pokazów materiałów archiwalnych i funkcjonowania systemu ZoSIA dla studentów. Wygłoszono ponad 60 wykładów dla Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Strona internetowa

Na stronie internetowej Archiwum umieszczono 40 artykułów i zanotowano 602013788 wejść. Na Facebooku umieszczono 84 informacje i 7281 skanów, liczba obserwujących wzrosła o 59, zanotowano 5630 odwiedzin i 184 udostępnienia.

W zakładce Biblioteka na stronie PAN Archiwum umieszczono ze-spół odsyłaczy do baz danych: katalog biblioteczny MAK+, KaRo — Katalog Rozproszony Bibliotek Polskich, Portal Czasopism Naukowych.

10. Praktyki

Praktyki archiwalne odbyło trzech studentów Wydziału Historycznego UW. Przedstawiono im podstawowe informacje o zasobie i archiwum, działalności komisji archiwalnych i archiwum zakładowego. W czasie wykonywania praktyki zajmowali się również porządkowaniem archiwum prywatnego i samodzielnym przygotowaniem inwentarza materiałów oraz wpisywaniem rekordów w systemie ZoSIA.

11. Współpraca naukowa

Współpraca krajowa

Pracownicy Archiwum brali udział w konferencjach i szkoleniach służących powiększeniu kompetencji, m.in. dotyczących zabezpieczania i ochrony tożsamości narodowej, brakowania dokumentacji niearchiwalnej i prowadzenia archiwum zakładowego oraz planowania i współpracy bibliotekarzy. Na konferencjach naukowych zaprezentowali referaty tematyczne. Były to m.in. konferencje *Wdrożenie EZD — szanse i zagrożenia*, *Wyzwania koordynatora czynności kancelaryjnych w kontekście wdrożenia EZD i uruchomienia składów chronologicznych czy Wikipedia, teoria i praktyka*.

Uczestniczono w panelu na Targach Książki i Mediów VIVELO 2023 (19 maja), przedstawiając prezentację i referat o archiwalnych książkach w zasobie Archiwum PAN.

Współpraca z zagranicą

Pracownicy Archiwum wzięli udział w spotkaniu archiwistów czeskich (Pardubice, 16–18 maja) i archiwistów węgierskich (Lakitelek, 24–27 lipca). Ponadto uczestniczyli w Konferencji Muzeów, Archiwów, Bibliotek na Zachodzie (Solura, 5–7 września) oraz konferencji *Utjecaj digitalizacije na archivsku praksu. 54 savjetovanje hrvatskih arhivista* (Vodice, 25–27 października).

ODDZIAŁY ARCHIWUM PAN

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

W Oddziale w Poznaniu prowadzono prace porządkowe w archiwaliach pochodzenia urzędowego i prywatnego. Złożono do Komisji Metodycznej kolejne trzy inwentarze, sześć inwentarzy przekazanych wcześniej zatwierdzono.

W archiwum prasowym znajduje się 485 teczek o łącznej objętości ok. 6,00 m.b. Materiały są nadal układane alfabetycznie (uczeni) oraz rzeczowo według zagadnień: uczelnie, instytucje i towarzystwa naukowe, wydarzenia naukowe, historia Poznania i regionu, nekrologi.

W Oddziale w Katowicach kontynuowano rozpoczęte prace oraz podejmowano porządkowanie kolejnych spuścizn. Przeprowadzono skontrum i uporządkowano akta placówek PAN Komitetu do spraw GOP PAN oraz Oddziału PAN we Wrocławiu. Kontynuowano porządkowanie materiałów Zakładu Antropologii PAN we Wrocławiu.

Przepisywano spisy zdawczo-odbiorcze Wrocławskiej Drukarni Naukowej PAN.

2. Kształtowanie narastającego zasobu aktowego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów, wizytacje placówek

W Poznaniu zaopiniowano pozytywnie dwie instrukcje kancelaryjne i jednolity rzeczowy wykaz akt oraz jeden jednolity rzeczowy wykaz akt, udzielono trzech konsultacji archiwistom zakładowym.

W ramach opieki nad narastającym zasobem archiwalnym udzielono 57 konsultacji archiwistom zakładowym w placówkach PAN Oddziału w Katowicach i przeprowadzono trzy kontrole kompleksowe.

Pozytywnie zaopiniowano jedne normatywy kancelaryjno-archiwalne. Udzielono licznych wskazówek dotyczących niszczenia dokumentacji przeterminowanej.

W ramach opieki nad narastającym zasobem archiwalnym odbyły się trzy szkolenia kancelaryjno-archiwalne dla pracowników instytucji Polskiej Akademii Nauk. Celem szkolenia było zapoznanie uczestników z podstawami prawnymi postępowania z dokumentacją, najważniejszymi definicjami z zakresu archiwistyki, organizacją.

Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej

W Oddziale w Poznaniu zaopiniowano pozytywnie wnioski o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej i na tej podstawie wybrakowano 17,00 m.b. dokumentacji niearchiwalnej.

3. Zbiór mikrofilmów i fotografii

Zbiór mikrofilmowy Oddziału w Poznaniu nie uległ zmianie i liczy 770 szpul.

Zbiory płyt CD, na których są nagrane materiały przechowywane w Oddziale, liczą 50 sztuk, jeden przenośny twardy dysk oraz 12 płyt CD, na których są nagrane prace licencjackie i magisterskie powstałe m.in. w oparciu o materiały przechowywane w Oddziale.

Zbiór płyt CD, na których nagrane są materiały Oddziału w Katowicach, liczy 15 sztuk. Zdigitalizowano 320 dokumentów i fotografii. Całość zdigitalizowanego zbioru została zarchiwizowana na płytach dvd oraz na zewnętrznym dysku twardym celem zabezpieczenia.

4. Księgozbiory

W Oddziale w Poznaniu księgozbiór powiększył się o 53 woluminy wydawnictw zwartych (12 zakupiono, 41 otrzymano w darze) oraz o 34 czasopisma (10 zakupiono, 24 otrzymano w darze). Stan księgozbioru podręcznego wynosił 5741 woluminów, w tym 2596 druków zwartych oraz 3145 wydawnictw ciągłych. Ze zbioru podręcznego skorzystało 33 czytelników, którzy wypożyczyli 96 książek i czasopism.

W Oddziale w Katowicach biblioteka podręczna powiększyła się o trzy druki zwarte (pozyskane z darów) oraz o jeden wolumin wydawnictw ciągłych (pozyskany z darów). Stan księgozbioru podręcznego wynosi 399 woluminów druków zwartych i 617 woluminów wydawnictw ciągłych.

5. Udostępnianie zasobu

W Oddziale w Poznaniu zanotowano 135 odwiedzin czytelników w pracowni naukowej. Udostępniono 817 j.a., zrealizowano 15 kwerend, a na zamówienie czytelników wykonano 286 reprografii ze zbiorów Oddziału.

W Oddziale w Katowicach zanotowano 43 odwiedzających, udostępniono 417 j.a. Wykonano 16 kwerend archiwalnych dla użytkowników i instytucji, w tym kwerendy w zespołach akt osobowych i kart wynagrodzeń (dla ZUS). Wykonano 572 kserokopie i 187 skanów.

6. Popularyzacja zasobu

Wystawy

Do 29 października 2023 r. w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie miała miejsce wystawa *Etnografki, antropolożki, profesorki*, na której m.in. prezentowano materiały archiwalne z Oddziału w Poznaniu.

W dniach od 21 września do 6 listopada w Bibliotece Collegium Historicum Wydziału Archeologii UAM odbyła się wystawa *Zofia Hilczer-Kurnatowska (1932–2013) — mistrzyni*, zorganizowana na podstawie materiałów przechowywanych w Oddziale.

Wygłoszono dwa wykłady i zorganizowano pokazy dla Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu i Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Od 1 grudnia 2022 r. do 31 marca 2023 r. w siedzibie Oddziału w Katowicach prezentowana była wystawa *Jerzy Rabsztyń*, która powstała w ramach cyklu Przedstawiciele śląskiej nauki.

Oddział w Katowicach przygotował i zaprezentował także cztery nowe wystawy tematyczne. Pierwsza z nich, pokazana w siedzibie Oddziału, to *Źródła do historii medycyny w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* (od 3 kwietnia do 30 czerwca). Po jej zakończeniu w siedzibie Oddziału eksponowano wystawę *Turystyka we Wrocławskiej Drukarni Naukowej PAN w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* (od 3 lipca do 30 listopada). A od 1 grudnia prezentowana była wystawa *Eugeniusz Zaczynski*, która powstała w ramach cyklu Przedstawiciele śląskiej nauki.

Od 4 do 31 maja w Gminnej Bibliotece Publicznej w Gaszowicach prezentowana była wystawa *Powstania śląskie w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, przewieziona następnie do filii Biblioteki w Czernicy, gdzie można ją było oglądać kolejny miesiąc.

Przedstawiciel Oddziału w Katowicach wystąpił z czterema referatami oraz wziął udział w promocji książki „*Nietypowa babka*” Małgorzata

Mateja (1942–2011) w Centrum Kultury „Karolinka” w Radzionkowie oraz w hotelu Domus Mater w Krakowie. Promocjom towarzyszył referat.

Strona internetowa

Na stronie internetowej Oddziału w Poznaniu załączono 40 zdjęć i dokumentów, w tym 21 skanów dokumentów i 16 fotografii kuriozów ze zbiorów Oddziału.

Większości imprez organizowanych przez Oddział w Katowicach towarzyszyły wystąpienia w środkach masowego przekazu. Zanotowano pięć publikacji internetowych dotyczących działalności Oddziału w Katowicach.

7. Praktyki

Praktyki archiwalne w Oddziale w Poznaniu odbyło troje studentów Wydziału Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Pracownicy Archiwum zapoznali ich z metodyką pracy oraz z organizacją, dziejami i zasobem archiwalnym Oddziału.

8. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Kontynuowano współpracę i kontakty z: Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Biblioteką Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Cyfrowym Repozytorium Lokalnym CYRYL w Poznaniu, Instytutem Pamięci Narodowej Oddziałem w Poznaniu, PAN Oddziałem w Poznaniu, Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich Oddziałem w Poznaniu, Zakładem Archiwistyki Instytutu Historii UAM, redakcjami „Kroniki Miasta Poznania”, „Kroniki Powiatu Poznańskiego” i „Kroniki Wielkopolski”. Nawiązano kontakt z Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu.

Pracownik Oddziału w Katowicach jest członkiem Komisji Historycznej Prezydium Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Katowicach (od 2015 r.).

Załącznik nr 1**NABYTKI ARCHIWUM PAN****Warszawa**

Dział I — Kolekcje, akta towarzystw i innych instytucji naukowych
Archiwum Matematyczne 12,25 m.b.

Dział II — Akta placówek PAN
Instytut Parazytologii — w likwidacji 5,90 m.b.

Dział III — Spuścizny polskich uczonych
Stefan Amsterdamski 1,65 m.b.
Gabriela Bujalska-Grüm i Leszek Grüm 4,90 m.b.
Kazimierz Imieliński 10 m.b.
Eugeniusz Kościelak 0,30 m.b.
Barbara Kuźnicka 0,60 m.b.
Czesław Łukasik 0,03 m.b.
Józef Marcinkiewicz 0,04 m.b.
Jan Molenda 12,47 m.b.
Oktaw Pietruski 1,30 m.b.
Henryk Samsonowicz 2,13 m.b.
Witold Stefański 1,10 m.b.
Walentyna Szymańska 0,98 m.b.
Andrzej Śródka 0,20 m.b.
Konstanty Żmigrodzki 0,09 m.b.

Poz. 1—14 dary

Materiały dodatkowe
Henryk Arctowski 0,04 m.b.
Maria Bokszczanin 6,00 m.b.
Józef Albin Herbaczewski 0,05 m.b.
Adam Hulanicki 0,25 m.b.
Aleksander Jackowski 3,80 m.b.
Leszek Kuźnicki 1,50 m.b.
Bibiana Mossakowska 0,02 m.b.
Maria Musur-Grieve 3,50 m.b.

Hanna Szymczyk 0,02 m.b.
Poz. 1–9 dary

Poznań

Dział II — Akta placówek PAN

PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu 0,15 m.b.

Dział III — Spuścizny uczonych polskich

Materiały dodatkowe

Kazimierz Kaczmarczyk statuetka „Dobosz Powstania
Wielkopolskiego”

Zygmunt Kaczmarek 1,05 m.b.

Ignacy Wiatroszak 0,05 m.b.

Poz. 1–3 dary

Katowice

Dział II — Akta placówek PAN

Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. Stanisława
Kulczyńskiego Spółka z o.o. 3,50 m.b.

Dział III — Spuścizny uczonych polskich i kolekcje

Henryk Kocój 0,03 m.b.

Stanisław Witold Trząski 0,06 m.b.

Poz. 1–2 dary

Załącznik nr 2

WYKAZ PUBLIKACJI PRACOWNIKÓW ARCHIWUM PAN

- Joanna Arvaniti**, *Inwentarze archiwalne*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 6–7.
- „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, **pod red. Joanny Arvaniti**, ss. 160.
- Anita Chodkowska**, *O bezpieczeństwo zasobu archiwalnego*, „Akademia”, 2023, nr 1/73, s. 78.
- Anita Chodkowska**, *Gromadzenie materiałów archiwalnych w Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, [w:] *Archiwum Nauki PAN i PAU z perspektywy 20 lat. Rzeczywistość i wyzwania*, Kraków 2022, s. 17–31.
- Anita Chodkowska, Sylwia Fabisiak-Chojnacka, Urszula Szmigielska**, *Historie przechowane*, „Akademia”, 2023, nr 4/76, s. 59–63.
- Izabela Gass**, *Materiały Heleny Drège*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 12–21.
- Izabela Gass**, *Informacje o wystawach Archiwum PAN*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 95–101.
- Jarosław Matysiak**, *Dzieje nauki poznańskiej*, „Senioralny Poznań”, nr 6 (42), 2023, s. 3.
- Jarosław Matysiak, Kazimierz Kaczmarczyk**, *Archiwista i regionalista*, [w:] *Księga pamiątkowa „Kroniki Miasta Poznania” 1923–2023*, Poznań 2023, s. 102–106.
- Jarosław Matysiak**, *Konspiracja i polityka. Działalność niepodległościowa Ludwika Jaxy-Bykowskiego w czasie II wojny światowej*, „Kronika Miasta Poznania”, 2023, nr 3, s. 218–231.
- Jarosław Matysiak**, *Materiały do dziejów Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w zasobach PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu*, [w:] *Jubileusz 165-lecia Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Poznań 2023, s. 97–114.
- Hanna Krajewska**, *Saga rodu von Rapperswilów*, Warszawa 2023, ss. 30.
- Wojciech Piotrowski**, *Elekcja i Koronacja/Megváltás és koronázása*, [w:] *Jan III Sobieski, król, wódz, polityk/III. Sobieski János, király, vezér, politikus. Katalog wystawy/kiállítási katalógus*, Warszawa 2019, s. 9.

- Danuta Piotrowska and **Wojciech Piotrowski**, *Index*, [w:] *Prehistoric Flint Mines in Europe*, Oxford 2023, p. 487–502.
- Wojciech Piotrowski**, *Rezydencje królewskie/Királyi Rezidenciák*, [w:] *Jan III Sobieski król, wódz, polityk/III. Sobieski János, király, vezér, politikus*. Katalog wystawy/kiállítási katalógus, Warszawa 2019, s. 17.
- Danuta Piotrowska, **Wojciech Piotrowski**, *Tibor Csorba — Polak i Węgier w każdym calu/Csorba Tibor: minden ízében lengyel és magyar*, [w:] *Polsko-węgierska mozaika II/Lengyel-magyar mozaik II.*, Budapest 2023, s. 89–98.
- Wojciech Piotrowski**, *Wspomnienie o Andreasie Herbercie Kurzweilu*, strona internetowa Muzeums Archeologicznego w Biskupinie.
- Katarzyna Słojkowska**, *Materiały Wojciecha Bogumiła Jastrzębowskiiego w Archiwum PAN w Warszawie*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XXX, Warszawa 2023, s. 207–211.
- Katarzyna Słojkowska**, *Materiały Manfreda Kridla 1882–1957*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 29–36.
- A. Gąsowska, Z. Otto, B. Radzio, D. Skibniewski, J. Trojanowski, K. Wierchowski, Józef Mizikowski, **Katarzyna Słojkowska**, *Materiały Józefa Albina Herbaczewskiego 1876–1944*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2023, nr 64, s. 37–48.
- A. Kasprzycka, **Katarzyna Słojkowska**, *Niekonwencjonalne spuścizny lekarzy w zasobach Głównej Biblioteki Lekarskiej*, „Archiwariusz Piotrkowski”, 2023, s. 7–8.
- Katarzyna Słojkowska**, *Wojciech Giermaziak, Per aspera ad astra. 130th Birthday and 40th Death Anniversary of prof. Adam Gruca (1893–1983)*, „Newsletter of Central Medical Library”, Warszawa 2023, vol. 1, issue 1, s. 5–20.
- Katarzyna Słojkowska**, *Ocalić od zapomnienia. Tatariana w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie*, „Rocznik Muzułmański”, 2023.
- Mateusz Sobeczko**, *Od Rydułtów po Tatry. Mariola Wodecka (Sobeczko)*, Katowice 2022, ss. 72.
- Mateusz Sobeczko**, *Patrycja Tomiczek, „Nietypowa babka” Małgorzata Mateja (1942–2011)*, Katowice–Radzionków 2023, ss. 261.

INWENTARZE
ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–65 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ chronologiczny)

	strony
Nr 1 (1959)	
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953) (H. Dymnicka)	21–77
Nr 3 (1960)	
Materiały Aleksego Bachulskiego (M. Flis)	33–39
Materiały Stanisława Borowskiego (Z. Kolankowski)	44–48
Materiały Olgierda Górki (M. Wrzoscowa)	50–61
Materiały Stanisława Kętrzyńskiego (S. Chankowski)	64–69
Materiały Adama Kłodzińskiego (H. Dymnicka)	69–71
Materiały Jerzego Manteuffla (S. Chankowski)	73–77
Materiały Władysława Namysłowskiego (M. Wrzoscowa)	77–86
Materiały Eugeniusza Przybyszewskiego (M. Flis)	86–89
Materiały Heleny Salskiej (S. Chankowski)	89–93
Materiały Adama Skałkowskiego (M. Wrzoscowa)	93–109
Nr 4 (1961)	
Materiały Wisławy Knapowskiej (H. Zubalowa)	31–71
Materiały Artura Śliwińskiego (S. Chankowski)	72–126

Nr 5 (1962)

- Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949–1951)
(M. Wrzoscowa) 23–70

Nr 6 (1963)

- Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego
(1886–1939, 1947–1968)
(H. Dymnicka, M. Wrzoscowa) 39–79
Materiały Antoniego Wróblewskiego
(J. Szajbel) 80–127

Nr 7 (1964)

- Materiały Janusza Iwaszkiewicza
(S. Chankowski) 33–53
Materiały Aleksandra Lednickiego
(M. Wrzoscowa) 54–70
Materiały Zygmunta Moczarskiego
(Z. Wardęska) 71–93
Materiały Ludwika Skubiszewskiego
(J. Szajbel) 94–105

Nr 8 (1965)

- Materiały Tadeusza Mańkowskiego
(A. Kamiński) 13–54
Materiały Wiktora Ormickiego
(O. Staroń) 55–78
Materiały Edwarda Schechla
(A. Marciniak) 79–96

Nr 9 (1966)

- Materiały Kazimierza Bassalika
(S. Chankowski) 35–54
Materiały Ludwika Ręgorowicza
(M. Wrzoscowa) 55–81
Materiały Adama Szymańskiego
(H. Obuchowska-Pysiowa) 82–87

Nr 10 (1967)

Materiały Wiktora Schramma (A. Marciniak)	20–106
--	--------

Nr 11 (1968)

Akta Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956) (H. Dymnicka)	30–64
Materiały Antoniego Artymiaka (S. Chankowski)	65–85
Materiały Ludwika Chmaja (R.W. Wołoszyński)	86–111
Materiały Eugeniusza Dziewulskiego (A. Brachfogel)	112–120
Materiały Władysława Dziewulskiego (M. Wrzoscowa)	121–148

Nr 12 (1969)

Materiały Witolda Chodźki (M. Wrzoscowa)	40–81
Materiały Franciszka Czubalskiego (M. Wrzoscowa)	82–97

Nr 13 (1970)

Materiały Józefa Grodeckiego i Katarzyny Grodeckiej (M. Wrzoscowa)	26–84
Materiały Stefana Rygla (S. Chankowski)	85–117
Materiały Bożeny Stelmachowskiej (J. Szajbel)	118–161

Nr 14 (1971)

Materiały Joachima Metallmanna (R. Majkowska)	18–26
Materiały Antoniego Peretiatkowicza (A. Marciniak)	27–66
Materiały Tadeusza Strumiły (R. Wojciechowska)	67–105

Materiały Zygmunta Zawirskiego (A. Woltanowski)	106–125
Nr 15 (1972)	
Materiały Bronisława Dembińskiego (K. Dopierała)	11–71
Materiały Włodzimierza Dzwonkowskiego (H. Dymnicka)	72–100
Materiały Wiktora Hahna (M. Wrzoscowa)	101–182
Nr 16 (1973)	
Materiały Ludwika Eckerta (M. Wrzoscowa)	26–52
Materiały Tadeusza Kowalskiego (J. Poradysz)	53–99
Materiały Feliksa Kazimierza Terlikowskiego (M. Adamczewska)	100–125
Nr 17 (1974)	
Materiały Bronisława Pawłowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–48
Materiały Edmunda Jana Reymana (J. Mizikowski)	49–81
Materiały Stanisława Tynca (M. Wrzoscowa)	82–125
Nr 18 (1975)	
Materiały Stanisława Karwowskiego (J. Szajbel)	19–41
Materiały Jerzego Landego (J. Mizikowski)	42–54
Materiały Mariana Magdańskiego (E. Sztraj)	55–62
Materiały Michała Rawity-Witanowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	63–124

Nr 19 (1976)

Materiały Kazimierza Abgarowicza (M. Adamczewska)	24–35
Materiały Aleksandra Kozikowskiego (A. Marciniak)	36–54
Materiały Edwarda Lubicz-Niezabitowskiego (Z. Wardęska)	55–63

Nr 20 (1977)

Materiały Jana Dembowskiego (M. Wrzoscowa)	10–32
Materiały Mariana Gieysztora (A. Brachfogel)	33–54
Materiały Teodora Marchlewskiego (A. Brachfogel)	55–81

Nr 21 (1978)

Materiały Władysława Abrahama (E. Sztraj)	41–54
Materiały Stefana Baleya (M. Wrzoscowa)	55–93
Materiały Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej (J. Mizikowski)	94–116
Materiały Wincentego Stysia (M. Wrzoscowa)	117–153

Nr 22 (1979)

Materiały Włodzimierza Demetrykiewicza (R. Majkowska)	35–59
Materiały Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	60–78
Materiały Stanisława Kossutha (P. Porwoł)	79–106
Materiały Bronisława Niklewskiego (M. Adamczewska-Jackowiak)	107–144

Nr 23 (1980)

Materiały Andrzeja Grodka (M. Wrzoscowa)	31–101
---	--------

Materiały Janusza Wolińskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	102–150
Nr 24 (1981)	
Materiały Adolfa Joszta (M. Wrzoscowa)	15–42
Materiały Kazimierza Rodowicza (O. Staroń)	43–52
Materiały Czesława Zakaszewskiego (J. Mizikowski)	53–74
Nr 25 (1982)	
Materiały Władysława Dybowskiego (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	21–44
Materiały Ludwika Hirszfelda i Hanny Hirszfeldowej (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	45–148
Nr 26 (1983)	
Materiały Stanisława Kozierowskiego (J. Latzke)	8–87
Suplement do inwentarza materiałów Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	88–98
Nr 27 (1984)	
Materiały Stanisława Antoniewskiego (J. Mizikowski)	22–35
Materiały Zygmunta Golonki (J. Mizikowski)	36–61
Materiały Lucjana Kaznowskiego (J. Mizikowski)	62–75
Materiały Tymoteusza Łuniewskiego (M. Wrzoscowa)	76–100
Materiały Jana Miklaszewskiego (S. Chankowski)	101–105
Nr 28 (1985)	
Materiały Stefana Ehrenkreutza (A. Brachfogel)	29–40

Materiały Witolda Kamienieckiego (M. Wrzowska)	41–50
Materiały Emila Kipy (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	51–66
Materiały Tadeusza Makowieckiego (E. Sztraj)	67–80
Materiały Marzeny M. Pollakównej (T. Dymaczewski)	81–103
Nr 29 (1986)	
Materiały Stefana Drzewieckiego (B. Krzyżtoporska)	21–28
Materiały Władysława Folkierskiego (M. Tejchman)	29–38
Materiały Alfreda Liebfelda (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–60
Materiały Tadeusza Miłobędzkiego (Redakcja)	61–72
Nr 30 (1987)	
Materiały Kazimierza Moszyńskiego (A. Brachfogel)	23–43
Materiały Henryka Ułaszyna (E. Sztraj)	44–112
Nr 31 (1988)	
Materiały Stanisława Kontkiewicza (J. Bugajski)	14–71
Materiały Juliana Tokarskiego (J. Mizikowski)	72–115
Nr 32 (1989)	
Materiały Jana Grzegorzewskiego (Z. Bonarowska)	17–29
Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej (I. Biel, Z. Bonarowska)	30–90
Materiały Czesława Thulliego (W. Różańska)	91–114

Nr 33 (1990)

Materiały Władysława Kowalenki (J. Latzke, E. Lijewska)	21–60
Materiały Tadeusza Manteuffla (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	61–132

Nr 34 (1993)

Materiały Zofii Podkowińskiej (A. Chodkowska)	11–33
Materiały Adama Wolffa (H. Szymczyk)	34–60

Nr 35 (1994)

Materiały Władysława Tomkiewicza (A. Kulecka)	25–72
Materiały Michała Walickiego (E. Sztraj, H. Szymczyk)	73–94
Materiały Anny Dembińskiej (K. Dopierała)	95–106

Nr 36 (1995)

Materiały Włodzimierza Antoniewicza (J. Mizikowski)	15–97
Materiały Zofii Wartołowskiej (J. Mizikowski)	98–103

Nr 37 (1996)

Materiały Stanisława Srokowskiego (M. Wrzoscowa)	20–60
Materiały Edwarda Stenza (J. Mizikowski, E. Sztraj)	61–93

Nr 38 (1997)

Materiały Jana Reychmana (H. Szymczyk)	14–113
---	--------

Nr 39 (1998)

Materiały Janusza Groszkowskiego (A. Kulecka)	29–89
--	-------

Materiały Witolda Nowackiego (J. Lewandowska)	90–112
Nr 40 (1999)	
Materiały Ludwika Kolankowskiego (M. Wrzowska)	42–64
Materiały Rocha Morcinka (E. Sztraj)	65–73
Materiały Michała Szczanieckiego (E. Sztraj)	74–94
Materiały Józefa Siemieńskiego (T. Epsztein)	95–105
Nr 41 (2000)	
Materiały rodziny Baudouin de Courtenay (D. Zamojska)	23–60
Materiały Stanisława Szobera (B.B. Hulewicz-Szczepanowska)	61–76
Materiały Stanisławy Przybyszewskiej (E. Ruta-Solarska)	77–94
Nr 42 (2001)	
Materiały Aleksandra Gajkowicza (A. Chodkowska)	6–33
Materiały Jana Dąbrowskiego (T. Dymaczewski, W. Kaczmarek)	34–47
Materiały Juliana Adama Majewskiego (J. Mizikowski)	48–69
Materiały Dobrosława Stróżeckiego (S. Biały, G. Ciemińska, M. Gaszkowska, K. Markowski)	70–82
Nr 43 (2002)	
Materiały Wacława Sierpińskiego (A. Kulecka)	6–65
Materiały Kazimierza Kuratowskiego (A. Kalbarczyk, I. Szulc, H. Szymczyk)	66–95
Materiały Hugona Steinhausa (A. Chodkowska, M. Wawrowska)	96–138

Nr 45 (2004)

Materiały Henryka Elzenberga (A. Chodkowska, H. Dymnicka-Wołoszyńska, J. Mizikowski, J. Stasiak)	15–57
Materiały Władysława Witwickiego (G. Milewski)	58–74

Nr 46 (2005)

Materiały Szczepana Szczeniowskiego (J. Dudziński)	8–19
Materiały Ludwika Wertensteina (D. Pietrzkiewicz)	20–53
Materiały Mieczysława Wolfkego (M. Flis, H. Szymczyk)	54–68

Nr 47 (2006)

Materiały Stanisława Herbsta (H. Szymczyk)	16–139
---	--------

Nr 48 (2007)

Materiały Stanisława Bełcha (J. Malinowski)	12–25
Materiały Tadeusza Cypriana (P. Dembiński, J. Matysiak)	26–69
Materiały Witolda Jakóbczyka (R. Dąbrowski)	70–109
Materiały Zdzisława Kaczmarczyka (P. Dembiński, J. Matysiak)	110–149
Materiały Wacława Pytkowskiego (M. Boksa, E. Zielińska)	150–171
Materiały Adama Wodziczki (P. Dembiński, J. Matysiak)	172–204

Nr 49 (2008)

Materiały Piotra Bańkowskiego (A. Chodkowska)	12–101
Materiały Kazimierza Konarskiego (A. Chodkowska)	102–109

Materiały Witolda Suchodolskiego (A. Chodkowska)	110–117
Materiały Franciszka Olszewskiego (A. Chodkowska)	118–129

Nr 50 (2009)

Materiały Benedykta Dybowskiego (J. Arvaniti, I. Gass, H. Krajewska)	12–29
Materiały Leona Barszczewskiego (J. Arvaniti, S. Chankowski, Z. Kolankowski)	30–43
Materiały Karola Nereusza Bohdanowicza (J. Arvaniti)	44–51

Nr 51 (2010)

Materiały Tytusa Chałubińskiego (T. Dobrzyński, K. Słojkowska)	12–19
Materiały Stanisława Bilewicza (A. Chodkowska, J. Mizikowski)	20–29
Materiały Seweryna i Heleny Krzemieniewskich (J. Buda, M. Norkowski, H. Szymczyk)	30–47
Materiały Jerzego Hersego (J. Stasiak)	48–57
Materiały Witolda Sławińskiego (J. Stasiak)	58–71
Materiały Bronisława Edwarda Sydowa (J. Arvaniti)	72–77

Nr 52 (2011)

Materiały Zygmunta i Natalii Batowskich (K. Słojkowska)	14–63
Materiały Janiny Bemówny (M. Kmita, P. Michałowski, J. Stasiak)	64–71
Materiały rodziny Kalinowskich (A. Chodkowska)	72–125
Materiały Janiny Zakrzewskiej (A. Bodecka, A. Chodkowska, U. Roguska)	126–149

Nr 53 (2012)

Materiały Stanisława Tołwińskiego (A. Chodkowska)	8–85
Materiały Czesława Trębickiego (A. Chodkowska)	86–89
Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma (M. Błażczak, K. Słojkowska)	90–95
Materiały Mikołaja Dzikowskiego (Ł. Gawin, J. Stasiak)	96–104

Nr 55 (2014)

Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej (A. Mieszkowska)	10–29
Materiały Mariana Massoniusa (S. Chankowski, K. Słojkowska)	30–37
Materiały Lecha Niemojewskiego (A. Chodkowska, A. Kulecka, C. Sikorska)	38–67
Materiały Kazimierza Twardowskiego (J. Stasiak)	68–79

Nr 56 (2015)

Materiały Heliodora Święcickiego (J. Matysiak)	10–25
Materiały Jana Grochmalickiego (J. Matysiak)	26–35
Materiały Stefana Błachowskiego (K. Banaś, J. Matysiak)	36–93
Materiały Andrzeja Sołtana (M. Ciara)	94–115
Materiały Jerzego Pniewskiego (M. Ciara)	116–131
Materiały Bronisława Kuchowicza (M. Ciara)	132–175

Nr 57 (2016)

Materiały Mieczysława Orłowicza (H. Szymczyk)	7–150
--	-------

Nr 58 (2017)

Materiały Stefana Dąbrowskiego (J. Malinowski)	12–47
Materiały Bohdana Paczyńskiego (M. Ciara)	48–57
Materiały Marceliego Nenckiego (M. Ciara)	58–63

Nr 59 (2018)

Materiały Kazimierza Albina i Hanny Dobrowolskich (K. Słojkowska)	8–21
Materiały Romana i Jadwigi Kobendzów (K. Słojkowska)	22–47

Nr 60 (2019)

Materiały Kazimierza Kaczmarczyka (A. Marciniak, J. Matysiak)	8–79
Materiały Tadeusza Vetulaniego (J. Matysiak)	80–123

Nr 61 (2020)

Materiały Grzegorza Białkowskiego (M. Ciara)	8–15
Materiały Henryka Mierzeckiego (E. Sztraj)	16–35
Materiały Bohdana Winiarskiego (J. Matysiak)	36–97

Nr 62 (2021)

Materiały Jana Stanisława Bystronia (H. Szymczyk)	12–57
Materiały Samuela Bogumiła Lindego (I. Gass)	58–62
Materiały Józefa Kallenbacha (M. Ciara)	64–69

Nr 63 (2022)

Materiały Ananiasza Rojeckiego (A. Chodkowska)	12–27
Materiały Ananiasza Zajączkowskiego (K. Słojkowska)	28–67
Materiały Marii Grzegorzewskiej (K. Słojkowska)	68–77
Materiały Tadeusza Korzybskiego (M. Ciara)	78–123

Nr 64 (2023)

Materiały Michała Ambrosa (M. Ciara, R. Wołoszyński)	9–11
Materiały Heleny Drège (A. Cabaj, I. Gass, A. Jurkowski, K. Kubek, M. Strasz)	12–21
Materiały Wacława Dziewulskiego (M. Blacha, M. Ciara)	22–27
Materiały Manfreda Kridla (K. Słojkowska)	28–37
Materiały Albina Herbaczewskiego (A. Gąsowska, Z. Otto, B. Radzio, D. Skibniewski, J. Trojanowski, K. Wierzchowski, J. Mizikowski, K. Słojkowska)	38–49
Materiały Mikołaja Malinowskiego (M. Ciara)	50–53
Materiały Kazimierza Zarankiewicza (M. Ciara)	54–60

Nr 65 (2024)

Materiały Kazimierza Jabłczyńskiego (A. Domańska, K. Słojkowska)	14–25
Materiały Walerego Łozińskiego (S. Chankowski, J. Piech, K. Słojkowska)	26–61
Materiały Wacława Ponikowskiego (M. Ciara, A. Rzepka)	62–77
Materiały Jerzego Wiszniewskiego (A. Chodkowska)	78–84

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–65 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ alfabetyczny)

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Abgarowicz Kazimierz	19	24–35
Abraham Władysław	21	41–54
Ambros Michał	64	9–11
Antoniewicz Włodzimierz	36	15–97
Antoniewski Stanisław	27	22–35
Artymiak Antoni	11	65–85
Bachulski Aleksy	3	33–39
Baley Stefan	21	55–93
Bańkowski Piotr	49	12–101
Barszczewski Leon	50	30–43
Bassalik Kazimierz	9	35–54
Batowscy Zygmunt i Natalia	52	14–63
Baudouin de Courtenay	41	23–60
Bełch Stanisław	48	12–25
Bemówna Janina	52	64–71
Benzelstierna-Engeström Wawrzyniec	53	90–95
Białkowski Grzegorz	61	8–15
Bilewicz Stanisław	51	20–29
Błachowski Stefan	56	36–93
Bohdanowicz Karol Nereusz	50	44–51
Borowski Stanisław	3	44–48
Braun-Domańska Jadwiga	55	10–29
Bystroń Jan Stanisław	62	12–57
Chałubiński Tytus	51	12–19

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Chmaj Ludwik	11	86–111
Chodźko Witold	12	40–81
Cyprian Tadeusz	48	26–69
Czubalski Franciszek	12	82–97
Dąbrowski Jan	42	34–47
Dąbrowski Stefan	58	12–47
Dembińska Anna	35	95–106
Dembiński Bronisław	15	11–71
Dembowski Jan	20	10–32
Demetrykiewicz Włodzimierz	22	35–59
Dobrowolscy Kazimierz Albin i Hanna	59	8–21
Drewnowski Kazimierz	22, 26	60–78, 88–98
Drège Helena	64	12–21
Drzewiecki Stefan	29	21–28
Dybowski Benedykt	50	12–29
Dybowski Władysław	25	21–44
Dziewulski Eugeniusz	11	112–120
Dziewulski Wacław	64	22–27
Dziewulski Władysław	11	121–148
Dzikowski Mikołaj	53	96–104
Dzwonkowski Włodzimierz	15	72–100
Eckert Ludwik	16	26–52
Ehrenkreutz Stefan	28	29–40
Elzenberg Henryk	45	15–57
Folkierski Władysław	29	29–38
Gajkowicz Aleksander	42	6–33
Gąsiorowska-Grabowska Natalia	21	94–116

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Gieysztor Marian	20	33–54
Golonka Zygmunt	27	36–61
Górka Olgierd	3	50–61
Grodecy Józef i Katarzyna	13	26–84
Grodek Andrzej	23	31–101
Grochmalicki Jan	56	26–35
Groszkowski Janusz	39	29–89
Grzegorzewska Maria	63	68–77
Grzegorzewski Jan	32	17–29
Hahn Wiktor	15	101–182
Herbaczewski Albin	64	38–49
Herbst Stanisław	47	16–139
Herse Jerzy	51	48–57
Hirszfeldowie Ludwik i Hanna	25	45–148
Iwaszkiewicz Janusz	7	33–53
Jabłczyński Kazimierz	65	14–25
Jakóbczyk Witold	48	70–109
Joszt Adolf	24	15–42
Kaczmarczyk Kazimierz	60	8–79
Kaczmarczyk Zdzisław	48	110–149
Kalinowscy Stanisław, Zofia i Ewa	52	72–125
Kamieniecki Witold	28	41–50
Karwowski Stanisław	18	19–41
Kaznowski Lucjan	27	62–75
Kętrzyński Stanisław	3	64–69
Kipa Emil	28	51–66
Kallenbach Józef	62	64–69
Kłodziński Adam	3	69–71

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Knapowska Wisława	4	31–71
Kobenzowie Roman i Jadwiga	59	22–47
Korzybski Tadeusz	63	78–123
Kolankowski Ludwik	40	42–64
Komisja Naukowa Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956)	11	30–64
Konarski Kazimierz	49	102–109
Kontkiewicz Stanisław	31	14–71
Kossuth Stanisław	22	79–106
Kowalenko Władysław	33	21–60
Korzybski Tadeusz	63	78–123
Kowalski Tadeusz	16	53–99
Kozierowski Stanisław	26	8–87
Kozikowski Aleksander	19	36–54
Kridl Manfred	64	28–37
Krzemieniewscy Seweryn i Helena	51	30–47
Kuchowicz Bronisław	56	132–175
Kuratowski Kazimierz	43	66–95
Lande Jerzy	18	42–54
Lednicki Aleksander	7	54–70
Lewiccy Marian i Irena	32	30–90
Liebfeld Alfred	29	39–60
Linde Samuel Bogumił	62	58–62
Lubicz-Niezabitowski Edward	19	55–63
Łoziński Walery	65	26–61
Łuniewski Tymoteusz	27	76–100
Magdański Marian	18	55–62
Majewski Julian Adam	42	48–69

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Makowiecki Tadeusz	28	67–80
Malinowski Mikołaj	64	50–53
Manteuffel Jerzy	3	73–77
Manteuffel Tadeusz	33	61–132
Mańkowski Tadeusz	8	13–54
Marchlewski Teodor	20	55–81
Massonius Marian	55	30–37
Metallmann Joachim	14	18–26
Mierzecki Henryk	61	16–35
Miklaszewski Jan	27	101–105
Miłobędzki Tadeusz	29	61–72
Moczarski Zygmunt	7	71–93
Morcinek Roch	40	65–73
Moszyński Kazimierz	30	23–43
Namysłowski Władysław	3	77–86
Nencki Marcelli	58	58–63
Niemojewski Lech	55	38–67
Niklewski Bronisław	22	107–144
Nowacki Witold	39	90–112
Olszewski Franciszek	49	118–129
Orłowicz Mieczysław	57	11–150
Ormicki Wiktor	8	55–78
Paczyński Bohdan	58	48–57
Pawłowski Bronisław	17	39–48
Peretiatkowicz Antoni	14	27–66
Pierwszy Kongres Nauki Polskiej (1949–1951)	5	23–70
Pniewski Jerzy	56	116–131

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Podkowińska Zofia	34	11–33
Pollakówna Marzena M.	28	81–103
Polskie Towarzystwo Historyczne (1886–1939, 1947–1968)	6	39–79
Ponikowski Wacław	65	62–77
Przybyszewska Stanisława	41	77–94
Przybyszewski Eugeniusz	3	86–89
Pytkowski Wacław	48	150–171
Rawita-Witanowski Michał	18	63–124
Reychman Jan	38	14–113
Reyman Edmund Jan	17	49–81
Ręgorowicz Ludwik	9	55–81
Rodowicz Kazimierz	24	43–52
Rojecki Ananiasz	63	12–27
Rygiel Stefan	13	85–117
Salska Helena	3	89–93
Schechtel Edward	8	79–96
Schramm Wiktor	10	20–106
Szczaniecki Michał	40	74–94
Siemieński Józef	40	95–105
Sierpiński Wacław	43	6–65
Skalkowski Adam	3	93–109
Skubiszewski Ludwik	7	94–105
Sławiński Witold	51	58–71
Sołtan Andrzej	56	94–115
Srokowski Stanisław	37	20–60

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Steinhaus Hugo	43	96–138
Stelmachowska Bożena	13	118–161
Stenz Edward	37	61–93
Stróżecki Dobrosław	42	70–82
Strumiłło Tadeusz	14	67–105
Styś Wincenty	21	117–153
Suchodolski Witold	49	110–117
Sydow Bronisław Edward	51	72–77
Szczeniowski Szczepan	46	8–19
Szober Stanisław	41	61–76
Szymański Adam	9	82–87
Śliwiński Artur	4	72–126
Święcicki Heliodor	56	10–25
Terlikowski Feliks Kazimierz	16	100–125
Thullie Czesław	32	91–114
Tokarski Julian	31	72–115
Tołwiński Stanisław	53	8–85
Tomkiewicz Władysław	35	25–72
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)	1	21–77
Trębicki Czesław	53	86–89
Twardowski Kazimierz	55	68–79
Tync Stanisław	17	82–125
Ułaszyn Henryk	30	44–112
Vetulani Tadeusz	60	80–123
Walicki Michał	35	73–94

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Wartołowska Zofia	36	98–103
Wertenstein Ludwik	46	20–53
Winiarski Bohdan	61	36–97
Witwicki Władysław	45	58–74
Wiszniewski Jerzy	65	78–84
Wodziczko Adam	48	172–204
Wolff Adam	34	34–60
Wolfke Mieczysław	46	54–68
Woliński Janusz	23	102–150
Wróblewski Antoni	6	80–127
Zajączkowski Ananiasz	63	28–67
Zakaszewski Czesław	24	53–74
Zakrzewska Janina	52	126–149
Zarankiewicz Kazimierz	64	54–60
Zawirski Zygmunt	14	106–125

SUMMARY

ARCHIVE INVENTORIES

The 80th anniversary of the Warsaw uprising was an excellent opportunity to recall the irreparable losses of Polish scientific collections during World War II. The value that their works had for scholars is evidenced by the attitudes of professors Zygmunt Batowski and Władysław Tatarkiewicz, who — driven out of their homes by the Germans — took with them only the manuscripts of their last works. Zygmunt Wdowiszewski saved the original manuscript of Adam Mickiewicz's *Grażyna*, carrying it with him in his suitcase as he left the fallen Warsaw. The collection of PAS Archives in Warsaw contains a shot-through book from Professor Stanisław Kętrzyński's collection and extraordinary relics of pre-war collections in the form of so-called Burnt Collection of the Przeździecki Family or a bottle with remains of the Rapperswil collection. These priceless documents saved from the war were the topic of the Archives' exhibition entitled *Extracted from the Rubble. Salvaged Fragments of Pre-War Warsaw Collections*.

This year's "Bulletin..." contains the inventories of several scientists who died in the year of the Warsaw Uprising. These are:

Kazimierz Jabłczyński (1869–1944), chemist, who spent the time of the Warsaw Uprising with his daughter in Warsaw, and afterwards, along with the survivors of the displaced population of the capital city, went through the camp in Pruszków; on his way to Brwinów, while at the Milanówek train station, he was pushed by a German soldier and fell, losing consciousness. He died on the train station platform, without regaining consciousness, on 13th October.

Walery Łoziński (1880–1944), geologist, geographer, doctor of philosophy; signing his own scientific publications also as W. Ritter von Łoziński; from 1927 a professor at the Department of Soil Science at the Faculty of Agriculture of the Jagiellonian University; died on 2nd May in Cracow.

Wacław Cezary Ponikowski (1884–1944), specialist in agricultural economics, university teacher, professor at Lviv Polytechnic, Vilnius University and the Warsaw School of Agriculture; during the Warsaw Uprising he and his wife were shot dead on 26th September, probably in Mokotów, where he lived in the home of his parents.

Jerzy Wiszniewski (1908–1944), hydrobiologist, zoologist, limnologist, died on 26th August under the rubble of a house at 1 Kilińskiego Street during a bombing raid; his body was never found.

The “Bulletin...” contains also occasional articles and papers by employees of the PAS Archives presented on 21st September 2024 during the 28th edition of the Festival of Science in Staszic Palace.

ARCHIVES OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES IN WARSAW

In 2023, the archives increased by 174.71 linear meters of archival materials and non-archival documentation of PAS entities. In Warsaw, 49.97 linear meters of private materials and 18.15 linear meters of institutional materials were received.

The collection of the Poznań division increased by 1.1 linear meters of private materials and 0.15 linear meters of institutional materials. 1.85 linear meters of non-archive documentation whose storage period had expired were rejected.

The collection of the Katowice division increased by 0.09 linear meters of private materials and 3.50 linear meters of institutional materials. The collection holds now over 3,990.86 linear meters of archival materials and documents.

The Methodology Commission held two meetings and approved 22 archive inventories.

The Commission for Evaluation of Non-Archival Documentation issued positive responses to 27 requests on rejecting non-archive documentation, resulting in the rejection of 183.07 linear meters.

With reference to the developing PAS Archives in Warsaw resources, the Commission for the Qualification of Standards offered opinions on nine sets of standards and offered 82 consultations. Six controls of PAS units were carried out with reference to file documentation maintenance and the functioning of entity archives.

The collection of microfilms has not changed, and neither has the collection of photographs. Work has been undertaken on scanning photographic plates held in archival collections.

The collection of medals has not changed and amounts to 1,100 recorded items.

Information on 19 new sets and 326 records from the developed archive legacies was introduced in the ZoSIA and szukajwarchiwach.pl databases.

The collection of obituaries continued, entering records on an ongoing basis.

PAS Archives' materials were made available to recipients mainly by being scanned and sent by e-mail. All collected materials are stored in an ordered manner in a digital database (on two external drives and on PAS online server).

PAS Archives' exhibitions, prepared by our employees in relation to various anniversaries, are available on our website and presented in locations in Poland and abroad. Four exhibitions are permanently hosted in the corridors of the Staszic Palace: *Guests to the Staszic Palace, People Write Letters, The Usefulness of Science: Ideas that Continue until Today. 220th Anniversary of Warsaw Royal Society of Friends of Learning and History of the Staszic Palace.*

The Museums at Night (13th May) included, among others, presentations on the history of Polish scouts movement and on the life and work of Aleksander Kamiński. They were accompanied by the exhibition *In the Service to Scouting and Science: Aleksander Kamiński "Kamyk"*. We also honoured our tragically deceased colleague Anna Grzebieluch, archivist and scout instructor. The visitors to the Staszic Palace could see the exhibition *Gabriel Narutowicz, First President of the Republic of Poland.*

On the International Archives Day, 13th Warsaw Archives' Picnic was organised, entitled *Culinary Heritage* (3rd June). 21 institutions and associations participated in it, presenting exhibitions, lectures and meetings with interesting persons from the world of science and culture.

On 23rd September, the Staszic Palace hosted 27th Science Festival, which included the exhibition *Warsaw, my Love.*

In August 2023, the TVP Historia station showed the film *Small Poland — My Home in Santa Rosa, Mexico*, based among other on materials from the PAS Archives in Warsaw.

The Staszic Palace hosted the commemoration of Nicolaus Copernicus' 551th birthday, and the 268th birthday of Stanisław Staszic.

Two meetings with representatives of our cooperating countries took place in the Staszic Palace: with Professor Lubov Zhvanko from the Kharkiv State Zooveterinary Academy (on 6th April) and with Zuzana

Kollárová, head of the Poprad Archive, and Adrian Kromka, director of the Slovakian Institute in Warsaw (on 27th June).

64 articles were published on the Archives' website; 13,788 entries were recorded.

The Archives' employees participated in conferences and trainings aimed at increasing their competencies, covering, among others, safeguarding and protection of the national identity, removal of non-archival documents, maintaining entity archives, as well as planning and conducting the cooperation with librarians. Moreover, they offered several thematic presentations at scientific conferences.

The 64th volume of the "Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences" was published.

